

**YOKSULLUK, SOSYAL DIŞLANMA
VE İŞSİZLİK SARMALI**

**Mehmet AKALIN
(Yüksek Lisans Tezi)**

Eskişehir-2006

YOKSULLUK, SOSYAL DIŞLANMA VE İŞSİZLİK SARMALI

Mehmet AKALIN

Yüksek Lisans Tezi
Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Danışman: Prof. Dr. Ömer Zühtü ALTAN

Eskişehir
Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temmuz 2006

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ

YOKSULLUK, SOSYAL DIŞLANMA VE İŞSİZLİK SARMALI

Mehmet AKALIN

Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Ömer Zühtü ALTAN

Yoksulluk, sosyal dışlanma ve işsizlik sorunları gelişmiş ya da gelişmekte olma ayrımı yapmaksızın tüm ülkelerde kendini göstermektedir. Sorunlardan etkilenme biçimi ve derecesi ise ülkelerin ekonomik yapılarına, uyguladıkları ekonomi politikalarına, sosyal politikalara ve sorunlara bakış açılarına göre değişmektedir. Bununla birlikte yoksulluk, sosyal dışlanma ve işsizlik sorunları arasında sıkı bir neden sonuç ilişkisi vardır. Sorunların çözümü ise yoksulluk, sosyal dışlanma ve işsizlik sorunları arasındaki ilişkilerin net bir şekilde belirlenmesine bağlıdır. Çalışmada bu ilişkiler tüm yönleriyle ortaya koyulmuştur.

Türkiye’de işsizlik ve yoksulluk net olarak görülürken; sosyal dışlanma, kavram olarak yeni olduğu için yoksulluğun ve işsizliğin nedenleri ve sonuçları arasına gizlenmiş şekilde kendisini hissettirir. Ancak buna bakarak “Türkiye’de sosyal dışlanma yoktur” dememiz mümkün değildir. Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) verilerine göre, Türkiye’de açlık sınırının altında yaşayanların sayısı 2004 yılında 909 bin kişi, yoksulluk sınırının altındaki nüfus ise 17 milyon 991 kişidir. Bu da Türkiye nüfusunun 1,29’u açlık sınırının, yüzde 25,6’sı ise yoksulluk sınırının altında yaşadığını göstermektedir. Hanehalkı işgücü anketlerine göre 2005 yılı itibariyle işsizlik oranı %10,5’dir. Tarım dışı işsizlik oranı ise %14,9 civarındadır. İşsizliğin yüksek seviyelerde olması ülkemizi hem ekonomik hem de sosyal açıdan çok boyutlu sıkıntılara sokmaktadır. İşsizliğin etkilerini, üretimin dışında kalarak yoksullaşan insanlarımızda görmemiz mümkündür.

Ülkemizde uygulanan sosyal politikalar, işsizlik, yoksulluk ve sosyal dışlanma sorunlarını önlemede tam bir başarı sağlayamamışlardır. Gerek sosyal güvenlik sistemimiz gerek asgari ücret uygulaması gerekse de istihdam politikaları, sorunların çözümünde yetersiz kalmıştır. Bu sorunların aşılabilmesi için öncelikle yapılması gerekenler ise; ekonomik büyümenin istihdama ve ülke refahına yansımaları sağlamak ve ülke içerisindeki genç nüfusu en etkin şekilde üretir pozisyona getirmektir.

ABSTARCT

Poverty, social dismission and unemployment problems take place in every country without differentiating the developing countries or developd countries. The extent and the way which these problems bear their affects varies in accordance with economic structure, implemented economic policies, social policies of countries and the way they view these problems. However, there exists a strong causal relationship between poverty, social dismission and unemployment problems. Solution of the problems depends upon fairly clsrifying the relationship between poverty, social dismission and unemployment problems. In the present study, these interactions had been defined in all relevant aspects.

Unemployment problem in Turkey could be observed obviously; whereas social dismission makes its' presence perceived hidden between causes and results of the poverty and unemployment, as concept of social dismission is relatively a recent term. However, we could not state that "there exist no social dismission problem in Turkey". According to the data obtained from Turkish Statistics İnstitute, in 2004, number of residents in Turkey surviving under the starvation limit is 909.000 and again the number of people living under the poverty ilmit is 17.991.000. These data demonstrates that 1.29 and 25.6 percent of Turkish population lives under the starvation limits and poverety limits, respectively. According to household labour force surveys, unemployment ratio in 2005 is 10.5 percent. Extra-agricultural unemployment ratio is about 14.9 percent. High ratio of unemployment leads our country to both economical and social multidimensional troubles. We might observe the effects of unemployment in impoverished people left out of production.

Social policies implemented in our country could not achieved a complete success in preventing the problems of unemployment, poverty and social dismission. Our social safety system, in one side, and minimum wage applications and employment policies from the other side had been inadequate for solution of the problems. In order to overcome these problems, the regulations which should have priorities include providing the economic enlargement imply for employment and welath and making the young population within the country produce most efficiently.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Mehmet AKALIN'ın "Yoksulluk, Sosyal Dışlanma ve İşsizlik Sarmalı" başlıklı tezi 25 Temmuz 2006 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Ömer Zühtü ALTAN

Üye : Prof.Dr.Nüvit GEREK

Üye : Doç.Dr.Naci GÜNDOĞAN

Prof.Dr. Nurihan AYDIN
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Yoksulluk, işsizlik ve son zamanlarda literatürde sıkça yer alan bir kavram olan sosyal dışlanma, hem tüm dünyada hem de ülkemizde günümüzün en önemli sorunlarından biridir. Bu sorunların anlaşılma biçimi, sorunlara yönelik yaklaşımlar ve alınan tedbirler ülkelerin ekonomik durumlarına, yönetim anlayışlarına ve benimsedikleri ekonomi politikalarına göre değişkenlik göstermektedir. Özellikle sosyal devlet anlayışının zayıfladığı bir dünya düzeni içerisinde bu sorunlar daha da büyüyecektir.

Türkiye’de yoksulluk, sosyal dışlanma ve işsizlik sorunları ile her dönemde karşılaşılmasına rağmen bu sorunların hem birbirini beslediği hem de birbirlerinden beslendiği gerçeği göz ardı edilmiş ve gereken önlemler tam anlamıyla alınamamıştır. Alınmayan bu önlemler sonucunda da işsizlik ve yoksulluk sürekli olarak artmıştır.

Bu çalışma ile yoksulluk, sosyal dışlanma ve işsizlik sorunları arasındaki ilişkiler sorgulanmış, bu sorunların Türkiye’de oluşturduğu durum tablo ve rakamlarla ortaya konulmaya çalışılmış, Türkiye’nin mevcut sorunlar karşısında ne şekilde tedbirler aldığı incelenmiş ve bu sorunların giderilebilmesine yönelik olarak tarafımda bazı önerilerde bulunulmuştur.

Tez çalışmam süresince, bu tezin oluşması için bana büyük yardımlarda bulunan tez danışmanım, değerli insan Ömer Zühtü Altan’a başta olmak üzere, çok saygıdeğer hocalarım; Naci Gündoğan’a, M. Kemal Biçerli’ye, A. İlhan Oral’a, Kerim Banar’a, Deniz Kağnıcıoğlu’na, Fatma Kocabaş’a, Banu Uçkan’a, Yener Şişman’a, Ayşe Çiğdem Kirel’e, Enver Özkalp’e, Hasan Nüvit Gerek’e, Ufuk Aydın’a ve daha adını saymadığım eğitimime katkı yapmış olan herkese sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Doğum yeri ve yılı: 30 Kasım 1982

Cinsiyet: Erkek

Yabancı dil: İngilizce

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZGEÇMİŞ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUK, SOSYAL DIŞLANMA VE YOKSULLUK İLE SOSYAL DIŞLANMA ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. YOKSULLUK, YOKSULLUĞUN DİNAMİKLERİ, NEDENLERİ VE ÇEŞİTLERİ.....	2
1.1. Yoksulluk Kavramı.....	2
1.2. Yoksulluk Denilince Neyi Anlamak Gerekir?.....	3
1.3. Yoksulluğun Ölçümü	4
1.4. Yoksulluğa Yol Açan Nedenler.....	7
1.4.1. Yoksulluğa Yol Açan Genel Nedenler.....	7
1.4.2. Türkiye’de Yoksulluğa Yol Açan Nedenler.....	8
1.5. Yoksulluğun Çeşitleri.....	13
1.5.1. Gelir Yoksulluğu.....	14
1.5.1.1. Mutlak Yoksulluk.....	15
1.5.1.2. Nisbi (Görelî) Yoksulluk.....	18
1.5.2. İnsani Yoksulluk (Human Poverty).....	19
2. SOSYAL DIŞLANMA, SOSYAL DIŞLANMANIN DİNAMİKLERİ, NEDENLERİ VE ÇEŞİTLERİ	20
2.1. Sosyal Dışlanma Kavramı.....	20
2.2. Sosyal Dışlanma Denilince Neyi Anlamak Gerekir?.....	21
2.3. Sosyal Dışlanmanın Dinamikleri.....	23
2.3.1. Ekonomik Dışlanma.....	24
2.3.2. Sosyal Destek Yoksunluğu.....	25
2.3.3. Kurumsal Destek Yoksunluğu	26
2.4. Sosyal Dışlanmanın Nedenleri.....	26
2.4.1. İşgücü Piyasasındaki Değişim.....	26
2.4.2. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik ve Yoksulluk.....	28

2.4.3. Sosyal Korumanın Yetersizliği.....	29
2.4.4. Eşitsizlik.....	30
2.5. Sosyal Dışlanmanın Çeşitleri.....	31
2.5.1. Ekonomik Alanda Sosyal Dışlanma.....	32
2.5.1.1. Mal ve Hizmet Piyasalarından Dışlanma.....	32
2.5.1.2. Tüketim Toplumundan Dışlanma.....	32
2.5.2. İşgücü Piyasasından Dışlanma.....	34
2.5.2.1. İşsizlik.....	34
2.5.2.2. Atipik İstihdam.....	37
2.5.2.3. Çalışan Yoksullar.....	39
3. SOSYAL DIŞLANMA YOKSULLUK İLİŞKİSİ.....	41
3.1. Hayattan Dışlanma.....	43
3.2. Manevi Dışlanma.....	44
3.3. Politik Dışlanma.....	44
3.4. Mekânsal Dışlanma.....	45

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İŞSİZLİK, YOKSULLUK VE İŞSİZLİK İLE YOKSULLUK ARASINDAKİ NEDEN SONUÇ İLİŞKİSİ

1. TÜRKİYE’DE İŞSİZLİK VE YOKSULLUK İLE BU SORUNLARIN BOYUTLARI.....	46
1.1. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluk.....	46
1.2. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Boyutları.....	49
1.2.1. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Kırsal-Kentsel Bağlamda Dağılımı.....	49
1.2.2. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Cinsiyetlere Göre Dağılımı	60
1.2.3. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı.....	66
1.2.4. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Sektörsel Dağılımı.....	68
1.2.5. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı.....	72
1.2.6. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Bölgesel Dağılımı.....	74
1.2.7. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Aile Büyüklüğüne ve İşteki Duruma Göre Dağılımı.....	76
2. TÜRKİYE’DE İŞSİZLİK VE YOKSULLUK SORUNLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ.....	78
2.1. Yoksulluğun Nedeni Olarak İşsizlik.....	79
2.2. Yoksulluğun Sonucu Olarak İşsizlik.....	86
3. TÜRKİYE’DE İZLENEN SOSYAL POLİTİKALAR YÖNÜNDEN İŞSİZLİK VE YOKSULLUK.....	90
3.1. Sosyal Politikaların İşsizlik ve Yoksullukla Savaşım Politikaları İçerisindeki Yeri, İşlevi Ve Önemi.....	90

3.2. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksullukla Savaşma Yönelik Sosyal Politikaların Araçları.....	91
3.2.1. Sosyal Güvenlik Sistemi.....	92
3.2.1.1. Sosyal Sigortalar ve İşsizlik Sigortası.....	92
3.2.1.2. Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler.....	96
3.2.2. Asgari Ücret Uygulaması.....	101
3.2.3. İstihdam Politikaları.....	104
SONUÇ	109
KAYNAKÇA.....	115

TABLolar LİSTESİ**Sayfa No**

Tablo 1. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Yoksul Fert Sayısı(Kişi) (2002, 2003, 2004).....	52
Tablo 2. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları.....	52
Tablo 3. Son 7 Nüfus Sayımına Göre Şehir ve Köy Nüfusunun Toplam İçindeki Payları ve Artış Hızları (1965–1997) (%).....	55
Tablo 4. Türkiye’de 12 ve Daha Yukarı Yaşlar İçin İşteki Duruma Göre Çalışan Nüfus Oranı(%)(1970–2000).....	61
Tablo 5. Türkiye’de Kadınlardaki İşsizlik Oranları (2002–2005).....	64
Tablo 6. İstihdamın Sektörsel Dağılımı (%) (1980–2004).....	69
Tablo 7. Hanehalkı Fertlerinin Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları (2002, 2003, 2004).....	71
Tablo 8. Eğitim Durumuna Göre İşsizler (15+)(2004).....	72
Tablo 9. Hanehalkı Fertlerinin Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları (%), (2002).....	73
Tablo 10. Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Oranları, (Türkiye Geneli) (2002).....	76

Tablo 11. Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Oranları, (Kent) (2002).....	77
Tablo 12. Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk Oranları, (Kır), (2002).....	77
Tablo 13. Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna Göre Yoksulluk Oranları (%), 2002.....	78
Tablo 14. Yabancı Sermayeli Teşvikli Yatırımların Yıllar İtibariyle Bölgesel Dağılımı(Milyon \$) (1997–2003).....	88
Tablo 15. SYDTF Tarafından Yapılan Eğitim Yardımları(2004–2005).....	100
Tablo 16. 01.01.2005 Tarihinden İtibaren 16 Yaşını Doldurmuş İşçiler İçin Asgari Ücret Netinin Hesabı.....	102

KISALTMALAR LİSTESİ

AB:	Avrupa Birliği
DİE:	Devlet İstatistik Enstitüsü
ILO:	Uluslararası Çalışma Örgütü
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
DPT:	Devlet Planlama Teşkilatı
OECD:	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
İŞKUR:	Türkiye İş Kurumu
TÜRK-İŞ:	Türkiye İşçi Sendikaları konfederasyonu
SYDTF:	Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Fonu
UNDP:	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı

GİRİŞ

Günümüzde teknolojinin ivme kazandırdığı küreleşme süreci tüm dünyada etkisini arttırarak sürdürmektedir. Küreselleşme sürecinden kimi toplumlar gerektiği gibi etkilenecek zenginleşirken, bu sürece ayak uyduramayan, gereken esnekliği gösteremeyen toplumlar ise yoksulluğa, işsizliğe, adaletsizliğe, eşitsizliğe ve güvencesizliğe mahkûm olmaktadır. Sosyal politikalara duyulan gereksinimi arttıran bu gelişmelere karşılık refah devletinin işlevi giderek zayıflamaktadır.

Küreselleşme sürecinin meydana getirdiği olumsuzluklardan olan; yoksulluk, sosyal dışlanma ve işsizlik, aralarındaki ilişkiler ve Türkiye'deki durumları bakımından bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde önce yoksulluk ve sosyal dışlanma kavramları açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise, günümüzde çoğu zaman yoksulluk kavramı yerine de kullanılan sosyal dışlanma ile yoksulluk arasındaki ilişkiler sorgulanmıştır. Bu ilişkiler sorgulanırken verilen bilgilerin nitelik itibariyle sonraki bölümün daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmasına dikkat edilmiştir.

İkinci bölümde, Türkiye'deki işsizlik ve yoksulluk sorunlarının boyutları, bu sorunlar arasındaki ilişki ve ülkemizde işsizlik, yoksulluk sorunlarına yönelik sosyal politika önlemlerinin neler olduğu açıklanmaya çalışılmıştır. Türkiye'de işsizlik ve yoksulluk sorunları işlenirken konunun somutlaşabilmesi açısından başta Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK) ve Türkiye İş Kurumunun (İŞKUR) verileri olmak üzere sayısal verilere ve özet tablolara sıkça başvurulmuştur. Türkiye'deki işsizlik ve yoksulluk sorunları ortaya koyulduktan sonra ulusal anlamda işsizlik ve yoksulluk risklerine karşı uygulanan hali hazırdaki sosyal politikaların neler olduğu belirtilmiş bu politikaların eksiklikleri ve yapılması gerekenler belirtilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

YOKSULLUK, SOSYAL DIŞLANMA VE YOKSULLUKLA SOSYAL DIŞLANMA ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. YOKSULLUK, YOKSULLUĞUN DİNAMİKLERİ, NEDENLERİ VE ÇEŞİTLERİ

1.1. Yoksulluk Kavramı

Yoksulluk, çok boyutlu bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle farklı şekillerde tanımlanabilir. Çok boyutluluk, içinde bulunulan ortam ve koşulların farklı olması, maddi ekonomik belirleyicilerin yanı sıra gayri maddi ve ekonomik olmayan belirleyicilerin de söz konusu olması, yoksulluğun tanımlanmasını ve ölçülmesini zorlaştırmaktadır. Yapılan araştırmalarda yoksulluğun hangi boyutu üzerinde durulmak isteniyorsa belirli kabullerden yola çıkılarak yoksulluk tanımlanmaktadır.¹

Genel anlamda yoksulluk kavramı, toplumda bireylerin temel gereksinimlerini karşılayabilecek yeterli ve düzenli bir gelire sahip olmamaları durumunu ifade eder. Bu genel açıklama hiç kuşkusuz eleştiriye açıktır. Çünkü yoksulluk kavramını niteleyen gereksinimler ile bu gereksinimlerin karşılanmasında yeterli olacak gelir düzeyi, birey-toplum-zaman bağlamında değişebilir. Böyle bir değerlendirme ayrıca; yaş, cinsiyet, toplumsal statü gibi bireysel özellikler ile toplumun sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılıkları da yok sayar. Dahası, yaşam kalitesi ve standartlarının sürekli değiştiği de göz ardı edilmiş olur.²

Yoksulluk, insanların toplumsal hayata katılarak dengeli ve huzurlu bir yaşam sürdürmelerinin önünde önemli bir engeldir. Bu engelin algılanması ve zorluk derecesi kişiden kişiye değişmektedir. Bu yüzden yoksulluk da zenginlik gibi görelidir. Her dönemde, her toplumda her birey için geçerli ortak, somut ve objektif kriterler bulabilmek güçtür. Bu neden ile de yoksulluğun üzerinde düşünce birliğine varılmış bir tanımı yoktur.³

¹ Coşkun Can Aktan, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, (Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, Ankara: 2002), s. 2-5.

² Ömer Zühtü Altan, *Sosyal Politika*, (2. Basım. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir: 2004), s. 145.

³ Aynı, s. 145.

Esasen ölçümü zor olan bu konuda bazı kabullerden yola çıkılarak muhtelif tanımlara ulaşılması mümkündür. Ölçüm olayının sadece objektif unsurlara dayandırılması mümkün olmamaktadır. Bundan dolayıdır ki bazı subjektif unsurların varlığı da inkâr edilememektedir.

1.2. Yoksulluk Denilince Neyi Anlamak Gerekir?

Mademki yoksulluk çok boyutlu oluşu sebebiyle tanımlanmasında zorluklar çekilmekte; o zaman yoksulluğun bizlere ne anlattığını ortaya koymak çalışmamız açısından daha yerinde olacaktır.

Yoksulluk; kişilerin maddi nitelikteki mahrumiyetler nedeni ile kaynaklara ve üretim faktörlerine erişememe ve böylece asgari yaşam düzeyini sürdürecekt gelirden yoksun kalma halidir. Ayrıca yoksulluk, temelde iktisadi bir kategoriyi ve bireylerin, toplumların psikoloji literatüründe “ başa çıkma” olarak nitelendikleri, çeşitli teknikler kullandıkları sosyal bir durumu ifade eder.

Yoksulluk, çeşitli ekonomik ve sosyal göstergelerin eşliğinde yaşam kalitesine, standardına dayalı bir içerikle irdelenir. Bu bağlamda toplumun genel ortalaması ile ilişkilendirilecek, daha çok gelir ve tüketim harcamaları çerçevesinde açıklanır.⁴ Yoksulluk, toplumun yaşam standardının mutlak veya göreceli olarak minimum bir düzeyin altında kalan kişinin statüsüdür. Toplam gelirin, yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan minimum ihtiyaçları karşılayamaması durumudur.⁵

Günümüzde yoksulluğun ölçütleri, yeterli geçim kaynaklarından yoksunluk ve sağlam bir sosyal statüden yoksunluktur. Yeni yoksulluk diye de adlandırılan bu yoksullukla mücadele, sosyal korumanın amaçlarında bir genişleme yaratmaktadır.⁶

Yoksulluk özünde bireyselmış gibi görünse de, sosyo-ekonomik ve politik yönü olan bir süreçtir. Yoksulluğun nitel yanının saptanmasında kullanılan istatistiksel yöntemler 19. yüzyıla uzanırken, yoksulluğun tanımlanmasında mutlak ve göreceli yoksulluk tanımları ile açlık ve yoksulluk sınırı kavramları 20. yüzyılda kabul görmeye başlamıştır. Yoksulluk

⁴ Aktan, a.g.e., s. 5.

⁵ Seyfettin Gürsel, Haluk Levent, Raziye Selim ve Özlem Sarıcan, **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Ve Yoksulluk (Avrupa Birliği İle Karşılaştırma)**, (TÜSİAD yayınları, İstanbul: 2000), s. 95.

⁶ Şebnem Gökçeoğlu Balcı, “Yoksulluk Ve Sosyal Dışlanmanın Hukuksal Nedenleri Ve Çözüm Arayışları”, **Yoksulluk, Şiddet Ve İnsan Hakları**, İçinde (Ed. Y. Özdek), (TODAIE. İnsan Hakları Araştırma Ve Derleme Merkezi Yayını, 1. Basım, Ankara: 2002), s.477-489.

kavramı bir bütün olarak toplumun ve yoksulların kendilerinin kabul edilebilir bir asgari yaşam standardını neyin oluşturduğu konusundaki bekleyiş ve duygularını yansıtır.⁷

Son zamanlarda yoksulluğun tanımlanmasında gelir/tüketim yaklaşımının yetersiz kaldığı yaygın bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır. Bu çerçevede asgari bir yaşam düzeyini sağlamaya yönelik gelir/tüketim seviyesine sahip olmanın yanı sıra yoksulluğun belirlenmesinde kaynaklara erişim, kamusal mal ve hizmetlere ve yarı kamusal mal ve hizmetlere erişim gibi ölçütlerin de hesaba katılması gerektiği dile getirilmektedir. Onur ve otonomi kavramları da yoksulluk kavramına dâhil edilmelidir. Zira yoksul olmamak, diğer kişilere boyun eğmeyi gerektiren faaliyetleri yapmamakta özgür olmayı ve yaşam tarzını belirleyebilme yeteneğine sahip olmayı gerektirebilir.⁸

Yoksulluk bazı olumsuz durumları beraberinde taşıyan bir durum olduğu kadar, çeşitli sorunların yol açtığı bir sonuç olarak da karşımıza çıkar. Sorunun geniş yansıma alanları ve sinerjik etkileriyle karmaşık bir yapısı vardır. Bu nedenle yoksulluk: sosyal politikalar, ekonomi politikaları, toplum bilimleri, sosyal güvenlik, endüstri ilişkileri, çalışma hukuku gibi çeşitli sosyal bilim dallarına konu olur. Eşitlik, ayrımcılık, sosyal dışlanma gibi kavramlarla da özdeşleştirilir.

1.3. Yoksulluğun Ölçümü

Yoksulluk bunca ekonomik gelişmeye rağmen gelişmiş ülkeler de dâhil olmak üzere birçok ülkede önemli bir sorun olarak varlığını koruduğu görülmektedir. Yoksulluk ölçümünde değişik kıstaslar kullanılmaktadır. Bazılarında kişi başına ortalama gelir, esas alınarak bu gelirin belirli bir oranı (% 50, % 40 gibi) yoksulluk sınırı olarak kabul edilir. Bunun altında geliri olanlar yoksul sayılırlar.⁹ Yoksulların belirlenmesi için gereken yoksulluk sınırının hesaplanması sırasında oldukça değişmeceli sonuçların çıktığı da bir görünen bir gerçektir.

Yoksulluk sınırının tanımlanması konusunda bir dizi sorunla karşılaşmaktadır. Yoksulluk sınırının gelir düzeyi üzerinden mi, yoksa harcama düzeyi üzerinden mi,

⁷ Ufuk Başoğlu, Nalan Ölmezoğulları ve İlker Parasız, **Gelir Bölüşümü**, (Ekin Kitabevi, Bursa: 1999), s. 202.

⁸ Aktan, a.g.e., s. 6.

⁹ Meryem Koray, **Sosyal Politika**, (Ezgi Kitabevi, Bursa: 2000), s. 265.

tanımlanması gerektiği konusu, bu alanda karşılaşılan ilk sorundur.¹⁰ Yoksulluk sınırının birey düzeyinde mi, yoksa hanehalkı düzeyinde mi tanımlanması gerektiği konusu ise üzerinde durulması gereken bir başka sorundur.¹¹ Yoksulluk sınırının tanımlanmasında karşılaşılan bir diğer sorun da hanehalkı düzeyinde tanımlanacak bir yoksulluk sınırının, hanehalkının büyüklüğüne göre değişecek olmasından kaynaklanmaktadır. Kalabalık ailelerin küçük ailelerden daha fazla tüketimde bulunduğu ve daha yüksek bir gelire gereksinim duyduğu açıktır. Bu nedenle, farklı hanehalkı büyüklükleri için farklı yoksulluk sınırlarının tanımlanması gerekmektedir.

Yoksulluk sınırının hesaplanmasında “gıda-enerji alımı yöntemi (the food-energy intake method)” ve “temel gereksinimler maliyeti yöntemi (cost-of-basic needs method)” olarak ifade edilen iki farklı yöntem benimsenmiş ve uygulama olanağı bulmuştur. Gıda-enerji alımı yöntemi ile yoksulluk sınırı, ekonominin farklı bölge ve kesimleri için bir dönem boyunca; önceden belirlenmiş gıda enerjisi ihtiyacına denk kalori değeri içeren gıda maddelerine yapılacak harcamalar tutarının hesaplanması yoluyla saptanmaktadır.¹² Temel gereksinimler maliyeti yöntemine göre yoksulluk sınırı ise, farklı kesim ve bölgeler itibarıyla, normatif temel ihtiyaçları içeren mal sepetinin maliyeti olarak tanımlanmaktadır. Bu mal sepeti, öngörülen kalori düzeyini almayı sağlayacak, yoksul nüfusun tüketim alışkanlıklarını temsil eden mal ve hizmetlerden oluşturulmaktadır. Yaşanılan bölge ve kesimlere göre değişen kalori ihtiyacına bağlı olarak, mal sepetine dâhil mal ve hizmetlerin miktarları ve dolayısıyla harcama düzeyi de değişmektedir.

Yoksulluk sınırı, hangi yöntemle hesaplanırsa hesaplansın, yaşam standardının zamanla değişmesi kaçınılmazdır. Ekonomik gelişme sürecinde olan bir ülkede yaşayan ve iletişim çağının sunduğu olanaklarla tüketim alışkanlıklarını sürekli yenileyen bir hanehalkının, gelirini paylaşım durumunda olduğu mal sepeti ve bu sepete giren mal ve hizmet çeşidi ve kalitesi bir yıldan diğer bir yıla sürekli değişmektedir. Bu nedenle, yoksulluk

¹⁰ “Arsenio M. Balisacan; “Anatomy of Poverty During Adjustment: The Case of the Philippines , Economic Development and Cultural Change”, (Vol.44, No.1, 1995, S. 35” Özcan Dağdemir; Türkiye’de Yoksulluk Sorunu Ve Yoksulluğun Analizi: 1997–1994, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri içinde**, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını, 2002), s. 3’deki alıntı.

¹¹ “Garry S. Fields; “Poverty and Income Distribution Data for Measuring Poverty and Inequality Changes in the Developing Countries”, **Journal of Development Economics**, (Vol.44, No.1, 1994) s. 89” Dağdemir, 2002, s. 3’deki alıntı.

¹² “Satya Paul; “ A Model of Constructing the Poverty Line”, **Journal of Development Economics**, (Vol. 30, 1989) s. 129–144” Dağdemir, 2002, s. 3’deki alıntı.

sınırı için tanımlanmış bir mal sepetini satın alabilecek bir satın alma gücünü sabitlemek ve sadece fiyat değişimleri üzerinden dönemsel analiz yapmak bu önemli noktayı gözden kaçırmak demek olacaktır.¹³

Bir ülkenin muhtelif bölgeleri arasında, gelişmişlik farkına dayalı olarak zenginlik veya yoksulluk söz konusu olabilir. Kırsal alandaki yoksulluk, yapısı itibarıyla kentsel alandaki yoksulluktan farklılık gösterebilir. Aynı şekilde yoksulluk oranları da farklı olabilir. Bununla beraber kentsel bir alanda, kırsal bir alanın yapısına uygun verilerin elde edilmesi mümkün olabilir. Örneğin; büyük kentler çevresinde gelişen gecekondu alanlarında ne tam bir kentli ortam ne de tam bir kırsal sosyal ve ekonomik yapı söz konusudur. Bu kesimin kırsal bağlantısı devam etmekle birlikte, kentliliğin imkânlarından da yararlanmaları devam etmektedir.¹⁴ Bu bakımdan yoksulluk sınırının tespit edilmesinde kullanılan günlük kalori ihtiyacının hesaplanmasında, kır-kent ayrımı sebebiyle de farklılıklar olabilmektedir. Kaldı ki, kalori ihtiyacı aynı olsa bile, kırsal ve kentsel yerlerdeki tüketim kalıplarının farklılıkları ile mal ve hizmet fiyatlarındaki farklılıklardan dolayı, kır ve kenti birlikte temsil eden tek bir yoksulluk sınırının tespit edilmesi yeterli olmayacaktır. Bu ise sorunun daha geniş bir biçimde irdelenmesine, mevcut durumun daha net ve gerçekçi bir şekilde analiz edilmesine ve geliştirilecek yeni politikalar ile sorunun çözümüne ışık tutulmasına katkı sağlayacaktır.¹⁵

Yukarıdaki açıklamalardan sonra, yoksulluk sınırının; zamanla değişkenlik göstermesi nedeniyle gelir düzeyindeki değişimleri ve ortalama yaşam standardındaki gelişmeleri yansıtabilecek şekilde zaman içinde dönüştürülmesi gerekmektedir. Bu nedenle yoksulluk sınırı ve yoksulluğun boyutları, gelir düzeyinin veya yaşam standardının bir fonksiyonu olarak tanımlanabilir. Ayrıca, yoksulluk sınırı için; “bir toplumda yoksul olanlarla olmayanları birbirinden ayırmakta kullanılan izafi bir hattır”¹⁶ da diyebiliriz.

¹³ “Özcan Dağdemir, Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve Gelir Dağılımı, (T.C. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: 1992) s. 98” Dağdemir, 2002, s. 4’deki alıntı.

¹⁴ Recep Dumanlı, **Yoksulluk ve Türkiye’deki Boyutu**, (DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara: 1996) s. 9.

¹⁵ Aynı, s. 9.

¹⁶ Aynı, s. 9.

1.4. Yoksulluğa Yol Açan Nedenler

Yoksulluğun bir değil pek çok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenleri tüm dünya ülkelerinde aşağı yukarı aynı şekillerde görebileceğimiz gibi, ülkemize özgü yoksulluk nedenleri de vardır.

1.4.1. Yoksulluğa Yol Açan Genel Nedenler

Tüm dünya ülkelerinde yoksulluk genellikle, fazla üretememeden ve aynı zamanda üretilen değerler karşılığında elde edilen değerlerin bireyler arasında, bölgeler arasında, sektörler arasında adil bir şekilde paylaşılmasından kaynaklanır. İlk olarak, fazla üretim yapamamanın nedenlerini incelemek gerekir. En başta iklim ve doğa koşulları yönünden bazı ülkeler ya da bazı ülkeler içinde bazı bölgeler daha fazla üretme kapasitesinden yoksun olabilirler. Bu durumda o ülkede ya da bölgede yaşayan insanlar ister istemez daha yoksul olurlar. Hızlı nüfus artışı, bir yandan ülkelerin daha fazla üretim yapmalarına imkân sağlarken, öte yandan ülkelerin daha fazla tüketmelerine de neden olur. Üstelik iklim ve doğal koşulları açısından çok iyi konumda bulunmayan ülke ya da ülke içindeki bölgelerde hızlı nüfus artışı mevcutsa, bu takdirde yoksullaşma kaçınılmaz olur. Yoksulluğun kaynakları arasında; adaletsiz vergi sistemi, yüksek faiz ve rant ekonomisi, doğal afetler, çalışamayacak durumda olan özürsüz sayısının fazla olması, bireyler arasındaki yetenek farklılıkları, miras yoluyla elde edilen gelirler, piyasada tekelleşmenin olması, devlet teşvikleri, enflasyon ve işsizlik de sayılabilir.¹⁷

Bir ülkede fazla üretim yapılamaması aynı zamanda devlet müdahalesi ile de yakından alakalıdır. Devlet müdahalesinin fazla olduğu ülkelerde bireylerin ekonomik faaliyetlerde bulunmaları doğrudan ve/veya dolaylı olarak sınırlanmış olur. Örneğin; vergi oranlarının yüksek olduğu bir ülkede bireylerin çalışma ve yatırım yapma arzuları olumsuz olarak etkilenir. Aynı şekilde, devletin borçlanma yoluyla ekonomiye müdahalede bulunduğu ekonomilerde, ister istemez rant ekonomisi ortaya çıkar ve bu üretim ekonomisinin daralmasına neden olur. Devletin teşvik politikasını araç olarak kullanarak ekonomiye müdahale etmesi halinde de yine belirli kesimler lobicilik yoluyla haksız teşvikler alarak zengin olabilirler. Yoksulluk ve gelir dağılımındaki adaletsizlik sorununun çözümlenmesi konusunda devletin rolünün ne olması gerektiği iktisatçılar arasında her zaman tartışma

¹⁷ Aktan, a.g.e., s. 1.

konusu olmuştur. Sosyal refah devletini savunanlar ile liberal devlet felsefesini savunanlar yoksulluk sorununun çözümüne farklı açılardan bakmaktadırlar.¹⁸

Kentli yoksulluk kavramı (new urban poverty), genelde hakim kapitalist üretim - tüketim ilişkilerinin ve sınıf ilişkilerinin dışında, süreksiz, güvencesiz ve marjinal işlerde çalışmakta olan, kent varoşlarında yaşayan ve dışlanan cinsel, ırksal, etnik ve dinsel kimliklerle örtüşen yoksulluğu tanımlamak için kullanılmaktadır.¹⁹ ABD’ de belirgin olarak siyahlar ve İspanik göçmenlerin, Fransa’da Müslümanların temsil ettiği sözü edilen kapitalist sınıf ilişkilerinin dışında olma durumunu tanımlama için sırasıyla “underclass” ve “urban out cast” kavramları kullanılmaktadır.²⁰ Genç kapitalist ülkelerdeki yeni kentli yoksulluk farklı kimlikten insanları son derece kötü ve ayartılmış yerleşmelerde bir araya getirerek dışlanma, ayrıştırma politikası içinde olmuş ve izole yerleşme bölgeleri üretmiştir.²¹

Yeni kentli yoksulluk sorununu, kapitalizmin yan çıktısı olarak ABD’ye ait bir sorun olarak sunulmasına rağmen, ABD ile sınırlı kalmamış, başta batı Avrupa olmak üzere diğer ülkelerin metropolleşmelerinde de kendisine geniş bir alan açmıştır. Küreselleşme ve yeni uluslararası iş bölümü ile eşitsizlikler, tüm dünya ölçeğinde hem de bölgeler ve kentler arasında giderek derinleşmiştir. Artık metropollerin, çok uluslu kentlerin ortalarında üçüncü dünyalar kurulmuştur.²²

1.4.2. Türkiye’de Yoksulluğa Yol Açan Nedenler

Yoksulluğun nedenlerine Türkiye penceresinden bakarsak Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze uzanan süreçte yoksulluğun hangi aşamalardan geçip mevcut duruma geldiğini görebiliriz. Atatürk döneminden beri iktisadî kalkınmanın temel uygarlık hedefi olarak belirlendiği Türkiye’de, 1930’lardaki sanayi planlarından sonra 1960’larda beşer yıllık kalkınma planları dönemi başlamıştır. Bu planlar ile Türkiye özellikle sanayi yapısı ve sosyo-ekonomik göstergeler bakımından önemli adımlar atmıştır. Ancak, kapalı yapısı nedeniyle dış şokların yıkımı fazla olmuş ve küreselleşme akımının önünde durmak da gittikçe güçleşmiştir. 1980’li yıllarla birlikte Türkiye’de uygulanan dışa açık büyüme stratejileri makro ekonomik

¹⁸ Aynı, s. 2-4.

¹⁹ Ömer Aytaç ve İlhan Oğuz Akdemir, “Türkiye’de Kentli Yoksulluk Sorunu,” *Yoksulluk* içinde, TODAİE. İnsan Hakları Araştırma Ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara: 2002, s. 51- 52.

²⁰ Adile Arslan; “Türkiye’de Yeni Kentli Yoksulluk Biçiminden Bir Kesit: Van’daki Dere Kenarları Van Dosyası, Teknolojik Afet, Zorunlu Göç”, *Yoksulluk* içinde, TMMOB. Mimarlar Odası Yayınları, Ankara:1998, s.189.

²¹ Aynı, s. 73-183

²² Aytaç ve Akdemir, a.g.e., s. 52.

açından belli bir başarıyı getirmiştir. Büyüme oranı, kişi başına millî gelir, ihracat gibi kalemlerde kayda değer tırmanışlar sergilemiştir. Ülke genelinde kamu sektörünün itişiyile - kamu harcamalarının artması yoluyla- bir yatırım atağı başlamıştır.²³

Özal döneminde ithal ikameci ekonomi politikaların uygulanmasıyla özel sektörün ve kamu sektörünün tüketim ve yatırım harcamalarının artmasına ihracat da katkıda bulununca, ekonomik büyüme ve millî gelirden iyileşmeler belirdi. Ancak, ardı sıra gelen enflasyon ve borçlanma sorunları öngörülemedi. Özellikle bu iki ekonomik sorun, bir sarmal haline dönüştür ve sosyal, politik ve kültürel yozlaşmaları, bozulmaları da beraberinde getirdi. Yolsuzluklar ve kayıt dışı ekonomi yaygınlaştı. Firma davranış yapıları bozularak, kısa vadeli, yalnız kâr amaçlı, sosyal sorumluksuz davranışlar kökleşmiştir. Taklitçi, ilişki sistemine dayalı, başarıyı ödüllendirmeyen, hatta bunun öncesinde başarının ahlâkî değerlerden soyutlanmış yollarını üstü kapalı olarak destekleyen, yenilikçiliği değil, sanayi toplumunun gelenekselciliğini benimseyen bir zihniyet yapısı, bireysel, kurumsal ve toplumsal düzeyde Türkiye'de egemen olmuştur. Bu koşulların sonuçları da; düşük gelir düzeyi, gelir dağılımında dengesizlik ve adaletsizlik, eğitimsizlik, sağlıksızlık, sosyal güvensizlik, artan suç oranları, bozulan sosyal dayanışma gibi yoksulluk ve az gelişmişlik belirtileri oldu.²⁴

1980'lerde oluşmaya başlayan bu yapı bugün de sürmektedir. Ancak, Avrupa Birliği'ne adaylığın ve uluslararası kuruluşlarla yapılan anlaşmaların bir getirisi şeklinde, zorunlu olarak gerçekleşse de yavaş yavaş kırılan bir yapıdadır. Modernleşmenin ve kalkınma çabalarının anlamını Batılılaşma ile sığlaştıran bir toplumsal zihniyet ve davranış biçimleri, Türkiye'nin bugün içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel sorunlar yumağını, kısacası, yoksulluk kısıracını yaratmıştır.²⁵

Türkiye'de yapılan araştırmalar yoksulluğun yaygın olduğunu göstermektedir. Yoksulluk sınırı 1\$ olarak kabul edilerek yapılan çalışmalarda Türkiye'de nüfusun %15'inin yoksul olduğu tespit edilmiştir.²⁶ Şayet günlük yoksulluk sınırı 1,5\$ olarak kabul edilirse yoksul kişi oranı %38'e çıkmaktadır. Bu bilgiler ışığı altında ülkemizdeki yoksulluk

²³Esin Özsoy; "Kalkınma-Yoksulluk İkilemi Ve Türkiye," *İş-Güç Dergisi*, Cilt: 5 Sayı:1, (2003)

²⁴Aynı.

²⁵Aynı.

²⁶DPT, *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele ÖİK Raporu*, (Ankara: 2001), s.103

sorununun nedenlerini sistematize edecek olursak; kaşımıza, gelir dağılımındaki bozukluklar, ücretlerin düşüklüğü, bölgeler arasındaki farklılıklar, kayıt dışı ekonomi, göçler ve kentleşme sorunları çıkacaktır. Bu sorunlar arasında önem bakımından belki de ilk sırayı gelir dağılımındaki bozulmalar almaktadır.

Gelir dağılımındaki bozukluk; ülke nüfusunun küçük bir bölümünün milli gelirden, ülkedeki diğer büyük bölüme oranla çok daha fazla pay alması sonucu ortaya çıkabilecek bir durumdur. Ortaya çıkan gelir dağılımındaki adaletsizliği ölçmek için Gini katsayısı kullanılır. Yerleşim yerlerine göre Gini oranları değerlendirildiğinde oranın 1'e yaklaşması eşitsizliklerin artışı göstermekte, 0'a yaklaşması hali ise eşitsizliklerin azalmasını ve sıfır haline ulaştığında ise hiçbir eşitsizliğin kalmadığını veya bir başka deyişle tam eşitlik durumuna ulaşıldığı sonucu hipotetik olarak kabul edilmektedir. Gelir, mülkiyet vb. anlamında Gini oranları 2001 yılı itibariyle değerlendirildiğinde 0.49 oranı ile ciddi boyutlarda eşitsizliklerin yaşandığı görülmektedir.²⁷ DİE'nin 2002 ve 2003 yıllarında yaptığı Hanehalkı Bütçe Anketi sonuçlarına göre gelir dağılımındaki eşitsizlik yıllar itibarıyla azalmış olmakla birlikte hala önemini korumaktadır. Gini katsayısı 2002 yılında 0.44'e, 2003 yılında ise 0.42'ye düşmüştür.²⁸

Türkiye'de son yıllarda ekonomide oluşan istikrarlı hava, gelir eşitsizliğinde bir düzelmenin olduğu göstermektedir. Gerçekten de 2004 ve 2003 yılları verilerine birlikte bakıldığında; ilk -en yoksul- % 20'lik dilimdeki hanehalklarının gelirden aldığı payda bir değişim gözlenmezken, ikinci, üçüncü ve dördüncü dilimdeki hanehalklarının aldığı payda bir artış, beşinci "en zengin" % 20'lik dilimdeki hanehalklarının payında ise bir düşüş söz konusudur. Buna göre; 2003 yılında, beşinci -en zengin- dilimde bulunan hanehalkları, birinci -en yoksul- dilimde bulunan hanehalklarının yaklaşık 8,1 katı gelir elde ederken, bu oran 2004 yılında 7,7 kat olarak gerçekleşmiştir.²⁹

Ülkemizde yoksulluğun nedenlerinden bir diğeri de düşük ücretlerdir. Yapılan araştırmalarda gerek kamu gerekse özel sektörde ücretlerin yıllar itibarıyla reel olarak düşüş trendine girdiği görülmektedir. Kamu kesiminde 1991 yılında 100 olan reel ücret endeksi 1998 yılında 73,9'a düşmüştür. Özel kesimde ise 1991 yılında 100 olan reel ücret endeksi

²⁷ Aynı, s.139.

²⁸ <http://ekutup.dpt.gov.tr/program/2005/gelirdag.html> (02.07.2006)

²⁹ Can Şafak, "Gini Katsayısı: Zengin Ve Yoksul", <http://www.sendika.org> adresinden, (06.06.2006) tarihinde alındı.

81,8'e düşmüştür.³⁰ Bu da 1991 den günümüze doğru reel ücretlerinin düşme eğiliminde olduğunu göstermektedir.

Bölgeler arasındaki gelişmişlik farkı yoksulluğa neden olan bir diğer unsurdur. Bölgeler arasındaki gelişmişlik farkı her ülkede olabileceği gibi Türkiye'de de mevcut bir durumdur. Türkiye'de coğrafi olarak dezavantajı, yatırım önceliklerine ilişkin politikadaki eksiklikler, kesintisiz enerji kaynağı, kalifiye işgücü vb. sanayinin yer seçiminin temel belirleyicilerinden pazara yakınlık veya güvenli ulaşılabilirlik gibi etmenlerin yanı sıra, yatırıma dönüşebilir sermayenin yetersiz birikimi tarihsel olarak bölgeler arasında dengesiz gelişme sorununu gündeme getirmiştir. Türkiye'de yoksulluğun en az yaşandığı bölge %4 ile Ege Bölgesi'dir. Ege Bölgesi'ni %7 ile Marmara Bölgesi, %11 ile Akdeniz, %12 ile İç Anadolu Bölgesi, %19 ile Karadeniz Bölgesi, %24 ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi takip ederken %25 ile Doğu Anadolu Bölgesi Türkiye'nin en yoksul bölgesidir.³¹

Ülkemizdeki hızlı nüfus artışı, göç ve kentleşme ile istihdam yapısı işsizliğin artmasına dolayısıyla da yoksulluğa neden olmaktadır. Kayıtlı sektörde iş bulamayan yoksul bireyler kayıt dışı istihdama yönelmektedir. Bir anlamda işsizlik ile kayıt dışı istihdam arasında doğrudan bir ilişki vardır. İşsizlik arttıkça kayıt dışı istihdamın boyutları da genişlemektedir.³² Türkiye'de tarım kesiminde istihdamın %89'u, madencilik kesiminde istihdamın %6'sı imalat sanayinde istihdamın %21'i, inşaat kesiminde istihdamın %51'i ve hizmetler sektöründe istihdamın %22'si kayıt dışıdır. Kayıt dışı çalışma ise düşük ücret, sosyal güvenlikten yararlanamama ve netice olarak yoksulluğu getirmektedir.³³

Kentin sunduğu olanakların hızla geliştiği bu dönemde Türkiye'de de kent yoksulluğu giderek belirginleşen ve çeşitli araştırmalar ile kanıtlanan bir gelişmedir. Makro düzeyde uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar ile biçimlendirilen bu süreçte kent, bir yandan kendisini günün koşullarına göre yenilemeye, olanakları ve yetenekleri ölçüsünde çağı yakalamaya ve bir "yerel" olarak cazip kılmaya çalışırken, aynı zamanda geçmişten daha farklı ve daha derin bir biçimde hissedilen kent yoksullarını da bünyesinde arttırmaktadır. Sosyal çevrelerde artık çok net bir biçimde gözlenebilen bu gelişme istihdamdan beslenmeye,

³⁰ Aynı, s.143

³¹ Aynı, s.140.

³² Nusret Ekin, **Türkiye'de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**, (İTO Yayını, İstanbul: 2000), s. 78.

³³ Kuvvet Lordoğlu, **Enformel ve Yabancı Kaçak İstihdam Üzerine Notlar**, (Petrol-İş Yayını, Ankara: 1989), s. 116.

sosyal güvenliğe, eğitime, sağlığa kadar birçok alanda ayrışmalara neden olmalarını yanı sıra giderek bir kenara itilen kent yoksullarının kentten birer kentli olarak yararlanması ya da beklenti oluşturmalarını da sınırlayarak, kendilerinin kentlileşmelerinin de beklenilmediği bir çöküntü yaratmaktadırlar.³⁴

Kentlerde giderek yitirilen dayanışma duygusu, hemşerilik, komşu ilişkileri, ahlaki ölçüler, insani erdemler, yeni kentlileri kentte yaşama konusunda daha korumasız kılmaktadır. Türkiye’de yeni kentli yoksulluk olgusu son yıllarda öne çıkan toplumsal bir sorun olarak görülmektedir. Yoksulluğun kronikleşmesi ve eski yoksulluk algısına dönüşmesine işaret eden bu yoksulluk türü, özellikle kentlerde yoksulluğun dışlanmışlığa yerini bıraktığı ekstrem (uç, aşırı) bir yoksulluk ile kendisini ele vermektedir. Yoksulluğun çekilmezliği, taşınmazlığı, dışlanmışlığı, kıyıya kenara, hayatın dışına itilmişliğini resmeden bu yoksulluk, özellikle büyük kentlerimizde giderek kendisini tekrarlayan bir fotoğraf karesi haline gelmiştir. Yeni yoksullaşma olgusu en dramatik görünürlüğüne kente yeni göç eden ancak kentte varoluş sorunları yaşayan kesimler ile hızla sosyal konumları aşınan kentli orta sınıftan insanların yoksulluğu trajik boyutlarda deneyimleriyle kendisini ele vermektedir.

Yaşanan yoksulluk ve yarattığı sorunlar, kentleri öncekinden çok daha dramatik boyutlarda bir krizin içine itmektir. Büyük kentler zengin gettoları ile yoksul gettolarının oluşturduğu bir çelişki yumağı haline gelirken, gerek kentsel hizmetler, gerek yaşam düzeyi, gerekse de yaşanan ortam standartları açısından birbirinden yalıtılmış bu yaşam alanları arasındaki sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi farkı giderek açılmaktadır. Yoksul mahallerinin kendisi ise barındırdıkları sosyal huzursuzluk ve sosyal patlama potansiyeli nedeniyle kendi başına ayrı bir problemi oluşturmaktadır. Kentsel yoksulluk kronikleştiği sürece bu sosyal patlama ve sosyal huzursuzluğun boyutlarının da genişleyeceği ortadadır.³⁵ Toplumun farklı sınıf ve kesimlerinin, kent yaşamının çeşitli evrelerinde bir araya geldikleri kamusal etkinliklerin ve kamusal ortamların giderek yok olması beraberinde yabancılaşma ve benzeri olumsuz sonuçları getirmektedir.

³⁴ Atilla Göktürk; “Kentsel Haklar Kentsel Yoksulluklarını Kapsar İse...,” **Yoksulluk Şiddet Ve İnsan Hakları** içinde, (Ed. Y. Özdek), TODAİE. İnsan Hakları Araştırma Ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara: 2002 s. 217–218.

³⁵ Serdar Karaduman, “Kentte Yoksulluk” http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3841 adresinden (23.06.2006) tarihinde alınmıştır.

Yoksulluğun bireysel, sosyal ve kurumsal düzeyde kentle ve kentleşme sürecine dâhil olmakla doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Yoksullukla ilgili bütün verilerin önümüzdeki yıllarda daha da artış göstereceğine ve yoksulluğun giderek kentsel bir görünüm kazanacağına dair görüşler ağırlık kazanmaktadır.³⁶ Kentleşmenin kalkınmanın yaratıcı ve hızlandırıcı bir etmeni olduğu kabul edildiğinde bu durumun ortaya çıkardığı paradoks konunun önemini daha da arttırmaktadır.

Göç olgusunun ve beraberinde getirdiği kentli yoksulluğun nedeni, tarımda, modern üretim tekniklerinin kullanılması, buna karşılık tarımda çalışmasına ihtiyaç duyulan insan gücü miktarının azalması, tarımsal verimliliğin yetersizliği ve toprakların miras yoluyla paylaşılmasıdır.³⁷ Türkiye’de 1999 yılı verilerine göre kentli işsiz sayısı kırsal açık işsiz sayısının 3 katı kadardır. Ülkemizde kentleşme ekonomik büyüme ile birlikte yürümediğinden göç yoluyla kente gelenler işsiz kalmakta veya kayıt dışı sektörde çalışmakta dolayısıyla da yoksullaşmaktadır.³⁸

1.5. Yoksulluğun Çeşitleri

Yoksulluk, mutlak yoksulluk, görelî yoksulluk, öznel yoksulluk ve insani yoksulluk(human poverty) gibi çeşitli yaklaşımlarla ele alınabilir. Mutlak ve görelî yoksulluk yaklaşımları arasındaki temel fark, yoksulluk çizgisinin belirlenmesi aşamasında ortaya çıkmaktadır. Mutlak yoksullukta bireylerin yaşamlarını sürdürebilmek için gerek duyduğu minimum ihtiyaçlar üzerinden bu çizgi belirlenirken, görelî yoksullukta toplumun ortalama gelir düzeyi temel alınarak onun belirli bir oranı yoksulluk çizgisini belirler. Öznel yoksullukta ise, yoksulluk çizgisini belirlemenin yolu büyük ölçekli anketler yaparak toplumun bu konudaki görüşünü belirlemektedir.³⁹ Yoksulluk türlerinin ayrı ayrı incelemesi ileriki bölümler için yararlı olacağından ayrı başlıklarda verilmesi daha doğru olacaktır.

³⁶ Fikret Şenses, **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**, (İletişim Yayınları, İstanbul: 2002), s. 319.

³⁷ İsmail Akad, **Endüstri Sosyolojisi**, (Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İzmir: 1982), s.135.

³⁸ Ahmet Fazıl Özsoylu, “Kayıtdışı Ekonomiden Kim Kazanıyor? Kim Kaybediyor?” **Ekonomik Forum Dergisi**, TOBB Yayını, Ankara: Şubat, (1994), s. 20.

³⁹ Ahmet İnel, “İki Yoksulluk Tanımı Ve Bir Öneri,” **Toplum Ve Bilim**, Sayı: 89, (2001), s. 471.

1.5.1. Gelir Yoksulluğu

Gelir yoksulluğu bir ülkede bir yıl içinde fizyolojik ihtiyaçların karşılanması için gerekli gelir olarak tanımlanmaktadır. Gelir yoksulluğu, bireylerin yaşamlarını idame ettirebilmeleri için gerekli olan asgari gelir düzeyi ile ölçülmektedir. Bu anlamda, gelir yoksulluğu, satın alma gücünden yoksun olma, yani “parasızlık” anlamına da gelmektedir. Ayrıca gelir yoksulluğu, bireylerin veya hanehalklarının mal varlıkları dışında belli zaman dilimleri içerisinde elde ettikleri gelir düzeylerine göre hesaplanan bir yoksulluk tanımıdır da aynı zamanda.

Gelir yoksulluğunun nedeni olarak hızlı nüfus artışı, iklim koşulları, doğa koşulları, çalışma ahlakının kurumsallaşmamış olması; aylıklığın toplum kültüründe yaygın olması, işsizlik, ekonomide büyüme ve kalkınma oranının düşük olması gibi nedenleri saymak mümkündür.⁴⁰

Gelir yoksulluğu, genel olarak tüm ülkelerde varolan bir ekonomik hastalıktır. Az gelişmiş ülkelerde ve gelişmekte olan ülkelerde doğal olarak gelir yoksulluğu daha ciddi boyutlardadır. Dünya Bankası 20 yılı aşkın bir süredir küresel gelir yoksulluğu tahminleri yayımlamaktadır. Dünya Bankasının yoksulluk tahminleri hanehalkı anketleriyle toplanan tüketim ve gelir verilerine dayanmaktadır. Buradaki sorun az gelişmiş ülkelerde bu verilerin bazılarının bulunmayışı veya güvenli olmayışıdır.

Bununla birlikte, gelir yoksulluğu sadece az gelişmiş ülkelere özgü değildir. Bugün, aralarında en zenginlerin de bulunduğu, pek çok gelişmiş ülkede gelir ve zenginliklerin dağılımındaki eşitsizlikler halkın önemli bir bölümünün yoksulluk sınırında, kendi potansiyelini kullanma ve geliştirme olanağından yoksun bırakma tehlikesi taşıyan koşullarda yaşamasına yol açmaktadır. Bu ülkelerde daha sonraki başlıklarla açıklanacak olan “mutlak yoksulluk” çok önemli ölçüde azalmış olsa da göreceli olarak bir sorun olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca gelişmiş ülkelerde gelir yoksulluğu riskinin uzun süreli ve sürekli bir hal alması da dikkat çekmektedir. Özellikle AB’ye üye olan ülkelerde AB hanehalkı panel’i (ECHP) tarafından hazırlanan verilere göre gelir yoksulluğu sınırı olarak kabul edilen ortalama(medyan) gelirin %60’ının altında gelir elde edenlerin oranı, 1998 yılında ortalama %19 civarındadır. Bununla birlikte arka arkaya üç yıl boyunca yapılan hesaplamalara göre

⁴⁰ <http://www.canaktan.org/ekonomi/ekonomik-hastaliklar/hastaliklar/gelir-yoksulluk.htm>(12.3.2006)

sürekli olarak gelir yoksulluğu riski taşıyanların oranı ise %11'dir. Buna göre AB'de gelir yoksulluğu çekenlerin yaklaşık %62si sürekli olarak yoksulluk riskiyle karşı karşıyadır.⁴¹

1.5.1.1. Mutlak Yoksulluk

Yoksulluğun en klasik ve en belirgin görünümü olan mutlak yoksulluk (açlık), hayatta fizyolojik olarak kalabilmenin asgari bir sınırının olduğu varsayımına dayanmaktadır. Açlık, organizmanın yeterli besin alamadığında hissettiği ve bu hissettiklerini yansıtmaya verilen isimdir. Mutlak yoksulluğun önlenemez sonucu olan açlık, asgari hayat standardı veya açlık sınırının çok altında sürdürülen sefil bir hayattır. Mutlak yoksulluk, insanın haysiyetine yakışır bir şekilde temel ve zorunlu ihtiyaçların giderilememesi halidir.⁴²

Mutlak anlamdaki yoksulluk kavramı üzerinde bazı yazarlarca yapılan tanımlar bulunmaktadır. Bu yazarlar arasında Le Play, Booth ve Rowntree'yi saymak mümkündür.⁴³ Bunlara göre mutlak yoksulluk; hanehalkı veya bireyin yaşamını fiziksel olarak devam ettirebilmek amacıyla ihtiyaç duyduğu asgari tüketim seviyesidir. Bu seviyeyi belirleyen ise birey ya da hanehalkının gelir bütçesidir. Bu bütçede iki temel unsur bulunmaktadır. Bunlardan ilki aile büyüklüğü ile en düşük seviyede tüketilecek, mal ve hizmet ihtiyaçları, ikincisi ise bu ihtiyaçları giderecek olan harcama miktarının belirleyicisi olan mal ve hizmet fiyatlarıdır. Bu noktadan hareketle elde edilen ve para birimi ile ifade edilen miktar ise yoksulluk çizgisi olarak anılmaktadır. Daha sonra elde edilen yoksulluk çizgisiyle, hesaplanan ya da veri olarak elde edilen gerçek hanehalkı veya birey geliri mukayese edilmektedir. Hanehalkı veya birey geliri daha önce tespit edilmiş olan yoksulluk çizgisi gelirden az olanlar yoksul, fazla olanlar ise yoksul olmayanlar olarak sınıflandırılmışlardır.⁴⁴

Rowntree, yoksulluk seviyesini, "yalnızca fiziksel sağlık şartlarını idame ettirmek için gerekli harcamalardır." şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım içerisinde gıda elbise, kira, yakıt ve ilave olarak hanehalkının basit ihtiyaçları yer almaktadır. Bu anlamdaki bir gider bütçesinde

⁴¹ [http://europa.eu.int/comm/eurostat/publicdatashop/printproduct/en?catalogue=eurostat&product\(11.12.2002](http://europa.eu.int/comm/eurostat/publicdatashop/printproduct/en?catalogue=eurostat&product(11.12.2002)

⁴² Aynı , s. 471.

⁴³ Scot Wolf, **Concepts And Measurement Of Poverty**, (United Nationsresearch Institute For Social Development, Geneva: 1981), s. 10.

⁴⁴ Dumanlı, a.g.e., s: 6-7.

hastalık, kumar, alkol ve tütün gibi unsurlara yapılan harcamalar ile gelecekte kullanılmak üzere ayrılan tasarruflar yer almamaktadır.⁴⁵

Her toplumda birbirilerinden farklı olarak asgari refah düzeyleri vardır. Mutlak yoksulluk oranı, bu asgari refah düzeyini yakalayamayanların sayısının toplam nüfusa oranıdır. Bu nedenle mutlak yoksulluğun ortaya çıkarılması, bireyin yaşamını sürdürebilmeleri için gerekli olan minimum tüketim ihtiyaçlarının belirlenmesini gerektirir. Bu değer üzerinden yoksulluk çizgisi ya da açlık sınırı hesaplanır.⁴⁶

Mutlak yoksullukta yoksulluk çizgisi iki farklı yöntemle hesaplanır. Bunlardan birincisi sadece minimum gıda harcaması maliyetini esas alır. Bunun için bir kişinin yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan minimum kalori ihtiyacı hesaplanır. Daha sonra bu kalori ihtiyacını karşılayacak gıda harcaması maliyeti çıkarılır. İkinci yöntem, bireyin sadece minimum gıda harcamasını değil, onun yanında diğer temel ihtiyaçlarını (giyinme, barınma, ısınma vb.) da dikkate alır. Yoksulluk çizgisinin, kalori ihtiyacı üzerinden hesaplanması tahmin edileceği gibi birçok güçlüğü de beraberinde getirir. Bireyin kalori ihtiyacı yaşına, cinsiyetine ve yaptığı işe göre farklılık gösterir. Bu nedenle minimum kalori ihtiyacını belirlemek özünde belirsizlik taşıyan bir süreçtir.

Dünya Bankası, mutlak yoksulluğu önemli bir gösterge olarak kabul eder. Bir insanın hayatta kalabilmesi için gerekli minimum kalori miktarı 2400 k/cal olarak kabul edilmiştir. Ve günlük geliri 2400 k/cal besini almaya yetmeyen insanlar Dünya Bankasıca “Mutlak Yoksul” olarak tanımlanmıştır. Mutlak yoksulluk sınırı az gelişmiş ülkeler için kişi başına günde 1 dolar kabul edilirken Latin Amerika ve Karaibler’de 2 dolar, Türkiye’nin de dâhil edildiği Doğu Avrupa ülkeleri için 4 dolar, gelişmiş sanayi ülkeleri içinse 14,4 dolar olarak belirlenmiştir.⁴⁷

Mutlak yoksulluğu belirleyen açlık sınırı genelde diğer sosyal kesimlerin hayat standardından bağımsız olarak belirlenmekte ve tanımlanmaktadır. Birinci derecede yoksul ve dolayısıyla mutlak manada yardıma muhtaç olarak algılanması gereken bu gibi fakirler,

⁴⁵ Wolf, a.g.e., s. 11.

⁴⁶ Hüseyin Gül ve Cem Ergun, “Mutlak Yoksulluk Ve Nedenleri, Ankara Örneği,” **Yoksulluk** içinde, Deniz Feneri Yayınları, Cilt: 1, 2003, s. 29.

⁴⁷ DPT, **Gelir Dağılımının İyileştirilmesi Ve Yoksullukla Mücadele**, (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: 2001), s. 104.

genelde temel insani ihtiyaçlarını (beslenme, barınma, giyinme gibi) kendi güç ve gayretleriyle karşılayamamaktadır. Böyle bir duruma düşmüş olan bir kişinin harici bir yardım söz konusu olmadığından belli bir zaman sonra gayri ihtiyari olarak ölüm riski ile karşı karşıya gelmesi de kaçınılmazdır.

Türkiye’de özellikle işçi sendikaları, açlık sınırını (genelde dört kişiden oluşan) bir ailenin yeterli, dengeli ve sağlıklı olarak beslenebilmesi için yapılması gereken asgari gıda harcamasına göre belirlemektedir. DPT ise açlık sınırını benzer bir şekilde, günde kişi başına yeterli düzeyde beslenebilecek kaloriye göre ortaya çıkarmaktadır. Ancak bazı insanlar kendilerini ve fertlerini besleyecek kadar açlık sınırı üzerinde gelir sahibi olsalar dahi, zorunlu sosyal harcamalarına göre, açlık sınırının altına düşebileceklerini de unutmamak gerekir. Dolayısıyla açlık sınırı, kişinin özel sosyal konumunu dikkate almadan, toplumun genel refah seviyesinden, tabii çevresel şartlarından coğrafik konumdan, kişinin çalışma imkân ve fırsatlarından, kişinin şahsi özellikleri, alışkanlıklarından ve yaşama tarzından ayrı ve objektif olarak tespit etmenin zorlukları da ortadadır. Mutlak yoksulluğun sınırını belirlemek kolay gibi görünse de, asgari düzeyde beslenme ve hayatta kalabilmek için hangi temel gıda maddelerine ihtiyaç duyulacağı konusunda toplumsal mutabakatın sağlanmasındaki güçlüklerden dolayı açlık sınırını parasal boyutunu tespit etmek, o nispette de zorlaşmaktadır. Bütün bu faktörlerin değişkenliği ve hayata etkisi derecesine göre açlık sınırının rakamsal boyutu hem toplumdan topluma hem de fertten ferde değişmektedir.⁴⁸

Mutlak yoksulluğun bir adım daha ilerisinde “ultra yoksulluk” kavramı karşımıza çıkar. Ultra yoksulluk: gelirinin tamamını harcadığı halde, mutlak yoksulluk kriterlerinde esas alınan günlük kalori miktarının yalnızca %80’ ini karşılayabilenler olarak tanımlanmıştır. Mutlak yoksulluk kriterlerinde esas alınan günlük kalori miktarının yalnızca %80’ ini veya daha azını karşılayabilenler de ultra yoksulları oluştururlar.⁴⁹

1.5.1.2. Nisbi (Görelî) Yoksulluk

Yoksul olan ile olmayan arasında nisbi bir ayırımın yapılması ister istemez önem arz etmektedir. Nisbi yoksulluk için kullanılan en yaygın ifade biçimi, hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları veya benzeri anketlerden elde edilen gelir ve harcamalara ilişkin

⁴⁸ Ali Seyyar, “Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele,” *Yoksulluk* içinde, Deniz Feneri Yayınları, 1. Cilt, 2003, s. 42–43.

⁴⁹ Ali Rıza Abay; “Bir Sosyal Politika Olarak Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri ve Önemi,” *Sivil Toplum Dergisi*, Nisan-Eylül (2004).

sonuçların, yine hanehalkı gruplarının birbirine kıyasen irdelenmesidir. Diğer bir deyişle, nisbi yoksulluk kavramı, yoksul hanehalkı veya birey ile o toplumda yaşayan ve mevcut şartlara göre ortalama bir gelire sahip olan hanehalkı veya birey arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma gücü arasındaki açıklığı ifade etmektedir. Örneğin ortalama bir gelir seviyesine sahip olan hanehalkı, yoksul bir hanehalkı gelirin üç katına sahip ise yoksul kabul edilen aile, ortalama gelire sahip olan bu aileye göre ancak onun sahip olduğu kaynakların üçte biri nispetindeki, ekonomik ve sosyal muhtevalı bir kaynağı kullanma imkânına sahip olabilmiş demektir. Dolayısıyla hem tüketim bakımından hem harcama bakımından bir eşitsizlik ortaya çıkmaktadır. İşte nisbi yoksulluk kavramı, bu tür sorunların açıklanmasında kullanılmakta ve anlaşılması daha kolay olan yorumlara imkân verebilmektedir.⁵⁰

Nisbi yoksulluk, toplumun ortalama refah düzeyinin belli bir oranının altında olma durumunu ifade eder. Yoksulluk çizgisinin belirlenmesinde referans noktası, birey ve hanehalkının ortalama refah düzeyidir. Refah ölçüsü olarak tüketim düzeyi veya gelir düzeyi seçilebilir. Fakat yoksullukla ilgili gelişmiş ülkelerde yapılan çoğu araştırmalarda yoksulluğun belirlenmesinde, tüketim yerine toplam gelir dikkate alınır. Toplam geliri belli bir miktarın (yoksulluk çizgisi) altında olan birey veya hanehalkı yoksul olarak tanımlanır. Nisbi yoksulluk çizgisini belirlemek için ortalama gelir düzeyinin belli bir yüzdesi, standart olarak %50' si alınır.⁵¹ Yoksulluk çizgisi kesit olarak bir fikir vermek bakımından önem taşımaktadır. Tek başına bir şey ifade etmemektedir. Zira yoksulluk kavramının sadece yoksulluk çizgisiyle kestirilip sınırlandırılmayacak kadar geniş bir kavramdır. Derinlemesine yapılacak bir tahlilde, yoksul olarak kabul edilen kesimler arasında bile mülkiyet geliri ve kamu hizmetlerinden yararlanma gibi çok önemli dengesizliklerin bulunduğu kolaylıkla görülebilir.⁵² Aynı şekilde yoksulluk çizgisinin üstünde bulunan hanehalkı veya bireylerin durumları da alt gruplarda görülen karmaşıklığı taşımaktadır.

Bireysel bazda nisbi yoksulluk, bir kimsenin diğer bir kimseye göre daha az gelir elde etmesi ile ortaya çıkmaktadır. Toplumsal boyutta görelî yoksulluk toplumun genel hayat standardına, yani sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine bağlı olarak ortaya çıkan bir yoksulluk durumudur. Buna göre açlık sınırının üzerinde ve fakat ortalama hayat standardının altında bir hayat sürdüren bir kişi, nisbi olarak yoksul sayılmaktadır.

⁵⁰ Dumanlı, a.g.e., s. 8.

⁵¹ Gürsel Levent, Selim ve Sarıca, a.g.e., s.97-98.

⁵² Dumanlı, a.g.e., s. 7.

Gerçekte göreceli yoksullar, gelirden tamamen mahrum olan yoksullar olmaktan ziyade, gelir yoksulu olan dar gelirli insanlardır. Sürekli olarak bir gelire sahip olsalar ve asgari hayat standardını yakalamış olsalar dahi, bu kesimin gelir düzeyi, çoğu kez ortalama refah seviyesinin altında seyretmektedir.⁵³ Temel ihtiyaçlarını kısmen karşılamakla birlikte, eğitim, sağlık, altyapı, sosyokültürel katılım ve mesken kalitesi bakımından yeterli bir durum göstermeyen, sosyal refah yönünden gelişmiş toplumlarda vazgeçilmesi zor olan ve hayatın kalitesini arttıran veya hayatı kolaylaştıran bazı nesnel ev eşyalarını (buzdolabı, çamaşır makinesi, televizyon, telefon, bilgisayar, vb.) temin edemeyen bu insanlar ve aileler ikinci derecede, yani göreceli yoksullar kategorisine girebilmektedirler.⁵⁴

1.5.2. İnsani Yoksulluk (Human Poverty)

İnsani yoksulluk (human poverty), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilmiş yeni bir yoksulluk ölçütüdür. İnsani yoksulluk, bir kısım bireylerin insanca yaşam imkânlarına sahip olmaması anlamına gelmektedir. UNDP, gelişmekte olan ülkelerde insani yoksulluğu üç kriterden yola çıkarak hesaplamaktadır. Bu kriterler yaşam süresi, eğitim, ekonomik ve sosyal imkânlardır. Ayrıca belirtilen üç kriterin (yaşam süresi, eğitim, ekonomik ve sosyal imkânlar) ortalaması alınarak “insani yoksulluk indeks değeri” tespit edilmektedir.⁵⁵

Yaşam Süresi: Uzun bir yaşamdan yoksun olma insani yoksulluğun ilk göstergesi olarak kabul edilmektedir. UNDP, hesaplamalarında 40 yaşı esas almakta ve bu yaşın altındaki yaşam süresini insani yoksulluk olarak değerlendirmektedir.

Eğitim: Eğitim imkânlarından yoksun olma, insani yoksulluğun ikinci göstergesini oluşturmaktadır. Hesaplamalarda yetişkinler arasındaki okuma yazma bilmeme oranı insani yoksulluğun bir diğer kriterini oluşturmaktadır.

Ekonomik ve Sosyal İmkânlar: Bireylerin ekonomik ve sosyal imkânlardan yoksun olması, insani yoksulluğun bir diğer göstergesini oluşturmaktadır. UNDP aşağıda belirtilen başlıca üç veriden yararlanarak ekonomik ve sosyal imkânlara sahip olma düzeyini belirlemektedir. Bunlar; Sağlıklı içme suyuna sahip olmayan nüfus yüzdesi, Temel sağlık

⁵³ Seyyar, a.g.e., s. 42.

⁵⁴ Dumanlı, a.g.e., s. 6- 8.

⁵⁵ [http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/dunya-insani-yoksulluk.pdf\(09.07.2006\)](http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/dunya-insani-yoksulluk.pdf(09.07.2006))

imkânlarından yoksun olan nüfus yüzdesi ve 5 yaşın altında olan ve yeterli beslenemeyen nüfus yüzdesidir.

2. SOSYAL DIŞLANMA, SOSYAL DIŞLANMANIN DİNAMİKLERİ, NEDENLERİ VE ÇEŞİTLERİ

Sosyal dışlanma ve sosyal dışlanma ile yoksulluk arasındaki ilişkiler sorgulanırken öncelikle sosyal dışlanmanın kavramsal olarak belirginleştirilmesi gerekir. Daha sonra ise sosyal dışlanma denilince bizde nelerin çağrışım yapması gerektiği ve sosyal dışlanmadan ne anlamamız gerektiği açıklanmalıdır.

2.1. Sosyal Dışlanma Kavramı

Sosyal dışlanma kavramı; “iç/dış”, “merkez/çevre”, “üst/alt” gibi toplumsal mekânın üç biçimine işaret etmektedir. ve belirli kesimlerin toplumsal bütünü ve sermaye birikim sürecinin dışında kalması ve ekonomik büyümeye yaptığı katkıdan adil ölçülerde yararlanamaması üzerine odaklanmaktadır. Bu anlamda refah toplum anlayışının eleştirisine dayanan bir kavramdır. Ancak sosyal dışlanmanın tanımlanması kolay değildir. Anlamı her zaman açık bir şekilde ortaya konulamamaktadır. Sosyal dışlanma farklı anlamlar çağrıştırmalıdır.⁵⁶ Sosyal dışlanma Fransızca kökenli bir deyimdir. Klasik sosyolojinin bir ürünü olan sosyal dışlanma kavramı, özellikle Fransa’da 1960’lı yıllardan itibaren tartışılmaya başlanmıştır.⁵⁷ Kavram sıkça, yeni yoksulluk, eşitsizlik, ayrımcılık ve sınıf altı gibi kavramlarla eş anlamda kullanılmaktadır. Sosyal dışlanma; gereksizlik, marjinalite, yabancılaşma, değiştirilebilirlik, kapanma, bağlantısızlık, konuttan çıkarılma ve yoksunluk gibi deyimlerle de anlatılmaya çalışılmaktadır.⁵⁸

Modern çağda yoksulluğun yol açtığı yeni sosyal sorunları göz önünde bulundurmak amacıyla son yıllarda Avrupa Birliği de sosyal dışlanma kavramını kullanmaktadır. Nitekim AB’de Bakanlar Konseyi, Yoksullukla Mücadele İkinci Avrupa Programı (1985- 1989) çerçevesinde yoksul fertleri, aileleri ve sosyal grupları, maddi, kültürel ve sosyal imkânların yetersizliğinden dolayı içinde yaşadıkları üye ülkelerin asgari hayat düzeyi olarak kabul

⁵⁶ “Tania Burchard, Julian Le Grand ve David Piachaud, “ Introduction” **Understanding Social Exclusion**, (Ed. J. Hill- J. Le Grand- De Piachaud) , Oxford Üniversty Press, New York: 2002), s.1” Faruk Sapançalı, Sosyal Dışlanma (Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 1. Basım. İzmir: 2003), s. 13’deki alıntı.

⁵⁷ “Alice N. Sindzingre, “Exclusion And Poverty In Developing Cauntries: Some Issues”, [http://www.dse.de/ef/poverty_Sindzingre, htm](http://www.dse.de/ef/poverty_Sindzingre.htm)(12.01.2002) s. 2”(Sapançalı, a.g.e., s. 3’deki alıntı).

⁵⁸ Faruk Sapançalı, **Sosyal Dışlanma**(Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 1. Basım. İzmir: 2003), s. 13.

ettikleri yaşama tarzından dışlanmış kişiler olarak tanımlamıştır. Görüldüğü gibi sosyal dışlanma, psiko-sosyal etkileri bakımından çok geniş ve zengin bir kavramdır. Bundan dolayıdır ki, sosyal dışlanma tehlikesine karşı, muhtaçlara maddi yardımların yanında psiko-sosyal hizmetler de götürülmesi gerekmektedir⁵⁹

Sosyal dışlanma kavramı, sosyal bütünleşmenin her zaman tam olarak gerçekleşmediğini, toplumsal düzenin bazı grupları dışında bırakabilecek şekilde katmanlı bir yapılanma gösterdiğini düşündürmektedir. Bu bağlamda toplumdaki belirli nüfus gruplarının üretken olanlardan dışlanması anlamında sosyal dışlanma, kişisel hataların değil, yapısal süreçlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

2.2. Sosyal Dışlanma Denilince Neyi Anlamak Gerekir?

Günümüzde sosyal dışlanma, eşitsizlik, işsizlik, yoksunluk ve yoksulluk gibi olgularla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu dışlanma biçimleri insanların toplumsal yaşamla bütünleşmesini engelleyen ve hemen her toplumda karşılaşılan olgulardır. Ancak bu olgulara dayalı olarak işsiz, yoksul ve eşitsizliğe maruz kalmış bireylerin, her toplum ve her dönemde dışlanmış olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Çünkü gelişmiş bir toplumdaki işsiz bir bireyin karşılaştığı sorunlar ile gelişmekte olan bir ülkedeki işsizlerin yaşadığı sorunlar ve yoksunluk düzeyi farklı olabileceği gibi yoksulluk da ülkeden ülkeye farklı bir biçimde algılanabilmektedir. Bu nedenle sosyal dışlanma sorunu her ülkede ve her toplumda görülmesine rağmen kavram her toplum için farklı anlam ve biçimlerde algılanabilir ve tanımlanabilir. Örneğin; gelişmiş ülkelerde sosyal dışlanma sorunu görülmesine rağmen, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bu sorun farklı boyutlarda ve çok daha şiddetli yaşanmaktadır. Gelişmiş ülkelerde sorun uzun süreli işsizlik, dışardan göç ve kazanılmış hakları yitirilmesi biçiminde ortaya çıkarken, gelişmekte olan ülkelerde dışlanmışlık çok daha fazla ve çeşitlidir.⁶⁰

Sosyal bütünleşmenin karşıtı olarak ele alındığında sosyal dışlanma, sivil, politik, ekonomik, ve sosyal vatandaşlık haklarından mahrum olma-edilme durumu olarak tanımlanmaktadır.⁶¹ Bu tanıma göre sosyal dışlanma toplumla bireyin sosyal bütünleşmesini

⁵⁹ Seyyar, a.g.e., s. 44.

⁶⁰ Sapancalı, a.g.e., s. 20-21

⁶¹ "İsabel Yopez Del Castillo, "A Comparative Approach To Social Exclusion," *International Labour Review*, (Vol.133, No: 5-6, 1994), s. 614" Özlem Çakır, "Sosyal Dışlanma," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 4 Sayı: 3, (2002), s. 84'deki alıntı.

sağlayan sosyal, ekonomik, politik, ve kültürel sistemlerin tümünden, kısmen veya tamamen yoksun olma sürecini ifade etmektedir.

Sosyal dışlanma kavramı 1970'li yıllardaki ekonomik kriz ve gerileme ile birlikte tüm dünya ülkelerinin dikkatini çekmeye başlamıştır. 1974 yılında Fransa'nın sosyal işlerden sorumlu Bakanı Rene Lenoir Fransız toplumunun onda birinin toplumdan dışlanmış olduğunu belirterek dışlanmış bu grupları; zihinsel ve fiziksel engelliler, suçlular (suç işleyenler), hasta-bakıma muhtaç yaşlılar, istismar edilen çocuklar, uyuşturucu madde bağımlıları, intihara eğilimli insanlar, yalnız ebeveynler, problemlili aileler, marjinal asosyal insanlar, ve diğer "sosyal uyumsuzluk" içindeki insanlar olarak nitelendirmiştir.⁶²

Son derece geniş bir kitlenin toplumdan dışlanmış olduğunu gösteren bu gruplara işsizlerin ve yoksulların eklenmesi 1980'li yılları bulmuştur. Ve sosyal dışlanma tanımı esasen işsizlik, eşitsizlik ve yoksulluk olgularıyla açıklanmaya başlanmıştır. İşsizlik, eşitsizlik ve yoksulluk insanların toplumsal yaşamla bütünleşmesini önleyen hemen hemen her toplumda karşılaşılan olgulardır. Ancak bu olgulara dayalı olarak işsiz, yoksul veya eşitsizliğe maruz kalan her insanın, her toplumda ve her dönemde sosyal dışlanmış olarak kabul edilmesi zordur. Çünkü gelişmiş bir toplum, ülkedeki işsiz karşılaştığı sorunlar ile gelişmekte olan ülkedeki işsiz yaşadığı sorunlar ve yoksulluk düzeyi farklı olabileceği gibi, kimin yoksul sayılacağı ve ne tür bir sosyal koruma altına alındıkları ülkeden ülkeye değişecektir. Bu nedenle genel olarak sosyal dışlanmayı; insanları toplumsal yaşamdan uzaklaştıracak düzeyde maddi ve manevi yoksunluk içinde olmaları, haklarını ve yaşamlarını koruyacak, onları destekleyecek her türlü kurumdan ve sosyal destekten yoksun oldukları ölçüde katlanarak büyüyen bir süreç olarak tanımlamak mümkündür.⁶³ Sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran unsurlar ise ekonomik dışlanma, sosyal ilişkilerin zayıflaması ve sosyal destek yoksunluğu ile kurumsal dışlanma/kurumsal destek yoksunluğudur.

Sosyal dışlanma, statik olmaktan çok dinamik bir kavramdır. İnsanı toplumsal hayata bağlayan, katan ve onu toplumun üyesi yapan ihtiyaçların yeterince karşılanamamasının ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Buna bağlı olarak, herhangi bir alandaki yoksunluk o alandan başlayarak insanın toplumdan dışlanması sürecini başlatmaktadır.

⁶² "Hilary Silver, "Social Exclusion And Social Solidarity: Tree Paradigma," *International Labour Review*, (Vol.133, N. 5-6, 1994) s. 532" Sapançalı, 2003, s. 4'deki alıntı.

⁶³ "Yepez Del Castillo, a.g.e., s. 614" (Sapançalı, a.g.e., s. 27'deki alıntı)

Sosyal dışlanma analitik bir bakış açısıyla incelendiğinde dışlanma sürecinin önemli noktalarını;

- gelir, vergileme, sosyal koruma
- tüketim ve borçlanma
- eğitime erişim
- istihdam, işsizlik, eğitim
- çalışma koşulları
- barınma ve evsizlik
- sağlık ve sosyal hizmetlerden yararlanabilirlik⁶⁴ ve bunlardan yoksunluk şeklinde sıralayabiliriz.

2.3. Sosyal Dışlanmanın Dinamikleri

Farklı toplum modellerinde ortaya çıkış süreci ve nedenlerine göre sosyal dışlanma, üçe ayrılır.⁶⁵ Dayanışma paradigmasında dışlanma, sosyal bağların kopması, toplum ve birey arasındaki ilişkilerin aksamaması olarak görülmektedir. Toplum paylaşılan değer ve doğrulardan oluşan sosyal bir düzendir. Dışlanma bu düzenin bozulması ve başarısızlığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

Dayanışma paradigmasının dayandığı politik felsefe, Fransız Cumhuriyetçi kavramıdır. Bu düşünce bireyler arasındaki kültürel ve sosyal bağların oluşturduğu sosyal birlikteliğin “dışlanma” ile hem tehdit edildiği, hem de güçlendirildiğine dikkat çeker. Ülke, ırk, etnik köken, yerleşim ve diğer bağlarla oluşan dayanışmanın özünde “öteki dışlanmanın” yer aldığı vurgulanır.⁶⁶

İkinci paradigma olan uzmanlaşmanın dayandığı düşünce, liberalizmdir. Sosyal düzen özerk bireylerin kendi çıkar ve güdülerıyla hareket ederek diğerleriyle oluşturduğu karşılıklı alışveriş ağı olarak görülür. Toplumlar farklı ilgi ve yeteneklere sahip bireyleri içerir. İş gücünün(bireylerin) farklı alanlara bölünüp uzmanlaşarak, ekonomik ve sosyal alanda karşılıklı etkileşim halinde olmalarıyla toplum yapısı oluşur. Dışlanma bu davranışların engellenmesiyle ve bireyin kendi tercih ve hatalarıyla ortaya çıkar. Bu düşünce dışlanmanın

⁶⁴ Sapancalı, 2003, s. 22–23.

⁶⁵ “Hilary Silver, “Social Exclusion And Social Solidarity: Three Paradigma,” *International Labour Review*, (Vol.113, N: 5–6, 1994), s. 532” Sapancalı, 2003, s. 4’deki alıntı.

⁶⁶Çakır, a.g.e., s. 85.

işbirliği ya da rekabet halindeki bireylerin meydana getirdiği toplum yapısı nedeniyle oluştuğunu kabul etmekte, temel nedenin bireysel hatalar olduğu vurgulanmaktadır.⁶⁷

Üçüncü paradigma olan tekelleşme paradigması, sosyal düzeni bir zorlama, hiyerarşik güç ilişkilerinin empoze ettiği bir baskı olarak görür. Sosyal demokrasiye dayanan düşünce dışlanmanın sınıf, statü farklılıkları ve kapsadığı grubun çıkarlarına hizmet eden gücün sonucu ortaya çıktığını kabul eder. Topluma üyelikte eşitsizlik gerekli bir öğedir. Örneğin, dışlanmayı ve işsizliği, eşitsizlik yaratan ve ekonomik sömürüyü genelleştiren bir kesimin tekelleşmesinin belirtisi olarak görülür. Her ne şekilde ele alınırsa alınsın sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran unsurlar ortaktır ve toplumlar arasında bu unsurlar benzerlik gösterir.⁶⁸

Sosyal dışlanmayı daha iyi anlayabilmek için sosyal dışlanmanın dinamikleri olan ekonomik dışlanma, sosyal ilişkilerin zayıflaması ve sosyal destek yoksunluğu ve kurumsal dışlanma/kurumsal destek yoksunluğu kavramlarını açıklamakta yarar vardır.

2.3.1. Ekonomik Dışlanma

Toplumda, çalışma, hem sosyal katılım hem de gelir dağılımı ve ekonomik kazanç bakımından en önemli mekanizmadır. Çalışma bir gelir kaynağı olmakla birlikte belirli sosyal ilişkilerin kurulması için de gereklidir. İnsanların ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli olan gelirden yoksun olmaları ekonomik dışlanmayı ifade etmektedir. Yeme, içme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel ihtiyaçları dahi karşılayamayan birey ve ailesi için toplumsal yaşama katılım imkânsızlaşmaktadır.

İşsizlik bugün ekonomik dışlanmanın en önemli unsurunu oluşturmaktadır. Ancak bir iş sahibi olmak ekonomik dışlanmayı önlemeye yetmemektedir. Düşük ücretle, kötü çalışma koşullarına maruz kalarak çalışma, belli bir istikrar veya güvence sağlamayan her türlü çalışma da ekonomik dışlanmaya neden olmaktadır. Ekonomik dışlanmayı önleyen, çalışarak ya da mal varlığı ile ihtiyaçlarını insan onuruna yaraşır düzeyde karşılamayı sağlayacak düzenli bir gelire sahip olmaktır. Bu bağlamda bireyin, kendisinin ve ailesinin yaşamını güvence altına alacak, ihtiyaçlarının karşılanmasına olanak sağlayacak düzeyde mal varlığına

⁶⁷“ Silver, a.g.e., 542”(Çakır, 2002, s. 85 'deki alıntı)

⁶⁸ Çakır, a.g.e., s. 86.

sahip olması, ekonomik dışlanma riskini azaltıcı bir rol oynayacaktır. Dolayısıyla mülkiyet ile ekonomik dışlanma arasında ters yönlü bir ilişki kurulabilecektir.⁶⁹

Yoksulluk ve işsizliğe ilişkin sosyal göstergeler ekonomik dışlanmanın boyutunu ortaya koymaktadır. Ancak, bu göstergelere dayanarak ekonomik dışlanmanın açıklanmasında ülkeler arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Örneğin ABD’de düşük ücretli çalışanlar ve alt-sınıflılık(underclass) üzerinde durulurken, Avrupa ülkelerinde uzun süreli işsizlik ekonomik dışlanma göstergesi sayılmaktadır.⁷⁰ Ekonomik alanda dışlanmayı, gelir yoksulluğu, işsizlik, eğreti istihdam ve çalışan yoksullar kavramları anlam bakımından derinleştirmekte ve çeşitlendirmektedir.

2.3.2. Sosyal Destek Yoksunluğu

Ekonomik dışlanmanın bir uzantısı olarak zayıflayan sosyal ilişkiler, insanların toplumsal yaşamla bütünleşmelerinin önündeki engellerden biridir. Ve iki boyutlu olarak incelenebilir. Birincisi çalışma yaşamı aracılığıyla kurulan sosyal ilişkilerin, işsizlikle birlikte sona ermesi veya zayıflamasıdır. Çalışma bir gelir elde etmenin yanı sıra başka insanlarla ilişki kurma, arkadaşlık olanağı, topluma yararlı olma duygusu ve sosyal birliktelik sağlama imkânı da vermektedir. Bu açıdan, çalışma gereksiniminin yanında oldukça yaygın bir çalışma isteğinin de var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.⁷¹ Çalışmanın bu boyutu ile insanlar için doyum kaynağı olduğu da görülmektedir. Bu getirilerden yoksun kalmak insanın toplumdan dışlanmasına, kendisini dışlanmış hissetmesine neden olacaktır.

Sosyal ilişkilerin ve desteğin ikinci boyutu, aile, akrabalık, arkadaşlık ve hemşerilik gibi daha yakın ilişkilerdir. Bu ilişkiler, birey ekonomik yoksunluk içinde olsalar bile, maddi ve manevi destek sağlayarak dışlanma önünde bir engel oluşturma gücüne sahiptir.⁷² Bireyci toplumlarla, kolektivist toplumlardaki sosyal dışlanma dinamikleri bu ilişkiler nedeniyle farklılaşabilmektedir. Kolektivist toplumlarda sosyo-ekonomik düzey yükseldikçe maddi destek konusundaki beklenti ve bağımlılık azalmakta, ancak duygusal bağımlılıkta değişiklik olmamaktadır. Bu nedenle kolektivist toplumlarda sosyal ve duygusal destek diğer kurumlardan daha etkin rol oynamaktadır.⁷³

⁶⁹ Aynı, s. 86.

⁷⁰ “Silver, a.g.e., s. 549” (Çakır, 2002, s. 86’deki alıntı).

⁷¹ Meryem Koray ve Alper Topçuoğlu, *Sosyal Politika*, (Ezgi Kitabevi Yayını, Bursa: 1995), s. 87.

⁷² Çakır, a.g.e., s. 86–87.

⁷³ Çiğdem Kağıtçıbaşı, *İnsan-Aile-Kültür*, (Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul: 1990), s. 45.

2.3.3. Kurumsal Destek Yoksunluğu

Ekonomik ve sosyal dışlanmanın bir diğer boyutu, toplumda bireyleri sosyal koruma altına alacak kurumların yetersizliğidir. İhtiyaçlarını karşılayabilecek bir gelire, bir işe sahip olmayan, işi ve geliri olsa bile muhtaç durumda olanları, yaşlıları, çocukları ve kadınları koruyacak yasal ve kurumsal düzenlemeler dışlanmayı önlemede önemli bir işlev üstlenmektedirler. Devlet destekli barınma, kamusal eğitim ve sağlık hizmetleri, zorunlu sosyal sigorta ve sosyal yardım mekanizmaları sosyal refah devleti hizmetlerinin başında gelmektedir.⁷⁴ Bu sosyal hizmetlerden yararlanamayan ekonomik bakımdan güçsüz ve belli bir geliri olmayan kişiler bu anlamda sosyal dışlanmış kişiler olacaklardır. Çalışanlara, işsizlere ve yardıma muhtaç diğer insanlara yönelik sosyal güvenlik kurumlarının gelişmiş olduğu ülkelerde sosyal dışlanma olgusunun daha az ortaya çıkması beklenebilir. Bu kurumlar bireyci toplumlarda sosyal desteğin ve dayanışmanın önüne geçebilmektedir.⁷⁵

Kurumsal dışlanma, eğitim ve sağlık gibi ihtiyaçların karşılanmasında özel ve kamu hizmetlerinden yararlanmayı da içermektedir. Eğitim hakkının kullanılmaması, sağlığın korunamaması, sosyal yaşamla bütünleşmek için gereken vasıflardan yoksun olmaya, iyi bir iş bulamamaya neden olarak bütünsel bir etki yaratacaktır.⁷⁶

2.4. Sosyal Dışlanmanın Nedenleri

Sosyal dışlanmaya neden olan faktörler temelde birbirine bağlı ve karşılıklı etkileşim içinde olan faktörlerdir. Bu faktörler, işgücü piyasasında değişim, sosyal korumanın gerilemesi, gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk ile artan eşitsizlik olarak ele alınabilir.

2.4.1. İşgücü Piyasasındaki Değişim

İşgücü piyasasında değişim yaratan temel unsurlar, üretimin uluslararası bütünleşmesi, yaşadığımız dönemde yaygın bir uygulama alanı bulan yeni liberal ekonomi politikaları doğrultusunda ticaretin serbestleşmesiyle etkisini arttıran teknoloji, esneklik ve kuralsızlaşmadır.⁷⁷ Üretimin uluslararası bütünleşmesinin ekonomik mantığı, bir ürün için

⁷⁴ Sapancalı, a.g.e., s. 174.

⁷⁵ Kağıtçıbaşı, a.g.e., s. 43.

⁷⁶ Çakır, a.g.e., s. 88.

⁷⁷ Aynı, s. 89.

araştırma, tasarım, üretim ve pazarlama gibi katma değer yaratmayı art arda bir araya toplayan üretim birimleri aracılığıyla bir merkezden düzenlemeye dayanmaktadır.⁷⁸

Teknoloji, üretimin uluslararası bütünleşmesini sağlayarak işgücü piyasasında değişimi tetikleyen önemli bir unsurdur. Kitle üretimine yönelik teknolojik rejimden, mikro-elektronik ürünlere dayalı, tasarım, üretim, yönetim ve pazarlama faaliyetlerinin bütünleşmiş bir sistem olarak çalışan bilgi yoğun bir üretim organizasyonuna geçilmiştir.⁷⁹ Üretim faktörlerinden işgücü, ücret ve çalışma koşulları bakımından bu değişimden etkilenmiştir. Teknolojik gelişmelerin yardımı ile üretimi ücretlerin düşük olduğu yerlere kaydırmak, ücretlerin ortalama düzeyini düşürmenin ve diğer üretim faktörlerinin gelirini küresel ölçekte arttırmanın tek yolu haline gelmiştir.

Bu değişimin işgücü piyasası üzerindeki yansıması artan işsizlik ve işgücü piyasasında bölünme şeklinde gerçekleşmiştir. İşletmelerin değişen koşullara ve müşteri isteklerine cevap verebilmesi için gerekli olan esneklik, bir yandan yeni çalışma biçimlerini ortaya çıkarırken, diğer yandan da işgücü piyasasında maliyetlerden tasarruf, işçi sayısının azaltılması, sosyal koruma için ayrılan payın azaltılması gibi sonuçlar doğurmuştur. Dünya pazarının değişken ve istikrarsız koşullarına ve ürün tercihlerine uyum sağlamak amacıyla uygulanan esnek çalışma biçimleri sayesinde, işgücü maliyetlerinin en alt düzeye çekilebileceği, dolayısıyla esnek çalışmanın işverene maliyet açısından önemli ölçüde tasarruflar sağladığı görülmektedir.⁸⁰ Ancak esnekliği bütünüyle kurlsızlaşma olarak algılamak doğru değildir. Esneklik iş yaşamı ile ilgili mevzuatlardaki katı hükümlerin çağın gerektirdiği şekillerde yumuşatılmasını öngörür. Dikkat edilmesi gereken nokta, esneklik uygulamalarının kanunun gösterdiği şekillerde uygulanacak olmasıdır. Kurlsızlaşmayı ise ne kanun ne de başka bir yaptırım gücü sınırlar.

Ülkemizde önemli bir sorun olan enformel sektörde çalışanlar işgücü piyasasında gözden kaçırılmaması gereken bir kitledir. İşsizlik tarafından sürekli beslenen enformel çalışma, kayıt dışı, güvencesiz ve geçici işlerde çalışma olarak tanımlanabilir. Bu grup içinde ücretli çalışanlar gibi kendi hesabına çalışanlar da mevcuttur. Enformel ekonomi, ekonomik,

⁷⁸ Zeki Erdut, **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**, (Türk Ağır Sanayi Ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası(TÜHİS), Yayın No: 29, İzmir: 1998), s. 18.

⁷⁹ Şule Daldal, "Esnekliğin Farklı Boyutları Ve Uluslar Arası Dinamikler," **Petrol-İş 1997-1999 Yıllığı**, Türkiye Petrol Kimya Ve Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul: Mart 2000, s. 878.

⁸⁰ Petrol-İş, "Esnek Çalışma," **Petrol-İş 1997-1999 Yıllığı**, Türkiye Petrol, Kimya Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul: Mart 2000, s. 891.

sosyal ve kurumsal dışlanmanın tümünün birden gerçekleştiği bir alan olarak yorumlanabilir. Bu anlamda, enformel istihdama da yol açan işsizlik sorunu, en çok kentlerdeki eğitimli gençler, okulu terk eden çocuklar ve kadınları etkilemektedir.

İşgücü piyasasında meydana gelen işsizliğin, esneklik uygulamalarının ve kuralsızlaşmanın enformel ekonomi ile yakın bir ilişkisi bulunmaktadır. Özellikle taşeron ve ödünç iş ilişkisi ile geçici çalışma, enformel çalışmaya geçişi hızlandıran mekanizma rolünü oynamaktadırlar. Kuralsızlaşma ve enformel çalışmayı büyüten unsurlar arasında, kısmi süreli çalışma, kamu işyerlerinin özelleştirilmesi, işyerinin kısmen veya tamamen taşerona devredilmesi gibi uygulamaları sayabiliriz.

Her ne kadar kuralsızlaşma ve enformel çalışma sosyal dışlanmaya sebep olsa da sosyal dışlanma riskini en fazla taşıyan grup işsizlerdir. İstihdam olanaklarının esneklik ve kuralsızlaşma yoluyla kısıtlanması, yeni işsizlerin ortaya çıkması yanında bir süredir işsiz olanların tekrar iş bulabilme şanslarını da iyice kısıtlamaktadır. Uzun süreli işsizlik sosyal dışlanma bakımından büyük bir tehlike olarak varlığını sürdürmektedir.⁸¹

2.4.2. Gelir Dağılımındaki Adaletsizlik ve Yoksulluk

Gelir dağılımı ekonomik bir olgu olmakla birlikte, nüfus artışından ve dağılımından, toplumun sosyo-kültürel yapısından, toplumdaki eşitlik ve adalet kavramlarına olan yaklaşımlardan etkilenmektedir. Gelir dağılımının ekonomik bir sorun olmaktan çok politik ve sosyal bir sorun olarak algılanması 1980'li yıllardan sonra olmuştur. Ve bu yönde çalışmalar artmıştır. Gelir bölüşümünün adaletsiz olduğu bir ülkede toplumsal huzursuzluğun olması kaçınılmazdır. Varolan eşitsizlikleri azaltmak ve gelir düzeyi düşük kesimlerin gelirlerini ekonomik gelişmeye paralel olarak arttırmak bu bakımdan önem taşımaktadır.⁸²

Bireylerin elde ettikleri gelir, yaşamsal, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamayı sağlayarak sosyal bütünleşmede temel rol oynamaktadır. Gelir dağılımındaki adaletsizliğin acı ve gerçek sonucu yoksulluk olmaktadır. Bu yüzden sosyal dışlanmanın açıklanmasında yoksulluk ve eşitsizlik kavramları anahtar kavramlar halini almıştır.

⁸¹ Çakır, a.g.e., s. 91.

⁸² DPT, a.g.e., s. 2.

Sosyal dışlanma riski bakımından önemli olan, birey veya ailenin yoksulluk sınırının mutlak, görelî ya da özel karşılaşmalarda belirlenmesi değil, yaşadığı toplumda asgari temel ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamamasıdır. Ayrıca ülke içinde yoksulluğun ölçülmesi konusunda kentsel ve kırsal kesimler bakımından farklar olacağını göz ardı etmemek gerekir.⁸³ Temel ihtiyaçlarda fazla bir fark olmamakla birlikte, kentsel ve kırsal kesimde yaşananların ihtiyaçlarını karşılama biçimi ve yardımlaşma ögesinin kırsal kesimde kendini daha çok hissettirmesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğun sosyal dışlanmaya dönüp dönüşmemesinde önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Yoksulluğun tanımlanmasında, beslenme, sağlık, içme suyu, eğitim gibi değişik insani ihtiyaçlarını kriter olarak değerlendirildiği “insani yoksulluk” yaklaşımı sosyal dışlanma bakımından daha açıklayıcı olmaktadır. İnsanca yaşam imkânlarından yoksun olmayı ifade eden insani yoksulluk, yeterli beslenememe, sağlıklı içme suyuna sahip olamama, sağlık ve eğitim imkânlarından yararlanamama, evsizlik, okumayı ve uygun şekilde konuşmayı bilememe, herhangi bir iş sahibi olamama, gelecekte korkma, güçsüzlük ve özgürlüğün yetersiz oluşu anlamına gelmektedir.⁸⁴ İnsani yoksulluk içerisinde bulunan birey veya aileler aynı zamanda sosyal dışlanmayı toplumun, üretimin ve üretimin her alanında yaşıyor demektir.

2.4.3. Sosyal Korumanın Yetersizliği

Sosyal koruma, bireylerin karşılaşabilecekleri risklere karşı güvence sağlayan sosyal yardım ve sosyal hizmetleri de kapsayan sosyal güvenlik kurumlarını, iş güvencesi, sağlık ve eğitim haklarının yaşama geçirilmesi ile ilgili tüm önlemleri kapsamaktadır. Sosyal korumanın insanların kendi kaderlerine terk edilmemesi anlamına geldiği söylenebilir.

Sağlık sorunu nedeniyle işe devam edememesinden kaynaklanan gelir kaybının karşılanarak, sağlık hizmetlerinin verilmesi kadar, işsizlik ve yaşlılık risklerinde de bireylerin gelir güvencesine sahip olmaları, söz konusu insanların toplumdan kopmasını önleyecektir. Yoksulluk nedeniyle öğrenimine devam edemeyen bir çocuğun masraflarının karşılanması yönünde verilecek sosyal destek, onun sosyal dışlanma riskini azaltmak için önemli bir girişim olacaktır. Gelir güvencesi, sağlık hizmetleri, eğitim yardımları gibi sosyal koruma uygulamaları bireylerin toplum içinde bir yer edinmelerini sağlayarak, sosyal dışlanma ile karşı karşıya kalmalarını önleyebilecektir.

⁸³ Nusret Ekin, *Türkiye’de Yapay İstihdam Ve İstihdam Politikaları*, (İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 2000-33, İstanbul: 2000), s. 292.

⁸⁴ Faruk Sapanca, “Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk,” *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 2, Nisan-Haziran 2001, s. 128.

Ancak bugün gelişmiş ülkelerde elde edilmiş olan sosyal koruma düzeni sosyal dışlanmayı önlemeye yetmezken, gelişmekte olan ülkelerde oldukça yetersiz olan hatta varlığından bile şüphe edilen sosyal koruma düzeyinin etkinliğinin artırılması gerekmektedir.

Araştırmalar sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran faktörlerin sosyal koruma önlemlerinin yetersizliğinden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. İşsizlik, düşük vasıf, düşük gelir, kötü barınma koşulları, suça teşvik eden ortam, kötü sağlık koşulları ve yaşantı sosyal dışlanmayı güçlendiren unsurlar olarak belirlenmiştir. Oysa sosyal güvenliğin yüksek bir düzeyde olduğu kuzey Avrupa ülkelerinde (Finlandiya, Danimarka, İsveç) işsizliğin, evsizliğin, güvencesizliğin vs. zarar verici etkisinin daha aza olduğu saptanmış ve Danimarka’da işsizliğin sosyal dışlanmaya neden olma derecesinin düşük olduğu tespit edilmiştir.⁸⁵ Bu da sosyal korumanın geliştiği ülkelerde sosyal dışlanma riskinin daha az yaşandığını göstermektedir.

2.4.4. Eşitsizlik

Toplum içinde eşitsizlik, genelde gelir eşitsizliği olarak ele almakta ve gelir dağılımıyla belirlenmekle beraber, burada sözü edilecek eşitsizlik, bazen gelir eşitsizliğinin bir uzantısı olarak, kimi zaman da politik ve sosyal uygulamaların sonucu olarak ortaya çıkan eşitsizliktir. Bu anlamda bir toplumun hukuk sistemi kadar, politik, ekonomik, ahlak, kültür, eğitim ve sosyal sistemlerin de eşitlik düşüncesinin hayata geçirilmesinde etki ve önemi bulunmaktadır.⁸⁶

Gelir dağılımında, istihdam, eğitim, sağlık hizmetlerinden yararlanmada, politik ve kültürel faaliyetlere katılmada eşitsizlik söz konusu olabilir. Eşitsizliğin en uç biçimi sosyal dışlanma şeklinde gerçekleşebilir.⁸⁷ Gelir dağılımında, istihdam, eğitim, sağlık hizmetlerinden yararlanmada, politik ve kültürel faaliyetlere katılmada fırsat eşitliğini önleyen etkenler; coğrafi etkenler(köy-kent ayrımı, bölgesel ayrım), sosyal etkenler (etnik gruplar, din ve dil ayrımı, nüfus), ekonomik etkenler (ailenin ekonomik düzeyi, devlet kaynaklarının sınırlılığı) şeklinde sayılmıştır.

⁸⁵ Çakır, a.g.e, s. 93–94.

⁸⁶ İsmail Doğan, *Sosyoloji, Kavramlar Ve Sorunlar*, (Sistem Yayıncılık, İstanbul: Ocak 2000), s. 247.

⁸⁷ “Adam Jamrozik ve Luiza Nocella, *The Sociology Of Social Problems*, Cambridge University Press, 1998, s. 132” (Çakır, Aynı, s. 94’deki alıntı).

Bugün dünyanın her yerinde, çeşitli biçimlerine rastlayabileceğimiz eşitsizlik bütünsel bir etki yaratarak, fırsat eşitsizliği biçiminde katlanarak büyümektedir. Toplumsal kurumlar ve düzenlemelerin birbirleriyle ilişki ve bağımlılık içinde olmaları nedeniyle sosyal yaşamın bir alanındaki eşitsizlik diğer alanlara da yansımaktadır.⁸⁸ Örneğin işsiz bir insanın bankadan kredi alamaması ve eğitim düzeyi düşük bir insanın iyi bir iş bulma şansının çok az olması gibi. Ayrıca istihdamdaki eşitsizlik, işini kaybetme ve iş bulmadaki faktörlerin eşitsizliği ile güçlenmektedir.⁸⁹

2.5. Sosyal Dışlanmanın Çeşitleri

Sosyal dışlanmış insanlar oldukça heterojen özellikler taşımaktadırlar. Bu nedenle değişik mesleki birikimlere sahip olan ya da iş deneyimi olmayanlar, mevcut işgücü piyasası koşullarındaki boş işlere uygun niteliklere sahip olmayanlar, eğitim sisteminden ayrılmış veya eğitimini tamamlamış olup bir iş bulamayanlar, vasıfsızlar, emekliler gibi geniş bir kitlenin sosyal dışlanma biçimleri; sosyal ilişkiler, sosyal ve kurumsal destek alma durumları göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda dünyanın her yerinde tüm işsizlerin, yoksulların, eşitsizliğe maruz kalanların mutlaka sosyal dışlanma yaşadıklarını söylemek kadar, işi olan, az veya çok geliri olan, sosyal ilişkileri ve bağları kuvvetli olan, sosyal korumadan yararlanabilen herkesin de sosyal dışlanma olgusuyla karşılaşmayacaklarını kabul etmek de zordur. Sosyal dışlanmayı karışık bir hale getiren de budur.⁹⁰ Ancak insanları ihtiyaçlarını karşılayacak olan gelirden yoksun bırakan, sosyal ve psikolojik bakımdan yalnızlığa iten en önemli neden işgücü piyasasından dışlanma olarak ele alınabilir. İşgücü piyasası içinde ve dışındaki konumuna göre sosyal dışlanmanın biçim ve derecesi ortaya konulabilir.⁹¹

Sosyal dışlanma sadece işsizlik ve yoksulluk biçiminde kendini göstermediği gibi, bir iş sahibi olmak sosyal bütünleşmeyi güvence altına almaya yetmez. Gelecekte beklentisinin kalmaması, gelecek için umutların yitirilmesi de sosyal dışlanma sürecinin başladığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

⁸⁸ “Jamrozik ve Nocella, a.g.e, s. 132”(Çakır, a.g.e., s. 94’deki alıntı).

⁸⁹ Doğan, a.g.e., s. 250–252.

⁹⁰ Çakır, a.g.e., s. 95.

⁹¹ Aynı, s. 95.

2.5.1. Ekonomik Alanda Sosyal Dışlanma

Ekonomik alandan dışlanmayı mal ve hizmet piyasasından dışlanma ve tüketim toplumundan dışlanma olarak iki ayrı başlıkta incelememiz mümkündür.

2.5.1.1. Mal ve Hizmet Piyasalarından Dışlanma

Sosyal dışlanmanın ekonomik alana yansıyan ilk biçimi mal ve hizmet piyasalarından dışlanma ile kendini gösterir. Mal ve hizmetlerden dışlanma, geçinme olanaklarından yoksunluk olup, yaşam düzeyini belirlemede önemli bir göstergedir. Geçimden dışlanma farklı biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Asgari düzeydeki temel gereksinimlerden(özellikle beslenme) yoksunluk biçiminde olabileceği gibi, üretken mal ve varlıklardan dışlanma, eğitim, sağlık, konut, enerji, iletişim ve ulaşım gibi temel hizmetlerden yoksunluk biçiminde de ortaya çıkabilmektedir. Bu durumda ekonomik görünüm, toplumsal görünümle örtüşebilmektedir.⁹²

Mal ve hizmet piyasasından dışlanma, ekonomik bakımdan “tüketimden dışlanma” anlamına gelmektedir. Tüketim, minimum düzeyde mal ve hizmetlerin tüketilebilmesi anlamına gelir ve açıkça geleneksel yoksulluk ölçüleriyle ilişkili bir kavram olarak değerlendirilir. Bu bağlamda temel gereksinimlerden dışlanmayı özellikle gelir yoksulluğuna ilişkin göstergelerden yararlanarak değerlendirmek gerekecektir.

Dünya üzerindeki nüfusun temel gereksinimlere ulaşabilme kapasitesindeki farklılık, tüketimden dışlanmışlığın gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerde farklı düzeylerde hissedilmesine neden olmaktadır. Dünya nüfusunun büyük bir çoğunluğu için dışlanma açıkça temel gereksinimlerin(beslenme, giyim ve barınma gibi) yeterince karşılanmaması ve bunlardan yoksunluk anlamına gelmektedir. Hatta daha da büyük kısmı için, tüketimden dışlanma yaşamını sürdürmesini sağlayacak en temel gıda ürünlerine erişememe anlamına gelir ki bu çok daha önemli bir sorundur.⁹³

2.5.1.2. Tüketim Toplumundan Dışlanma

Tüketimi özendirici kapitalist kökenli ekonomilerin uygulamaları, bir yandan dünya nüfusunun önemli bir kısmını yoksulluğa esir ederken, diğer yandan da insanları tüketime özendirerek yoksulluğun dışlayıcı etkisini daha da arttırıcı hale getirecek

⁹² Sapançalı, 2003, s. 125.

⁹³ Wolfe, a.g.e., s. 90.

mekanizmalar yaratmaktadır. İnsan varlığının ve üretiminin tamamen değişim değeri üzerinden tanımlanması, bizzat insanın varlığını nesneleştirerek, bu dışlanma mekanizmalarını derinleştirmekte ve pekiştirmektedir. Yeni liberal uygulamalar, “tüketim”i “üretim”in önüne geçirmiş, toplumları birer “tüketim toplumu” haline dönüştürmüştür. Kapitalizmin üretim toplumu olarak tanımlanan modern evresinden post-modern evresine geçişte temel farklılık, toplum üyelerinin tüketim kapasitelerindeki artış olarak ortaya çıkmıştır.⁹⁴

Ancak gerek ulusal düzeyde ve gerekse küresel ölçekteki gelir eşitsizlikleri bu yeni oluşan tüketim kültüründen toplumdaki tüm bireylerin eşit bir şekilde yararlanmasını engellemektedir. Post-modern toplumun getirdiği tüketim alışkanlıkları ile ulusal düzeyde ekonomik büyüme sağlansa bile toplumdaki tüm bireylerin bu büyümeden yaralanması mümkün olamamaktadır. Ayrıca, ekonomik büyümeyle birlikte, salt piyasa ekonomisi kuralları içinde belirlenen toplumsal katılım maliyetlerinin de yükselebileceğine büyümenin tüketimde dışlanma biçimindeki sosyal dışlanmayı daha da güçlendirebileceği ifade edilmektedir.⁹⁵

Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerin bir kısmında ve gelişmiş ülkelerde dışlanma, genellikle düşük tüketim düzeyi biçiminde görülmekte ve kamu kanalıyla sağlanan eğitim, sağlık gibi hizmetlerin de aralarında yer aldığı mal ve hizmet demeti ile ilişkili olarak ölçülmektedir. Bu çatı üzerinde, tüketimden dışlanma temel olarak satın alma gücü için bir neden oluşturur. Ayrıca genellikle kamu mallarından yararlanmada diğer tüketim mallarına oranla daha eşitlikçi bir dağılım beklenir. Fakat bu alanda birçok unsur dışlanma yaratmaktadır. Bu anlamda, elektrik, sağlıklı içme suyu, iletişim, toplu ulaşım gibi genellikle kamu tarafından sunulan mal ve hizmetlerden dışlanma bir sorun alanı oluşturmaktadır.⁹⁶

Bu bağlamda sosyal dışlanmayı tüketim toplumunda ortaya çıkan yoksulluk biçiminde değerlendirmek mümkündür. Sosyal dışlanmış birey küresel anlamda tüketim kalıplarından ve kültüründen yoksun kalmaktadır. Bu açıdan sosyal dışlanma, özellikle refah devletinin olanaklarından yararlanmalarda azalmalarla başlayan ve giderek sosyal hizmetlerin

⁹⁴Zygmunt Bauman, *Tüketecilik Ve Yeni Yoksullar*, (Çev: Ü. Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul: 1999), s. 40-41.

⁹⁵Sapançalı, 2003, s. 134-135.

⁹⁶Aynı, s. 135.

maliyetlerini karşılayamama ve küresel tüketim kalıplarına uygun tüketememenin pekiştirdiği bir süreçtir.⁹⁷

2.5.2. İşgücü Piyasasından Dışlanma

Sosyal dışlanmaya ilişkin çoğu çalışmada, sosyal dışlanma doğrudan işgücü piyasası ile ilişkilendirilmiştir. İşgücü piyasasında, istihdama katılıp katılmamak ya da istihdama katılma biçimi sosyal dışlanmayı belirlemektedir. Bu açıdan çoğu zaman sosyal dışlanma süreçlerinin anlaşılması için işgücü piyasasının işleyişinin anlaşılması önem taşımaktadır.

Sosyal dışlanmanın işgücü piyasaları ile olan ilişkisi iki boyutta değerlendirilebilir. Bunlardan, ilki istihdamdan dışlanmak şeklindedir. Bunların içerisinde özellikle uzun süreli işsizler önemli bir dışlanmışlar kümesini oluşturmaktadır. İkincisi ise, işgücü piyasası içinde ortaya çıkan sosyal dışlanmadır. Bunlar ise sağlam olmayan, güvencesiz işlerde çalışanlardan oluşmaktadır.⁹⁸

2.5.2.1. İşsizlik

Sosyal dışlanmanın en belirgin biçimini işsizlik oluşturmaktadır. İşsizlik üretimden dışlanmadır. Uzun süreli işsizler, eğitimlerini tamamlayıp ilk kez iş arayan ancak işgücü piyasasında niteliklerine uygun iş bulamayan genç nüfus, farklı etnik azınlıklara üye niteliksiz işgücü ile işletmelerin sayısal esneklik veya yeni teknolojileri uygulamaları sonucu işten çıkardığı ve yeniden iş bulma olasılıkları düşük olan çok geniş bir grup sosyal dışlanmanın ilgi alanını oluşturmaktadır.

İstihdam sadece gelir kaynağı olarak değil sosyal bütünleşmenin ve kaynaşmanın temel taşı olarak görülmektedir.⁹⁹ Bunun tersi olan işsizlik ise sosyal dışlanmanın en temel kaynağı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda öncelikli olarak çalışmanın taşıdığı anlamlara ve çalışamama durumunun neden bir dışlanma anlamına geldiğine bakmak gerekir. Toplumda çalışma, birey açısından hem üretim, hem gelir ve hem de tanınmayı(sosyal statüyü) sağlamaktadır. Tüm insanların normal durumudur ve yaşamlarını sürdürebilmeleri çalışma karşılığı elde ettikleri gelire bağlıdır. Ayrıca gelir, hem tüketim yoluyla toplumsal katılımın

⁹⁷ Aynı, s. 137.

⁹⁸ Aynı, s. 138.

⁹⁹ Yepez Del Castillo, a.g.e., s. 619. (Sapançalı, 2003, s.139'daki alıntı).

temelidir, hem de ekonomik alanda bireylerin gücünü yansıtmaktadır.¹⁰⁰ Bunun yanı sıra yaptığı işin türü bireyin, yakın çevresinde ve toplum adı verilen imgesel bütün içinde, mantıklı olarak arzu ve talep edebileceği yeri belirlemektedir. Bu bağlamda çalışma kişinin toplumsal statüsünü ve öz saygısını belirleyen ana faktördür. Çoğu kişi, toplumda kendisini çalıştığı işyeri veya bu işyerindeki sıfatı ile tanımlamaktadır. Çalışma, bir insanın kimliğini ömür boyu oluşturma ve korumasının merkezindedir. Yapılan işin türü, sadece çalışma süreci ile doğrudan ilgili hak ve görevleri değil, aynı zamanda umulan yaşam standardını, aile, sosyal yaşam, mülkiyet normlarını ve günlük rutini belirlemektedir. Bir insanın bunları şekillendirmesine varlıklarının tüm diğer görünümünü pek az hata ile tahmin edebilmesine olanak sağlayan tek bağımsız değişken, çalışmadır.¹⁰¹

İşsizlik ve sosyal dışlanma arasındaki ilişkiyi farklı boyutlarda analiz etmek mümkündür. Buna göre;

—İlk olarak işsizlik, potansiyel ulusal üretimin bir parçasının gerçekleştirilememesi nedeniyle üretken gücün israf edilmesini içermektedir.

—İnsanlar sadece yaparak öğrenmezler, ayrıca yapmadıkları veya çalışmadıkları sürece de öğrenemezler, kendilerini yeniden üretemezler ve niteliklerini yitirebilirler. Uzun süre işsiz kalan birey, uygulamanın dışında kaldığı için niteliklerini, kendine güvenini ve sezgilerini kaybedebilir. Bu durum bireyin gelecekte bütünüyle işgücü piyasasından dışlanması anlamına gelebilir.

—İşsizlik bireyin özgürlüğünü yitirmesi anlamına da gelebilmektedir. İşsiz kalan birey sadece ekonomik olanaklara (sigorta, emeklilik, sağlık korunması hakkı gibi) erişim özgürlüğünü değil, ortaklaşa bir yaşama katılım olarak sosyal aktivitelere erişimi de kaybeder.

—İşsizlik ruhsal hasara ve mutsuzluğa neden olmaktadır. İşsiz kalan birey şiddetli acı ve ruhsal ıstırap çekebilir. Özellikle uzun süreli işsizlik kişinin moralini bozar. İşsizliğe ilişkin amprik çalışmaları çoğu yüksek işsizliğin intihar oranlarını arttırdığını göstermektedir. Özellikle gençler arasında işsizlik kişinin kendisine olan saygısını yok etmekte ve önemli ruhsal sorunlara yol açmaktadır.

¹⁰⁰ David Byrne, *Social Exclusion*, (Open Universty Pres, Buckingham: 1999), s. 79.

¹⁰¹ Bauman, a.g.e., s. 30-31.

—İşsizlik klinik olarak tanımlanabilir hastalıklara ve ölüm oranlarının(sadece intihar şeklinde değil) artmasına da neden olabilir. Bu hastalıklar uzun süreli işsizlik sonucunda maddi gelir yetersizliklerinden kaynaklanabileceği gibi, üzüntü, kendine saygının ve motivasyonun yitirilmesinden de kaynaklanabilir.

—İşsizlik sosyal ilişkileri ve aile yaşantısını önemli ölçüde bozabilir. Aile içerisindeki genel uyumu ve tutarlılığı zayıflatabilir.

—İşsizlik, toplumsal cinsiyet bölünmesinin ve etnik gerilimlerin artmasında da önemli bir nedendir. Yaratılan işlerin az olduğu ve bu işlerin dağıtımında etnik ayrımcılıkların yaşandığı toplumlarda önemli gerginlikle yaşanabilmektedir. Ayrıca, özellikle kadınları işgücüne katılımı nedeniyle yoğun işsizlik yaşanması durumunda da toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık setleşmektedir.

—İşsizliğin arttığı dönemlerde belirli toplumsal değerlerin zayıflaması eğilimi söz konusudur. Sürekli işsiz olan insanlarda, sosyal düzenlemelerin doğruluğu ve güvenilirliği hakkında bir inançsızlık söz konusudur. İşsizler genellikle diğer insanlara inanmamaya ve insanların her davranışında bir çıkar aramaya(utanmazlık-cynizm) başlarlar. Ayrıca işsizlik bireyin suç işleme eğilimini de artırır.¹⁰² Sayılan tüm olumsuzluklar işsizliğin kişide meydana getirdiği yıkımın sosyoekonomik ve psikolojik boyutunu yansıtmaları açısından oldukça önemlidir.

Bununla birlikte, işgücü piyasasından dışlanma ile sosyal dışlanma arasında her zaman birebir ilişki kurmak mümkün değildir. Örneğin, işgücü piyasasından dışlanan bir kadın, ev işlerini görerek toplumda bir yere sahipse ve eşinin geliri temel aile gereksinmelerini sağlamakta yeterli ise dışlanmış sayılmaz. Bu bağlamda işgücü piyasasından dışlanma ve sosyal dışlanma arasındaki ilişkiyi kurabilmek için, işsiz kalan bireyin aynı zamanda toplumsal ve mesleki korumadan yoksun olması ve şiddetli bir gelir sıkıntısı içerisine düşmesi gerekmektedir.¹⁰³

İşgücü piyasasından dışlanma ekonomik, sosyal ve sosyo-psişik bakımdan bireyleri toplumsal bütünün dışına itmektir. İşgücü piyasasından dışlanma giderek artan şiddet ve güvencesizlik, marjinal ve verimli olmayan üretim biçimlerinin artması ve bireysel anomi ve

¹⁰² Sapancalı, 2003, s. 141–143.

¹⁰³ "Gerrit Van Cooten; "Social Exclusion And The Flexibility Of Labour," Social Exclusion In Erope, (Ed: P. Littlewood Vd.), Ashgate Publishing, Aldershot. 1999, s. 60." (Sapancalı, 2003, s. 143'deki alıntı)

çaresizlik ile birleşebilir. Uzun süre işsiz kalan birey bunun sonucunda güven duygusunu kaybeder ve yeni iş bulmak artık çok zor hale gelir. İş bulma ümidini yitiren birey için “hiç bitmeyecekmiş gibi görünen boş zaman” söz konusudur ve bu durum “zamanı kullanabilme güçsüzlüğü” ile birleşerek bireyde baskı ve gerginlik yaratır. İşsizlik, gelir yoksunluğu ile birleştiğinde toplumla olan(sosyal aktivitelere katılma, arkadaşlık ve komşuluk ilişkilerini sürdürme gibi) bağlarının tamamen kopmasına neden olarak bireyi sıkıntı ve sıkılmışlığa itmektedir. Güvensizlik, gerginlik ve sıkılmışlık bir araya gelerek bireyin depresyona girmesini ve toplum dışında kalmasına neden olmaktadır.¹⁰⁴

Dışlanmanın bir başka biçimi işgücü piyasasına katılmayan, katılması önlenen veya katılmak için yeterli istek ve kabiliyette olmayanların dışlanması olarak ele alınabilir. Bu grubun başında kadınlar gelir. Kadınların toplumsal hayattan dışlanması, toplumsal yapı ile yakından ilişkilidir. Geleneksel kültürün ağır bastığı toplumlarda ve toplumun belirli kesimlerinde kız çocuklarının eğitim sürecine katılması, çalışması ve bu yolla kendilerine sosyal ilişkiler ağı içerisinde bir yer edinmeleri önlenir. Kadınların yaşamda bir yer edinmelerini sağlayan tek olgunun evlilik olması, ataerkilliğin yoğun olduğu kırsal bölgelerde olduğu kadar, göçlerle kentsel alanlara da taşınmıştır. Evlendikten sonra ise ev kadını olarak yaşamlarını sürdüren bu insanlar, sosyal hayattan uzak duran/tutulan ve üretim sürecine katılmadığı var sayılan bir birey olarak değerlendirilmektedir.¹⁰⁵

Yoksulluk ve fırsat eşitsizliği nedeniyle işgücü piyasasında kendileri için uygun bir iş bulabilme şansı elde edemeyen, işgücüne katılmaya, yaşamlarını başkalarının yardımıyla sürdürmeyi alışkanlık haline getirenler ve tembel olarak nitelendirilebilecekler işgücü piyasası dışında yaşanan sosyal dışlanma içinde değerlendirilebilir. Elverişsiz yaşam koşullarını, bu yaşam içindeki konumunu değiştirme kabiliyeti ve çalışma isteğinde olmayanların sosyal dışlanmışlığını da bu grup içerisine dâhil edebiliriz.

2.5.2.2. Atipik İstihdam

Gelişmiş ülkelerde sosyal dışlanma biçimi olarak eğreti istihdam belirlenirken kısmi süreli ve geçici çalışanların toplam istihdama oranlarından yararlanılmaktadır. Ancak bu konuda bütün halinde veri yokluğu tanımlamaların farklılığı

¹⁰⁴ Bauman, a.g.e., s. 60–61.

¹⁰⁵ Funda ve Şenol Cantek; “Fakir/Haneler: Yoksulluğun Ev Hali,” **Toplum Ve Bilim**, No: 89, Yaz (2001), s. 102.

ülkeler arasında karşılaştırma yapmayı güçleştirmektedir. Bununla birlikte atipik istihdam biçimlerinin yaygınlaşması her zaman mutlak olarak eğretiliğin artması anlamına gelmemektedir. Çünkü atipik istihdam biçimleri gönüllü olarak çalışma unsurlarını da içerir. Özellikle kendi hesabına çalışma ve kısmi süreli çalışmada bu tür tercihler arasında yer almaktadır. Bu nedenle kısmi süreli çalışmayı her zaman eğreti istihdam olarak algılamak doğru olmaz. Gerçekten, çocuk bakımı, eğitim, ev işleri ve benzeri yükümlülükleri yerine getirmek isteyen kadınlar tarafından kısmi süreli çalışma tercih edilmektedir. Bu nedenle kısmi süreli istihdamın bu kişisel tercih ve uygunluk gibi pozitif durumunu(gönüllü oluşunu), zorunluluklar gibi negatif durumlarından ayırt etmek gerekir.¹⁰⁶

Bu bağlamda, atipik istihdam biçimlerinin eğretilik etkisini ölçmek için atipik çalışanların miktarı dışında başka göstergelere de gereksinim vardır. Bu anlamda, bir yandan kısmi süreli çalışanlar içerisinde tam zamanlı sürekli istihdamı tercih edenlerin, diğer yandan geçici çalışanlar arasında sürekli çalışmayı tercih edenlerin ve arayanların tespit edilmesi gerekir. Bu durumda atipik istihdam ile eğretilik her zaman örtüşmediği için sosyal dışlanma analizlerinde, ihtiyatla yararlanılan veriler olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca zorunlu atipik istihdam biçimleri işgücü piyasasındaki koşullara bağlı olarak değişebilmektedir.

Atipik istihdam biçimlerini eğreti olarak değerlendirilmesinin temel gerekçesi güvencesiz olmalarıdır. Atipik istihdam biçimine bağlı çalışanların genellikle sosyal koruma sağlayan yasal düzenlemelerin kapsamı dışında kaldıkları ve daha da önemlisi iş güvencesine sahip olmadıkları bilinmektedir. Atipik istihdam tam zamanlı istihdama göre daha düşük ücret sunmaktadır ve ücret dışı maliyetleri de düşüktür. Gerçekten atipik istihdam sayesinde işverenler genellikle sosyal güvenlikten doğan yükümlülüklerden kurtulmaktadırlar. Sosyal güvenlikten yararlanabilmek için genellikle belirli sürelerde çalışmış olmak yani işin düzenliliği temel koşuldur. Oysa kimi süreli ve/veya kendi hesabına çalışma sosyal güvenlik hakkından yararlanma koşullarını sağlayamamaktadır. Sosyal güvenliğin yol açtığı bu maliyetlerden tasarruf olanağı sağlayan bu durum doksanlı yıllarda atipik istihdam biçimlerindeki artışın temel gerekçesini oluşturmaktadır.

Belirli durumlarda eğreti çalışmanın eğitimden dışlanma anlamına geldiği de söylenebilir. İşverenler ve işletme yönetimleri tarafından sürekli çalışanlara sağlanan mesleki

¹⁰⁶ "Ajit S. Bhalla ve Frederic Lapeyre, Poverty And Exclusion In Aglobal World, Macmillan Pres Ltd., London: 1999, s. 66"(Sapancalı, 2003, s. 154'deki alıntı).

eğitimler, atipik istihdam edilenlere daha az sunulmaktadır. Çünkü eğitim maliyetli bir olaydır ve işletmelerin geçici çalışanlara yapacakları eğitim harcamaları karşılığında sağlayacakları fayda, bu çalışanların kısa bir süre sonra işten ayrılacakları düşünüldüğünde çok yüksek olmayacaktır. Bu nedenle işletmeler eğitim harcamalarını genellikle sürekli çalışan çekirdek işgücüne ayırmaktadır. İşyerinde eğitimden dışlanan bireyin kendini geliştirme olanaklarında yoksun bırakıldığı ve kariyer fırsatlarından da dışlandığı, bu nedenle eğreti istihdamın çok yönlü bir dışlanma sürecine neden olduğu sonucuna varılabilir.¹⁰⁷

2.5.2.3. Çalışan Yoksullar

Genellikle uzun süreli işsizlik, sosyal dışlanmayı yansıtırken, işsizliğin düşük oranlarda olması her zaman sosyal dışlanma sürecinin işlemediği anlamına gelmez. İşgücü piyasası içinde de sosyal dışlanma vardır. Uzun süreli işsizlik, sosyal dışlanmaya neden olan en önemli faktörlerden biriyken sağlam olmayan, eğreti istihdam ile çalışan yoksulların (working poors) sayısındaki artış da sosyal dışlanma dinamiğinin merkezinde yer alır. İstihdamın daraldığı işsizliğin arttığı günümüz post-modern toplumlarında işgücü piyasasının yapısında, ücretlerde ve istihdam biçimlerinde önemli değişimler ortaya çıkmıştır. Günümüzde işgücü piyasasında formel ve informel olarak ikili bir katmanın ortaya çıktığı, ücretlerin esnekleştirilerek geriletildiği, yeni istihdam biçimleri yaratılarak işgücünün kutuplaştığı yeni bir yapı söz konusudur. Bu yapı hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sağlam olmayan, geçici, güvencesiz, eğreti bir istihdamla çalışan dışlanmışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dışlanmanın eğreti istihdam biçimi çalışanların iş başında yoksullaşmasına yol açmaktadır.¹⁰⁸

Gelişmekte olan ülkelerde yapısal uyum programları çerçevesinde ortaya çıkan değişimler sadece formel ekonomideki istihdam daralmasıyla sınırlı kalmamıştır. Bunun yanı sıra formel sektörde çalışanların reel ücretlerinde önemli gerilemeler yaşanmıştır. 1980'lerden itibaren gelişmekte olan ülkelerin çoğunda formel ekonomide, yeterli ücret seviyesinde, iş güvencesinde ve çalışanların haklarında hızla bir değer yitimi meydana gelmiştir. Böylelikle gelir ve sosyal koruma gibi belirli hakları yitirmeye bağlı olarak ücretli çalışanların arasında da yoksulların oranı hızla artmıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Sapancalı, 2003, s. 152–158.

¹⁰⁸ Aynı, s. 149.

¹⁰⁹ “Bhalla-Lapeyre, Aynı s. 80” (Sapancalı, 2003, s. 160 ve 161’deki alıntı).

Bir iş sahibi olmasına rağmen sosyal dışlanma tehlikesi taşıyan çalışan yoksulların bir yönünü düşük ücretler, diğer yönünü de geçici ve kısmi süreli işler oluşturmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği serbest rekabet ortamında emeğin ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelerdeki düşük gelirli gruplara bu ülkenin ürünleriyle rekabet edebilmek için gelişmiş ülkelerde birçok sektörde işçi ücretleri düşürülmek suretiyle yeni yoksullar eklenmektedir. Çalışan yoksullar olgusunun gelişmiş ülkelerde de gittikçe yaygınlaşması, salt istihdam yaratma hedefi taşıyan yoksulluğa karşı mücadele politikalarının yeterliliğini de sorgulamayı gündeme getirmektedir.¹¹⁰

Düşük gelirli aileler gelirlerinin büyük bir bölümünü hatta tamamını sadece asgari yaşam gereksinimleri için tüketmekte, eğitim sağlık ve kültürel ihtiyaçları için herhangi bir pay ayırmamaktadır. Bu durum toplum yaşamı ile olan bağları zayıflamasına sebep olmaktadır. Öte yandan esneklik arayışlarının sonucu olan geçici ve kısmi süreli çalışma insanların sürekli ve güvenceli bir işe sahip iken elde ettiği ekonomik, sosyal ve psikolojik kazanımların azalmasına, kesintiye uğramasına neden olmaktadır. Ancak çocuklu kadınlar ve öğrenciler gibi kesimlerin geçici ve kısmi süreli işlerde gönüllü olarak çalışmaları, bu tür bir çalışmada elde ettikleri kazançlar nedeniyle, sosyal dışlanma için bir tehlike olmaktan çıkmaktadır.¹¹¹ Ancak aile reisleri için geçici çalışma, kısa süreli işsizliğe yol açmaktadır. Bu anlamda aile reisinin iş sahibi olması, sosyal dışlanmışlığa engel olmaya yetmemektedir.

Çalışan yoksulların önemli bir bölümü kadınlar ve çocuklardan oluşmaktadır. Yoksul ailelerde aile gelirinin yetersizliği kadın ve çocuk emeğinin formel ekonomide, düşük ücretli ve korunmadan yoksun biçimde piyasaya sunulmasına neden olmaktadır.¹¹² Kadınlar için kentlerde işgücü piyasasına katılma imkânı doğsa bile, eğitim düzeyinin düşüklüğü ve yeterli olmayan sosyal yetenekler nedeniyle düşük vasıf gerektiren, düşük ücretli ve güvencesiz işlerde çalışarak işgücü piyasasında dışlanmaya maruz kalmaktan kurtulamayacaklardır.¹¹³

¹¹⁰ İnsel, a.g.e., s. 69.

¹¹¹ Çakır, a.g.e., s. 97

¹¹² ILO, *Employment And Poverty In A Troubled World*, (Report Of Meeting Of High Level Experts On Employment, International Labour Office, Geneva, 1985), s. 54.

¹¹³ Çakır, a.g.e., s. 98.

3. SOSYAL DIŞLANMA YOKSULLUK İLİŞKİSİ

İnsanlık tarihinin hep tanıdığı bir olgu olan yoksulluk, yeni zamanlarda niceliksel ve niteliksel dönüşüme uğramıştır. Yoksulluğun niteliksel dönüşümünü belirleyen merkezi bileşen dışlamadır. Bu nedenle dışlama, çağımızda yoksulluğu anlamak, açıklamak ve yoksullukla mücadele edebilmek için başvurulacak anahtar kavram durumundadır. Bu kavram, aynı zamanda, yoksulluk ile insan hakları arasındaki bağlantıyı bütün yönleriyle kurmak, kavramak ve kavramsallaştırmak bakımından da en uygun hareket noktası olarak görünmektedir. Çünkü yoksulluk teriminin bizatihi kendisi dışlamayı içermektedir. Yoksulluk, “yok”u ve “yokluk”u ifade eder. Bu açıdan bakıldığında, geçmişte daha çok insanların belli nesne ve araçlardan yoksun olması anlamına yoksulluk ortaya çıkarken, günümüzde ise esas olarak bizzat insan olma niteliklerden yoksunluk şeklinde tezahür etmektedir. Üstelik bu olgu doğal ve nötrmüş gibi sunulmakta ve gözlerden, zihinlerden uzak tutulmak istenmektedir. Bu itibarla, yoksulluğun günümüzde "yok-etme" ve "yok-sayma" mekanizmaları üzerinden işlediği söylenebilir.

Sosyal dışlanma ve anlo-saxon kökenli yoksulluk sık sık birbiri yerine geçebilen veya aynı anlama gelebilen kavramlar gibi görülmekte ve kullanılmaktadır. Yoksulluk ve dışlanma eş anlamlı gibi görülse de, sosyal dışlanmanın yoksulluğu da kapsayan daha geniş bir kavram olduğu söylenebilir. Çünkü dışlanmış kişiler her zaman yoksul kişiler değildirler, bazı kişiler(göçmenler, azınlıklar, belirli kadınlar ve çocuklar gibi) yoksul olmamakla birlikte toplumdan dışlanmış olabilmektedirler. Yoksulluk sınırının çok altında kalıp da, rahat sayılabilecek bir yaşam süren, işgücü piyasasına katılabilen, bazı fiziksel kaynaklara ulaşabilen insanlar olabileceği gibi, bu sınırın çok üzerinde olup da sağlık, eğitim, demokrasi, medeni ve sosyal haklar gibi geleneksel gelir ve tüketim harcaması dışında kalan kriterlere göre, çok daha yoksun sayılabilecek insanlara rastlanabilmektedir. Bu nedenle, sosyal dışlanma yoksulluğun, ayrımcılığın ve diğer dezavantajların nedenlerini ve etkilerini kapsar. Anlo-saxon yoksulluk daha çok bölüşüm sorunu üzerine odaklanırken, hâlbuki sosyal dışlanma bölüşüm sorununun yanı sıra yetersiz sosyal katılım, sosyal bütünleşmenin yokluğu ve güç yoksunluğu gibi sosyal ilişkiler üzerine odaklanır. Bir başka deyişle sosyal dışlanma sadece gelir ve tüketim sorunları dolayısıyla mutlak bir yoksulluk sınırında yaşamakla ilgili değil, aynı zamanda yaşamı iyileştirecek yetersizlikleri kısmen veya tamamen yitirmekle de ilgilidir.¹¹⁴

¹¹⁴ Sapancalı, 2003, s. 51.

Sosyal dışlanmanın tanımlanması çoğu zaman göreceli yoksulluğa benzer ve bazen yoksullukla karşılıklı değiştirilebilir bir biçimde kullanılır. Ancak birbiri ile ilişkili olmalarına ve çok yakın anlam taşımalarına rağmen, sosyal dışlanma yoksullukla eş anlamlı değildir. Daha önce de belirtildiği gibi mutlak yoksulluk daha çok yeterli gelir ve tüketimi gerçekleştirilmeden yoksunluk durumunu ifade eden statik bir kavramdır. Buna karşılık, sosyal dışlanma sadece bir yoksunluk durumu değildir. Yoksunluğa neden olan kurumsal mekanizmaları, ilişkileri ve davranışları da içeren bir süreçtir. Sosyal dışlanma, yoksulluktan çok, bunu ortaya çıkaran süreçlere odaklanmıştır. Bu nedenle, nedensel analizleri kullanır. Kimlerin, neden yoksun oldukları konusuna dikkat çeker. Bununla birlikte aslında insanları yoksulluğa iten ekonomik, sosyal ve politik süreçler üzerinde durur. Doğrudan insanların yoksullaşmasına neden olan değişik biçimler üzerine odaklanır. Sosyal dışlanma çok boyutlu yoksunluğuna dikkat çeker ve yoksulluğun anlaşılmasına yardımcı olur. Sosyal dışlanma yoksulluğa göre daha dinamik çok yönlü bir kavramdır. Bu yönden sosyal dışlanma hem yoksulluğun bir nedeni hem de bir sonucu olabilir.¹¹⁵

Sosyal dışlanmayla-yoksulluğun ilişkisi şu şekilde de kurulabilir: Eğer birey, bir sosyal dışlanmaya muhatap ise, topluma etkin olarak katılmada sınırlı bir yapabilirliğe sahiptir¹¹⁶. Yapabilirlik, toplumda etkin olarak işlev görme ve toplumun geneline eşit ve tam olarak katılabilme yeteneğidir. Buna göre, yapabilirlik kavramı, yoksulluk ve sosyal dışlanma arasındaki bağı kurmakta; sosyal dışlanma, kişiyi yoksul kılan temel yeteneklerin yokluğunu belirlemektedir. Bu bağlamda, yoksulluk, daha az iyi olma hali değildir; ekonomik araçlardan yoksunluk dolayısıyla iyi olmak durumunu sürdürmekten yoksunluktur. Diğer bir ifade ile yoksulluktan çıkış için gerekli olan temel ekonomik araçlardan yoksun olma durumudur. Bu karşılaştırma çerçevesinde, mutlak yoksulluğun ekonomik gelişme ile bertaraf edilebileceği görülür iken; göreceli yoksulluğun her zaman var olacağı kabul edilmiş olmaktadır.¹¹⁷ Her iki yaklaşımın da kendi içinde barındırdığı dezavantajlar, yoksulluk analizlerinin teorik doğrultusunu, maddi yoksunluklardan sosyal yoksunluklara doğru kaydırmıştır. Bu bağlamda, sosyal yoksunlukların kaynağı olarak sosyal dışlanma ve bunun mekânsal ifadesi olan mekânsal yarıma kavramı, yoksulluk tartışmalarının içine girmiştir.

¹¹⁵ Aynı, s. 52.

¹¹⁶ David. Bradly, "Rethinking The Sociological Measurement Of Poverty," *Social Forces*, Vol.81, (2000), s. 723-724.

¹¹⁷ Michael Pacione, *Urban Restructuring And The Reproduction Of Inequality In Britain's Cities*, (Ed: Michael Pachione), London: Routledge, 1997), s. 4.

Yoksulluğun yol açtığı dışlamanın yanı sıra, çoğu zaman egemen sistemin tektipçi bakış açısı nedeniyle dışladığı grupların da dışlanma nedeniyle yoksullaşması söz konusudur ki, bu olgu özellikle ülkemizde yoksulluk ve dışlamanın birbirine özdeş hale gelmesine neden olmuştur. Türkiye'ye özgü zorunlu göç, yerinden etme gibi siyasal dışlama mekanizmaları, yeni yoksulların yaratılmasına yol açmış ve bu durum toplumsal yaşamın tektipçi bir değer üzerinden yeniden tesis edilmesi şeklindeki totaliter çabanın en önemli besleyicisi olmuştur.¹¹⁸

Sosyal dışlanma yoksulluk ilişkisi kurulurken yoksulluğun sebep olduğu sosyal dışlanma çeşitlerine dikkat çekmekte yarar vardır. Yoksulluğun neden olduğu sosyal dışlanma çeşitlerini hayattan dışlanma, manevi dışlanma, politik dışlanma ve mekânsal dışlanma olarak sıralayabiliriz.

3.1. Hayattan Dışlanma

Yoksulluğun en doğrudan sonucu açlıktır. Açlık, bir yandan kelimenin en ilkel anlamında hayatın dışına atılmayı ifade eden ölüme yol açarken, diğer yandan hayatın çeşitli alanlarından ve anlamlarından uzaklaştırılma sonucunu doğuracak şekilde insan biyolojisinin kalıcı hasarlara uğramasına neden olur. Bu durumdan en yakıcı biçimde etkilenenler çocuklardır. Günümüzde çocuk ölümlerinin en önemli nedeni olan yoksulluk, aynı zamanda çocukların bedensel ve zihinsel kapasitelerine zarar vererek yoksulluğun süregelenleşmesine, kalıcılılaşmasına ve meşrulaştırılmasına yol açmaktadır. Yoksulluğun beden ve zihin üzerindeki bu tahrip edici etkisi, her şeyden önce bizzat insan yaşamına yönelik doğrudan bir saldırdır. Günümüzde dünyanın birçok bölgesinde kitlesel ölümlerin nedeni olan yoksulluk, bu anlamda, insanı yaşamın dışına atmakta, yok etmektedir. Bunun yaşam hakkının ağır bir ihlali olduğu açıktır. Bu durum, yoksulluğun, zenginliğin paylaşımı sorunundan öte, belirli bir insan grubunun insan olmanın dışına itilmesinden kaynaklandığını ve insanların bu şekilde yaşadığını/yaşatıldığını gösterir.

Yoksulluğun en ilkel hali olan açlık insanların biyolojik olarak hayatta kalmalarını zorlaştırdığı gibi, bazı durumlarda biyolojik olarak hayatlarını yok ederek insanları hayattan

¹¹⁸ Yoksulluk Ve Dışlama/Dışlanma, Yoksulluk Ve İnsan Hakları Nihai Rapor Ve Sonuç Bildirgesi, Türkiye İnsan Hakları Hareketi Konferansı, Kasım, 2002, s.15-17.

dışlamakta ve ölümlere yol açmaktadır. Diğer yandan yoksulluğun yokluklarla ve imkânsızlıklarla insanları sosyal hayattan dışladığı da görülmektedir.

3.2. Manevi Dışlanma

Yoksulluk, benlik saygısını ve dolayısıyla insan onurunu tahrip eder. Bu nedenle hem insanın kendi kendini tanımlamasında hem de diğer insanların onu tanımlamasında bir değer yitimine yol açar. Yoksul insanın değersiz kılınmasının, değersizleştirilmesinin en önemli sonucu kendi kendini dışlama mekanizmalarının ortaya çıkmasıdır. Değerlerin yokluğu, hiçleştirilmenin ve giderek nihilizmin kaynağı olmuştur. Bu nihilizm temelinde egemen sistemin dışladığı alanlara yöneltilen yoksullar, ahlaksal olarak da değersizleştirilmekte ve "aşağı" türden, toplumun ortak değer dünyasında mahkûm edilmiş olan işlere zorlanmakta ve "tehlikeli sınıflar", "riskli gruplar" gibi toplumsal kategoriler içinde tanımlanmaktadır. Yoksulluğun yol açtığı yoksunluklar, yoksulluğun yeniden üretilmesine yol açmaktadır. Bu yeniden üretim döngüsü aynı zamanda gayri-meşru faaliyet alanlarının ihtiyaç duyduğu insan kaynağını yaratır.

Dışlanmanın genelleşmesi, insanların dışlanmamak için başkalarını dışlamasına yol açar. Dışlanmalar arasındaki derecelenme, grupların egemen sistemin ve kesimlerin müttefiki olmasını kolaylaştırır. Böylece, dışlananlar, ya kendi kimliklerinden vazgeçerek, kendilerini başka kimliklerde tanımlamaya başlar ya da sahip oldukları kimliğin en dar ve irrasyonel unsurlarına sarılırlar.

3.3. Politik Dışlanama

Yoksulluğun dışlayıcı etkisi kamusal yaşamda, geniş kesimlerin politikadan uzaklaşması, hatta giderek politika karşıtı bir tutuma savrulması olarak yansır. Bunun en açık tanımı "yurttaşlık krizi"dir. Bu kriz, yoksulluk üzerinden dışlananların, yurttaşlığa ilişkin haklarla bağlarını tahrip eder. Yurttaşlık krizinin bir diğer sonucu, yoksulların kamusal yaşamın yanı sıra, kamusal hizmetler alanının da dışında bırakılmasıdır.

Toplumlar, demokratik bir sistemi ve o sistemin unsurlarını çoğulcu bir şekilde ve siyasi partiler aracılığı ile gerçekleştirebilirler. Yoksul kişilerin siyasi hayatta etkin rol alabilmeleri için bu siyasi partilere nüfusları, bilgi birikimleri veya ekonomik güçleri, nispetinde katkıda bulunmaları gerekmektedir. Başka bir deyişle siyasi partilerde söz sahibi olabilmek için partiye yüklü miktarlarda bağışların yapılması ve ciddi bir oy potansiyeline

sahip olunması gerekmektedir. Politik alanda söz sahibi olmanın ve etkin bir şekilde bu alanlarda bulunmanın bir diğer yol ise başta belirtildiği gibi siyasi alanda çok derin bilgi birikimi ve tecrübenin olmasıdır. Bu anlamda hayatındaki ekonomik sıkıntılarla sürekli olarak mücadele eden insanların politik yaşamda etkin bir şekilde yer alabilmeleri gerçekten çok güçtür. Bu insanlar ancak seçim dönemlerinde kullandıkları oy oranında siyasi yaşam içerisinde yer alabilirler. Bu açıdan yoksul kişilerin toplumsal hayattan doğrudan olmasa da dolaylı yollardan dışlandığını söylemek mümkündür.

3.4. Mekânsal Dışlanma

Yoksulların kamusal alanın dışına itilmesi, onların görünmez kılınması için birtakım farklı dışlama mekanizmalarının doğmasına yol açmıştır. Mekânsal dışlama bu mekanizmaların en önemlilerindendir. Böylece, ya yoksullar görülmeyecek bir biçimde kentlerin dışına itiliyorlar ya da yoksul olmayanlar yoksulları görmeyecekleri yeni kentsel mekânlar yaratıyorlar. Bu durum, karşılıklı bir izolasyon sürecinin giderek daha derin ve yaygın bir biçimde yaşandığı yeni, parçalanmış yaşamlar doğurmakta ve doğrudan insan oluşun temel bileşenlerinden olan toplumsalın tahribine yol açmaktadır. Böyle olunca da, insanlar toplumsal hayatı paylaşmaktan doğan insani yükümlülüklerine yabancılaşmakta ve giderek birbirlerine karşı duyarsızlaşmaktadır.

Gecekondu bölgelerindeki yaşam mekânsal dışlanmanın en belirgin göstergesidir. Gecekondualarda yaşayan insanlar her ne kadar birbirleriyle etkileşim ve bütünlük içerisinde olsalar da aralarındaki bu ilişki ve bütünlük onları gecekonduaların dışındaki mekânlara bağlamaya yetmemektedir. İmkânsızlıkları ancak gecekondu bir yaşama yettiğinden yoksul insanların bu alanların dışına çıkmaları çoğu zaman oldukça zor olmaktadır. Bu da örtülü bir şekilde modern, altyapı sorunları olmayan, yaşanabilir mekânlarda yaşamaları imkânsızlaştırmakta ve bu kişiler açısından mekânsal dışlanmalara neden olabilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK, YOKSULLUK VE İŞSİZLİK İLE YOKSULLUK ARASINDAKİ İLİŞKİ NEDEN SONUÇ İLİŞKİSİ

1. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK VE YOKSULLUK İLE BU SORUNLARIN BOYUTLARI

Türkiye, son yıllarda üst üste yaşadığı ekonomik krizler nedeniyle işsizlik ve yoksulluk sorunları ile sürekli mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yeni yeni oluşmaya başlayan ekonomideki istikrar, ne yazık ki kemikleşmiş olan bu sorunlara kısa vadede doğrudan ve gözle görülür bir etki yapamamaktadır. Çalışmanın İkinci Bölüm'ü ile bu sorunlar tüm boyutları ile ortaya konularak verilecek olan tablolarla mevcut durum göz önüne serilmeye çalışılacaktır.

1.1. Türkiye'de İşsizlik ve Yoksulluk

Bugün, Türkiye'nin gündemindeki en önemli sorun kanımca işsizlik, yoksulluk ve gelir dağılımındaki bozukluktur. Resmi verilere göre, nüfusumuzun %25,6'sı yoksul, %1.29'si ise açlık sınırının altında yaşamını sürdürmekte, milyonlarca insanımız işsizlik sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır.¹¹⁹ Vergi ve prim yükleri ile işverenlerin sosyal yükümlülüklerinin fazla olması; ekonomik krizler ve büyümede sürekliliğin sağlanamaması; dünyadaki yeni ekonomi şartlarına uyumda ve ulusal rekabet gücünün artırılmasında başarı kaydedilememesi işsizliğin ve yoksulluğun genel bir eğilim olarak 1997 yılından bu yana sürekli artmasına yol açmıştır.

Her yıl, çalışma çağındaki nüfus yaklaşık 1 milyon artmakta ve işgücü piyasasına yine yaklaşık 800 bin genç girmektedir. Bugün her dört gençten biri atıl durumda yani kayıtlı işgücü piyasasının dışındadır. Resmi kayıtlara göre genel işsizlik ortalama %10,5 düzeyinde olup, eksik istihdam ile birlikte %14'lere varan bir noktadadır. Nüfus trendleri nedeniyle, toplumdaki iş talep edenlerin sayısı ve oranı gelecek yıllarda çok daha büyük olacaktır. Türkiye'deki aktif nüfus (15-64 yaş grubu) yaklaşık 2030'lu yıllara kadar hızlı bir artış temposu sürdürecektir. Nüfus artış hızı %1,4-1,5, buna karşılık çalışabilir çağ nüfusu %2,5-3,5 oranında artacaktır. Tarım sektöründe giderek azalacak olan istihdam, eğitim düzeyi yükselecek olan kadın nüfusun tarım dışı işlerde çalışma arzusu da işgücü arzını büyük ölçüde artırarak, işgücü piyasası üzerindeki baskıyı büyütecektir.

¹¹⁹ TÜİK, Yoksulluk Çalışması Sonuçları, 2004.

Türk ekonomisinin istihdam yaratma performansı düşüktür. 1997–2004 döneminde, ülkemizde toplam nüfus yılda ortalama %1,4 oranında artarken istihdamın yıllık ortalama artış hızı %0,5'te kalmıştır. Öte yandan ülkemiz, yeterince istihdam yaratmayan, yarattığında da kayıtdışı besleyen bir büyüme süreci yaşamaktadır. Türkiye, 2004 yılında %9,9'luk rekor bir büyüme oranı gerçekleştirmiş; ancak işsizlik oranında %0,2'lik bir düşüş sağlanabilmiş; yaratılan 644 bin kişilik istihdamın ise %96'sı kayıtdışı olarak gerçekleşmiştir. Kayıtdışı istihdam bir önceki yıla göre artmış; 2003'te %51,7 iken, 2004'te %53'e çıkmıştır.¹²⁰

İstihdamdaki diğer bir sorun toplam istihdam içinde tarım sektörünün payıdır. Türkiye, istihdam edilenlerin taşıdığı ağırlık dolayısıyla tarım ülkesi konumundadır. Tarım sektörünün payı %34 düzeyindedir. Bu oranının AB ortalamasının çok üzerinde olduğu görülmektedir. Verimliliğin çok düşük olduğu tarım sektöründe geniş bir işgücünün barındırılması işgücü piyasasının etkinliğinin sınırlanmasına yol açmaktadır. Bu yapı önümüzdeki yıllar içerisinde çok daha ağır bir istihdam ve işsizlik sorunu yaşanmasına yol açacak niteliktedir.

Ülkemizde kadınların işgücüne katılım ve istihdam oranları çağdaş ülkelere göre çok düşüktür. Bu durum, ulusal kalkınma önünde en ciddi engellerden biridir. OECD verilerine göre kadın istihdam oranının en düşük olduğu ülke, Türkiye'dir. Türkiye, %24 oranı ile %56'lık AB düzeyinin halen çok uzağındadır.¹²¹

Yoksulluk açısından ise Türkiye'de durum işsizlikten çok da farklı değildir. Zaten farklı olması da beklenemez. Nitekim işsizliğin olduğu yerde, yoksulluk da kendisine mutlaka yer bulmaktadır. Yoksulluğun Türkiye'deki görünümü son yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin de etkisiyle ülke nüfusunun çok büyük bir kısmını etkiler bir hal almıştır. Yaşanan krizlerin boyutu, tüm sosyo-ekonomik göstergelerce açık bir şekilde görüldüğü gibi, gelir dağılımındaki dengesizliği de gittikçe pekiştirmektedir. Dış ve iç borç yüzünden mevcut sosyal güvenlik sistemi ile kamusal sosyal yardım mekanizmaları yoksul kesimleri korumakta da yetersiz kalmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, sosyal bir devlet olmasına rağmen kronikleşen yoksulluk sorununa kalıcı bir çözüm getirememiştir.¹²² Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) belirlemelerine göre 2004 yılında dört kişilik bir ailenin açlık sınırı 182 YTL, yoksulluk sınırı da 429 YTL olarak hesaplandı. 2004 yılında yapılan çalışmaya göre Türkiye'de 11 bin kişi

¹²⁰ www.iskur.gov.tr/mydocu/ 3.Genel%20Kurul%20Kararları.doc(05.5.2006)

¹²¹ www.iskur.gov.tr/mydocu/ 3.Genel%20Kurul%20Kararları.doc(05.5.2006)

¹²² Seyyar, a.g.e., s. 39.

satın alma gücü paritesine göre 1 doların (780 bin lira) altında, 1 milyon 752 bin kişi günlük 2.15 doların (2 milyon 680 bin liranın) 14 milyon 681 bin kişi de 4,3 doların (3 milyon 350 bin liranın) altında bir harcamayla geçinmektedir. Bu verilerden de anlaşılacağı gibi önceki bölümde de belirtildiği üzere Türkiye nüfusunun yüzde 1.29'u açlık sınırının, yüzde 25,6'sı ise yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.¹²³

Türkiye'de işsizlik ve yoksulluğun genel görünümü sosyal dışlanma kavramını gölgede bıraktığı için sosyal dışlanma sorunu net bir biçimde kendini gösterememektedir. Ama bu durum, Türkiye'de sosyal dışlanma sorununun yaşanmadığı anlamına gelmemektedir.

Türkiye'de son zamanlarda yaşanan ekonomik ve sosyal değişimler sosyal dışlanma riskini arttırmıştır. Dönemsel olarak, 1999 yılından bu yana, yaşanan yapısal krizler sürecinde, ekonomik ilişkiler üretimi geriletmiş, iş gücünün istihdama katılımını sınırlamış, işsizlik oranlarını arttırmış ve gelir dağılımındaki adaletsizlikleri yaygınlaştırmıştır. Farklı yerleşim yerlerinde yaşayan kesimler risk grubuna dönüşmüştür. Sosyal ve ekonomik risklerin, adaletsizliklerin ve eşitsizliklerin neden olduğu güvensizlikler yaygınlaşmıştır.¹²⁴

Kentte ve kırdaki yaşayan kesimlerin ve ailelerin yaşam kalitelerinin gerilemesi; yoksullaşma, işsizlik, bir gelire sahip olamama, sosyal güvenlik haklarından yararlanamama yapısal sorunlara dönüşmüştür. Kırsal kesimde ve gelişmişlik düzeyi düşük kentlerde krize bağlı yaşanan yapısal çelişkiler göç sürecini yoğunlaştırmış, ailelerin metropollere ve gelişmiş kentlere göç etmesine neden olmuştur. Göç eden nüfusun kentle bütünleşme, kentsel yaşama katılma, kentleşme ve kentlileşme beklentileri örgütlü hizmetlerle, planlı ve programlı olarak karşılanamadığı için sosyal dışlanma temel bir soruna dönüşmüştür. Sosyal dışlanma çelişkilerini yaşayan ailelerde çocuk yetiştirme stratejileri değişmiş, kırsal kesimde üretici güç olarak görülen çocuklar kentte tüketici olarak değer kazanmış, çocuk yetiştirmenin gerekli olanaklarına sahip olamayan kalabalık aileler çocuklar üzerindeki sosyal kontrolü kaybetmiştir. Aile dışı dinamiklere açı düşen, sokağın ve arkadaş çevresinin ortamına yönelen çocuklar, okuldan uzak kalarak bir risk grubuna dönüşmüştür.¹²⁵

¹²³ www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=178710 (06.5.2006)

¹²⁴ İbrahim Cılga, "Risk Gruplarına Yaklaşmada Sosyal Hizmetlerin Rolü-1", <http://www.sosyalhizmetuzmani.org/risk1.htm> adresinden (03.07.2006) tarihinde alındı.

¹²⁵ Aynı.

Kriz sürecinde yaşanan sosyal dışlanma; göç edilen kentlerin çevresindeki yeni yerleşim alanlarında kentsel alandan dışlanmış yerleşim çevrelerinin oluşmasına neden olmuş, ailelerin geçimlik bir işinin olmaması, gelir getirecek gündelik işlere yönelmeyi hızlandırırken kente tutunamayan ailelerin ve nüfus gruplarının yetersiz yaşam koşullarında ve düşük standartlarda yaşamaları sonucunu doğurmuştur. Göç eden ailelerin ve insanların yaşam stratejileri çelişki ve çatışmalar içeren düzeylere gerilemiştir.¹²⁶

Ailede geçinme stratejileri; marjinal işlerde çalışma, çocukları çalıştırma, eğitim ortamından ayırma, suça yönelen işlere yöneltme, kanunla çatışma içine düşen yetişkin, genç ve çocuk gruplarının oluşması sonuçlarını doğurmuştur. Risk grubu içinde bulunan nüfus gruplarının yaşam koşulları içinde bağımlılık yaratan maddelerin yasadışı ticaretini yapma, esrar, uçucu madde, alkol, sigara gibi madde kullanma, suça yönelme ve madde kullanma davranışlarını bir arada sergileme eğilimleri artmıştır.¹²⁷

1.2. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Boyutları

Bundan önceki başlıkta Türkiye’deki işsizlik ve yoksulluk sorunlarının neler olduğu genel hatlarıyla verilmeye çalışıldı. Bundan sonra ise Türkiye’deki işsizlik ve yoksulluk sorunları kır-kent, cinsiyet, yaş grubu, sektör, eğitim, bölge ve aile büyüklüğü gibi değişkenlere bağlı olarak çeşitli açılardan bütüncü altına alınmaya ve gerektiğinde sayısal veriler ve özet tablolarla konunun daha iyi anlaşılabilmesine çalışılacaktır.

1.2.1. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Kırsal-Kentsel Bağlamda Dağılımı

Türkiye’de işsizliğin ve yoksulluğun nicel ve nitel olarak kırsal ve kentsel bağlamda dağılımları birbirlerine paralellik göstermektedir. Şöyle ki; kırsal alanlarda görülen gizli işsizlik, ülke genelinde yapılan işgücü anketlerinde kırsal alanlardaki işsizliği oransal olarak kentlere nazaran daha az göstermektedir. Yine kırsal alanlardaki geleneksel üretim yapısı, insanların kırsal alanlarda tükettiğini üretebilme kabiliyetleri, satın alma yoluyla ihtiyaç karşılamaya gidilmesini büyük oranda ikame edebilmektedir. Oysa kentlerde yaşayanlar, hemen hemen tüm ihtiyaçlarını satın alma yoluyla karşılamak zorunda olduklarından, harcamaya dayalı olarak yapılan yoksulluk ölçümlerinde yine kırsal alanda yaşayanlara göre daha büyük bir yoksulluk içinde oldukları saptanmaktadır.

¹²⁶ Aynı.

¹²⁷ Aynı.

Türkiye’de kırsal- kent arasındaki işsizlik oranları incelendiğinde bütün veriler açık işsizliğin kentlerde daha büyük oranlarda olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte kırsal kesimde çalışan işgücünün önemli bir bölümünün “gizli işsiz” statüsünde bulunduğu, yapılan araştırmalarda öne çıkmaktadır. Kırsal bölgelerin, çalışmayan nüfusu geleneksel değerler içinde sakladığı anlaşılmaktadır. Tarımsal üretimdeki verimliliğin ve elde edilen ekonomik payın düşmesine karşın, tarımın istihdam alanı olarak kalması, geleneksel değerlerin halen pazar ekonomisi değerlerinden daha güçlü olmasına bağlanmaktadır.

İşsizlik oranı hanehalkı işgücü anketlerine göre 2005 yılı itibariyle %10,5’dir. 2005 yılı hanehalkı işgücü anketi verilerine baktığımızda; kadın işgücünde işsizlik oranı Türkiye genelinde %9,2 olurken, bu oran kentsel kesimde %16,6, kırsal kesimde ise %3,3 düzeyindedir. Tarım dışı işsizlik oranı kadınlarda %17,3’e kadar yükselmektedir. Oranın kent ve kırsal arasında bu kadar büyük farklılık göstermesinin altında yine ücretsiz aile işçiliği yatmaktadır. Erkek işgücünde işsizlik oranı ülke genelinde %10,2, kentsel alanda %11,7 ve kırsal alanda %7,9 düzeyinde iken tarım dışı işsizlik oranı ülke genelinde erkeklerde %12,5’e kadar yükselmektedir. Kentsel kesimde genç kadın işgücünün işsizlik oranı %17,8 iken, bu oran erkek işgücünde %29,1 düzeyindedir. Kırsal kesimde çalışma alanının özelliği gereği genç işsiz oranı %14,3 düzeyine ulaşmaktadır. Kırsal kesimde genç kadın işgücünün işsizlik oranı ise %17,3 dolayındadır.¹²⁸

Türkiye’deki kırsal ve kentsel işsizliğin nedenlerini irdeleyecek olursak; Göçün ve kentleşme olgusunun; bu nedenler arasında önemli bir yere sahip olduğunu görürüz. Dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de, nüfusun kırdan kentlere doğru göç ettiği bilinmektedir. Sanayileşmiş ülkelerin 19. yüzyılda yaşadığı bu olgu, ülkemiz gibi bugünün gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerinin gündemindedir. Ancak, bu ülkelerde yaşanan göç ve kentleşme, sanayileşmiş ülkelerin deneyiminden farklılıklar göstermektedir. Kentlerin ekonomik çekiciliğinin yanı sıra kırdaki değişmelerin ve itici etmenlerin de önemli rolü olmaktadır. Kentlerde yaratılan istihdam olanaklarından daha hızlı bir nüfus yoğunlaşmasına neden olan göç olgusu, işsizliği de beraberinde getirmektedir.

Kırsal işsizliğin nedenleri ise kentlerdeki işsizlik nedenlerinden biraz ayrılmaktadır. Şöyle ki; kırdaki işsizliğin sebebi; emek yoğun tarımsal üretimden sermaye yoğun tarımsal üretime geçilmesidir. Bu da özellikle, daha önceleri insan emeğiyle yapılan tarımsal

¹²⁸ Ömer Faruk Çolak, “İşsizliğin Dinamikleri,” *İşveren Dergisi*, Ağustos, (2005).

faaliyetlerin giderek yerini zirai araçlara bırakması demektir. Makineleşen bir tarımda ihtiyaç fazlası çalışan insan grubu ortaya çıkmaktadır.

Konunun diğer incelenmesi gereken ayağını ise Türkiye’de kırsal alanlarda ve kentlerde yaşanan yoksulluk oluşturmaktadır. Bu bağlamda yoksulluk oranı ülkemizde son zamanlarda kısmen azalırken kırsal bölgelerimizde yoksulluk ve açlık giderek artmaktadır. Son zamanlarda kırsal bölgede hem yoksulluk hem de açlık sınırının altında yaşayan nüfus artmış durumdadır.

Türkiye’de yoksulluk daha çok kırsal kesimlerin veya kentin gecekondu bölgelerinin bir sorunu olarak görünmekteyken, ekonomik krizlerin ve kalkınamamanın sebep olduğu istihdam sorunları işsizlik oranını arttırmış, bu da sorunun kentlerde de belirgin bir şekilde görünmesine sebep olmuştur. Bununla birlikte yoksullukla ilgili tüm verilerin önümüzdeki yıllarda da artış göstereceğine ve yoksulluğun giderek ülkemizde kentsel bir görünüm kazanacağına dair görüşler ağırlık kazanmaktadır.¹²⁹

Ülkemizde en yoksul kesimlerin kent merkezlerindeki terkedilmiş alanlarda yaşadıkları bilinmektedir. Burada yaşayanların dönüştürme kapasitesinden yoksun bir kesim oluşları ve bunun karşısında gecekondu bölgelerinin son derece dinamik, kentte tutunmak ve yaşamak için sıkıntılara katlanabilen bireylerden oluşması, göçün getirdiği potansiyel dinamizm kent yoksulluğuna salt tüketim noktasından değil, dönüştürme kapasitesinin mevcudiyeti ile de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.¹³⁰

Türkiye’de yoksulluk ve şehir bağlamında önem arz eden bir husus da, yoksulluğun bireylerin şehirleşmesinde oynadığı olumsuz işlevdir. Bir bütün olarak yoksulluk halleri, bireylerin şehir yaşamına entegre olamamaları ve bu yüzden de şehirleşme sürecine katılamamaları sonucunu doğurmakta veya bir bütün olarak yoksulluk halleri kalıcı hale geldiğinde toplumda birey ve grup düzeyinde davranışlar geliştirerek bir alt kültür oluşturmaktadır.

¹²⁹ Şenses, a.g.e., s. 319.

¹³⁰ Oğuz Işık ve M. Melih Pıncıoğlu, *Nöbetleşe Yoksulluk*, Sultanbeyli Örneği, (İletişim Yayınları, İstanbul, 2001), s. 39.

Tablo 1. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Yoksul Fert Sayısı (Kişi) (2002, 2003, 2004)

Yöntemler	Yoksul fert sayısı (bin kişi)								
	Türkiye			Kent			Kır		
	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Gıda yoksulluğu (açlık)	926	894	909	376	311	269	550	584	640
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	18.441	19.458	17.991	9.011	9.377	7.146	9.429	10.081	10.846
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı	136	9	11	10	5	5	126	4	5
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı	2.082	1.655	1.752	971	648	529	1.111	1.007	1.223
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı	20.721	16.433	14.681	10.106	7.696	5.827	10.615	8.737	8.854
Görelî yoksulluk	10.080	10.730	9.967	4.651	4.734	3.596	5.430	5.996	6.371

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk Çalışması Sonuçları, 2004

Tablo 2. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fert Yoksulluk Oranları(%),(2002, 2003, 2004)

Yöntemler	Fert yoksulluk oranı (%)								
	Türkiye			Kent			Kır		
	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Gıda yoksulluğu (açlık)	1,35	1,29	1,29	0,92	0,74	0,62	2,01	2,15	2,36
Yoksulluk (gıda+gıda dışı)	26,96	28,12	25,60	21,95	22,30	16,57	34,48	37,13	39,97
Kişi başı günlük 1 \$'ın altı	0,20	0,01	0,02	0,03	0,01	0,01	0,46	0,01	0,02
Kişi başı günlük 2,15 \$'ın altı	3,04	2,39	2,49	2,37	1,54	1,23	4,06	3,71	4,51
Kişi başı günlük 4,3 \$'ın altı	30,30	23,75	20,89	24,62	18,31	13,51	38,82	32,18	32,62
Görelî yoksulluk	14,74	15,51	14,18	11,33	11,26	8,34	19,86	22,08	23,48

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk Çalışması Sonuçları, 2004

TÜİK, 2004 Hanehalkı Bütçe Anketi'nden elde edilen verilere göre Türkiye'de yoksulluk oranının kentlere bağlı olarak azaldığı ancak kırsal kesimde yoksulluk ve açlığın arttığı görülüyor (Tablo: 1, Tablo: 2). Kırsal kesimde açlık sınırının altında yaşayanların oranı %2.15'den yüzde 2.36'ya, yoksulluk oranı ise %37'den %40'a yükselmiş durumdadır (Tablo: 2). Günlük 2.15 doların altında bir parayla geçinenlerin oranı kırsal kesimde %4.51'e, 4,3 doların altında bir harcamayla geçinenlerin oranı ise % 32.62'ye kadar çıkmıştır. Bu bağlamda

sektörlere göre en yüksek yoksulluk %40.88'le tarımda dolayısıyla da kırsal alanlarda görülüyor(Tablo: 2). Sanayide çalışanlar arasındaki yoksulluk oranı %21.34'ten %15.34'e, hizmetlerde ise yüzde 16.76'dan yüzde 12.36'ya gerilemiş durumdadır.¹³¹ Bu da göstermekte ki sanayi ve hizmet sektörünün geliştiği kentlerde yoksulluk oranı düşmekte, diğer yandan emeğin ancak tarımda istihdam edilebildiği kırsal bölgelerde ise yoksulluk artmaktadır.

Rakamlara dayalı olarak açıklanmaya çalışan kent ve kır yoksulluk oranları yaşam koşulları ve yaşam standartları dikkate alınmadan değerlendirilecek olursa pek bir anlam ifade etmeyebilir. Zorunlu gıda ihtiyaçlarını kendileri karşılayabilme ve üretebilme fırsat, mekân ve yeteneğine sahip olan kır halkı için günlük 2.15 doların altında bir gelirle geçinebilmek ya da geçinememek pek de belirleyici olmayacaktır. Diğer yandan gıda ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü hatta tamamını satın alma yoluyla karşılayan kentliler için belirlenen 2.15 doların altı-üstü kıstasları yoksulluğu açıklayabilmek için bu konuda daha rasyonel açılımlar kazandırmaktadır.

Kırsal ve kentsel yoksulluğun nedenlerini inecek olursak, öncelikle kırsal yoksulluğun nedenlerinin açıklanması bu iki konunun açıklanma sıralaması bakımından daha yerinde olacaktır. Çünkü kırsal yoksulluğun sonuçları, doğrudan kentleri etkilemektedir. İnsanlar kırsal alanlarda karşılaştıkları yoksullukların çıkış yolu olarak kentlere göçü çare edinmiş ve kentlerde de yoksulluğu arttırmışlardır.

Doğanın tahribi, aşırı nüfus artışı ve ücretsiz aile işçisi olarak çalışılabilecek toprakların yetersizliğiyle birlikte kırsal yoksulluk da kendini göstermektedir. Ormanlar, meralar ve tarım toprakları üzerindeki ağır sosyal baskı marjinal tarım topraklarının genişlemesine neden olmaktadır. Diğer deyişle mera ve orman kullanılması, hem teknik hem ekonomik açıdan uygun olmayan toprakların tarıma açıldığını göstermektedir. Köylünün acilen gelir ve gıda sağlamak üzere başvurmak zorunda kaldığı bu yol kırsal yoksulluk kökenlidir ve aynı zamanda kırsal yoksulluğun da kaynağını oluşturmaktadır. Uygun tarım ve hayvancılık politikaları yürütülememesi, hala ilkel yöntemlerin tarımda kullanılması ve bu yöntemlerle birim alandan minimum verimin alınabilmesi kırsal yoksulluğu körüklemektedir. Bugün gelinen noktada kırsal kesimlerde yoksulluğun patlama derecesinde arttığı da yanlış uygulanan tarım politikalarından kaynağını aldığını göstermektedir.

¹³¹ <http://www.milliyet.com.tr/2006/02/15/guncel/gun04.html> (15.02.2006)

Bugün ülkemizde ormanlardan veya meralardan kazanılabilecek tarım toprağı kalmamıştır. Dahası bu sınırın çok üzerine çıkmış bulunmaktadır. Düşük verimli, küçük ve parçalanmış bu marjinal tarım topraklarından köylünün elde ettiği gelir ve dolayısıyla oluşturduğu tasarruf doğal olarak hayli düşük düzeydedir. Gelir ve tasarruf yetersizliği köylünün yatırım yapma, teknolojisini ve verimini geliştirme olanağını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca söz konusu köylü eğitimi olmadığı ve girişimci niteliklere sahip bulunmadığı için tarım dışı üretimlere de yönelememektedir. Hatta kooperatifçilik de yoksul köylülük ortamında yürütülememektedir.

Türkiye'de kişi başına düşen doğal kaynak düzeyi düşerken, verimlilik de yeteri kadar yükselmemiştir. Böylece iki yönde bir darboğaz yaşanmıştır. Kişi başına düşen doğal kaynak düzeyinin ve verimliliğin düşüşü, ancak teknolojik önlemler alınmak ve entansif (modern) tarım, hayvancılık ve ormancılık yapılmak suretiyle giderilebilir. Ne var ki esasen bu hiç de kolay olmamaktadır. Bu, toprakta azalan verim yasaının ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Ve kırsal yoksulluk kısır döngüsünün de temelini oluşturmaktadır. Sözümlü ettiğimiz kısır döngü asıl olarak marjinal topraklardaki çiftçi için olumsuz sonuç vermekte ve kırsal kesimler arasında gelir farklılıkları büyümektedir. Öte yandan tarımsal kesim için refah ve gelir erozyonu demek olan ve adeta bir kural olarak çalışan iç ve dış ticaret hadlerindeki olumsuz gelişmeler de unutulmamalıdır. Köylünün satın aldığı malların fiyatları hızla artarken ürünün fiyatının daha yavaş artması demek olan bu olumsuz sürecin önüne geçmek üzere düşünülen önlemlerin başarıyla hayata geçirildiği de iddia edilemez. Başarılı olsa bile bu önlemler de yine yoksul köylünün göreceli olarak daha yoksullaşması sonucunu doğurmaktadır.¹³²

Kırsal alanda yaşanan yoksulluğun kısır döngünün temel noktalarını, işsizlik, düşük tasarruf, yetersiz yatırımlar, yetersiz yeni faktörler, kaynakların verimsizce kullanılması, düşük gelir düzeyi ve aşırı nüfus artışı oluşturmaktadır. Kırsal yoksulluğa giden yolda karşımıza çıkan bu unsurlar kendinden önceki unsurları hem etkilemekte hem onlardan etkilenmektedir. Durum böyle olunca sorunlar da içinden çıkılmaz haller almaktadır.

¹³² www.aof.edu.tr/kitap/IOLTP/1270/unite06.pdf(05.02.2006)

Sayılan tüm olumsuzluklar ve ekonomik çıkmazlar, yoksullaşan kırsal nüfusu kentlere doğru iten bir güç halini almakta ve kırsal alanlarda yaşayan insanlar tüm bu sorunlardan kentlere yapılacak göçler sonucunda kurtulabileceklerini düşünebilmektedirler. Göç; insanların tek başına veya tüm aile bireyleri ile birlikte bir yerden başka bir yere gitmelerini ifade eder. Bu mekân değişiklerinin sebepleri olarak sosyal bilim literatüründe “iten” ve “çeken” faktörlerden söz edilir.¹³³ Kırsal yoksulluğu göç sürecinde iten faktörlerden birisi olarak sayabiliriz. Kentin istihdam çekiciliğinden kaynaklanan nedenler kadar yerleşilen yerin imkânsızlıklarından kaynaklanan topraksızlık gibi nedenler de bulunabilir. Türkiye’de göç olgusunun ve beraberinde getirdiği kentleşmenin nedenleri, tarımda, modern üretim tekniklerinin kullanılması, buna karşılık tarımda çalışmasına ihtiyaç duyulan insan gücü miktarının azalması, tarımsal verimliliğin yetersizliği ve toprakların miras yoluyla paylaşılmasıdır.¹³⁴ Türkiye’de 1999 yılı verilerine göre kentli işsiz sayısı kırsal açık işsiz sayısının 3 katı kadardır. Ülkemizde kentleşme ekonomik büyüme ile birlikte yürümediğinden göç yoluyla kente gelenler işsiz kalmakta veya kayıtdışı sektörlerde çalışmaktadırlar.¹³⁵

Tablo 3. Son 7 Nüfus Sayımına Göre Şehir ve Köy Nüfusunun Toplam İçindeki Payları ve Artış Hızları (1965–1997) (%)

Yıllar	Şehir	Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)	Köy	Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)
	Toplam İçindeki Oranı (%)		Toplam İçindeki Oranı (%)	
1965	34.4	39.71	65.6	17.14
1970	38.5	47.33	61.5	12.51
1975	41.8	41.75	58.2	13.79
1980	43.9	30.47	56.1	13.29
1985	53.0	62.61	47.0	-10.58
1990	59.0	43.10	41.0	-5.56
1997	65.0	28.74	35.0	-7.25

Kaynak: DİE, 1997 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, Sayı: 3.

Tablo 3’de de görülebileceği gibi toplam nüfus içerisinde kent nüfusu hızla artmakta, köy nüfusu da aynı oranda azalmaktadır. Yıllık nüfus artış hızı son nüfus sayımlarında köylerde hep negatif olmuştur. Bu, kırsal nüfusun mutlak olarak da azalma sürecinde olduğunu göstermektedir. Oysaki kırsal kesimde doğum oranı % 3,1 kentsel yerleşimlerde bu

¹³³ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, (İmge Yayınları, Ankara: 1993), s. 47.

¹³⁴ Akad, a.g.e., s. 135.

¹³⁵ Ahmet Fazıl Özsoylu, “Kayıt dışı Ekonomiden Kim Kazanıyor? Kim Kaybediyor?” **Ekonomik Forum Dergisi Şubat Sayısı**, TOBB Yayını, Ankara: (1994), s. 20.

oran 2,4' tür.¹³⁶ Bu durum köyden kente göçün boyutlarını ortaya koymak bakımından önemlidir.

Yapılan araştırmalar bu göçlerin yoksulluğu azaltmadığını hatta kentlerdeki yoksulluğu da arttırdığını ortaya koymaktadır. Kalkınma yolunda olan ekonomilerde kırdan kente göç ve kentlerin nüfuslarının artması ilke olarak normal bir süreçtir. Ancak buradaki sorun göçün ve kentleşmenin hızları ve yapılarıdır. Bu bakımdan, kentlerimiz nüfusu yılda ortalama %5 oranında artması olağanüstü bir dönemden geçildiğini göstermektedir. Üstelik ülkemizdeki kentleşmenin yükü birkaç kente bindiği için dengesizlik daha da ileri noktalara ulaşmaktadır.

Burada göç eden aile üyelerinin kendi koşulları hakkında düşünme ve karar verme iradesi var gibi görünse de, bu olgunun uygulanan ekonomik politikaların bir sonucu olduğu göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla göç eden açısından yaşanan süreç gönüllü göç süreci gibi görünüyorsa da dayatılan bir yaşam biçimi sonucu olması nedeniyle zorunlu göç statüsünde değerlendirilmelidir. Yine göç süreciyle ilgili olarak sosyal bilimciler savaşlar, doğal afetler, gibi olağandışı koşullarda ortaya çıkan ve göç edenlerin iradelerinin işlemesine imkân bulunmayan, çeşitli kuvvetlerin etkilemesi ve zorlaması sonucu oluşan zorunlu göç sürecini tanımlarlar. Devletin çeşitli sosyal, ekonomik ve güvenlik vb. konularda aldığı kararların yerine getirilmesi aşamasında nüfusta oluşan hareketlilik zorunlu göçü ifade eder.

Kırsal alanlardaki yoksulluk kendisini göçler kordonuyla kentlere bağlar. Ve kırsal alandaki yoksulluk kentlerin de yoksullaşmasında önemli bir yer alır. İşte göç sonunda metaforik (değişmeceli) anlamıyla “göçenler” bu yoksullaşan gruptakilerdir aslında. Bu grubun ortak özelliği gerek iş ve gerek konut piyasasında işleyen mekanizmaların dışında olmaları ve günlük yaşamları içindeki yalnızlıklarıdır. Bu grubun diğer gruplardan en temel farkı kendi istek ve iradeleri dışında yalnızlığa terk edilmiş olmalarıdır. Yoksulluk- varsıllık çizgisinin bıçak sırtında gittiği bu ortamda, bazı haneler, hemşerileri olsa bile, ilişki ağlarının dışında kalabilmektedir. Bu grup içinde yeni göç etmiş “yoksullar”, yetişkin yaşta hünersiz göç edenler; iş kazasına uğramış ve sakatlanmış hane reisleri; dullar; iş yaşamında başarısız olmuş ya da hemşerilik ilişkilerinden dışlanmış haneler vardır.¹³⁷ Kentlerdeki bu yoksulların ortak özellikleri kırdan yoksullukları sebebiyle göç etmiş olmalarıdır.

¹³⁶ DİE, *Genel Nüfus Tespiti 1997*, (Ankara: 1998).

¹³⁷ Sema Erder, “Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları,” *Toplum ve Bilim*, Sayı: 66, (1995), s. 106–119.

Ülkemizde kırdan kente göç, 1950'li yıllardan itibaren başlayıp, 1960'lı yıllarda giderek hız kazanmıştır. 1950 sayımında % 25 olan kent nüfusu; 1980'de % 44'e, 1990 sayımında ise % 59'a yükselmiştir. Türkiye'de gerek yoksulluğun gerekse de yoksullukla bağlantılı biçimde sokakta çalışan çocuklar sorununun, göç alan büyük kentlerin önemli bir sorunu olarak kabul edilmesi ise büyük oranda 1990'lı yıllarla birlikte yaşanan zorunlu göç süreci sonrasına denk gelmektedir. Zorunlu göçü yaşayan aileler için yoksulluk süregelenleşirken; kente tutunamayan “yeni yoksulları” tartışma bu grup üzerinden yürütülmeye başlanmıştır. 1990'lı yıllarda yaşanan bu yeni göç dalgasının geçmişte yaşanan göçlerden en temel farkı zorunlu olmasıdır, dolayısıyla bu göç süreci daha önceki göçlere kıyasla daha hazırlıksız yaşanmıştır. Bu insanlar Türkiye'nin gelir ortalamasının en altında bir yaşamı Diyarbakır, Van, Batman gibi illerin şehir merkezlerinde ya da İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Mersin gibi metropollerde gettolaşma benzeri yerleşim alanları oluşturarak sürdürmek zorunda kalmışlardır. Zorunlu göç hem demografik ve çevresel bakımdan hem de siyasal, sosyal ve ekonomik bakımlardan radikal bir altüst oluş ve kapsamlı bir tahribata neden olmuştur.

Kentsel yoksulluk, kentsel mekândaki yoksulluğun, küreselleşme süreçlerinin etkisiyle, belli bölgelerde yoğunlaşma eğilimini anlatmaktadır. Buna göre, kırsal yoksulluğun basitçe karşısına konacak bir kentli yoksulluğundan daha fazla bir anlam içeriğine sahiptir. Literatürde, “yeni yoksullar”, “sınıf-altı yoksulluğu” biçiminde de kullanımlara sahip olan kavram, bilindik genel yoksulluk anlayışından farklı bir yoksulluk tipini tarif etmektedir.¹³⁸ Sınıf altı olmanın nedeni ise, işsizlikle karşı karşıya kalan insanlardaki yetersizlikler ya da ahlaksal kusurlar değil, yalnızca ve tamamıyla işe gereksinimleri olanların ve iş arayanların tümüne istihdam olanağı sağlanamamasındandır.¹³⁹ “Sınıf altı” kavramı ilk kez 1963 yılında Gunnar Myrdal tarafından, nüfusun giderek artan bir kesimini sürekli işsiz ve çalışamaz bir hale sokmasından korktuğu sanayisizleşmenin tehlikelerini işaret etmek üzere kullanılmıştır.¹⁴⁰ Sınıf altı olmanın nedeni iş gereksinimleri olanların ve iş arayanların tümüne istihdam olanağı sağlanamamasıdır. Sınıf altı üyelerinin dışlanmışlıkları iktisadi mantığın ürünüdür.¹⁴¹

¹³⁸ Doğan Bıçkı, “Kentsel Yoksulluğun Yapısal Faktörlerle Analiz: Ekonomik Ve Politik Yapının Yeniden Örgütlenmesi; Karşılaştırmalı Bir Analiz,” *İş-Güç Dergisi*, Cilt: 7, s. 1.

¹³⁹ Bauman, a.g.e., s. 100–101.

¹⁴⁰ “Gunnar Myrdal, *Challenge To Affluence Random House*, New York: 1963, s. 10”(Sapançalı, 2003, s.9'daki alıntı).

¹⁴¹ Aynı, s. 100–101.

Sağlıksız kentleşmeyle birlikte kente taşınan, ancak hiçbir zaman kentleşemeyen nüfus, bir anlamda akla gelebilecek her anlamda hayata tutunamayanlar sınıfına girmekte, tüm kentsel toplumsal yapıdan kopan ve kendine özgü yaşam alanları oluşturan bir bütün olarak kabul edilmektedir. Kentsel yoksulluk, çeşitli yokluklardan acı çeken yoksulları, sosyal korumayı, sağlık, eğitim, konut, kişisel güvenlik, alt yapı gibi yoklukları kapsayan, dinamik ve potansiyel boyutları olan bir sorundur.¹⁴² Doğal olarak, “diğer kentlilerle” aralarında önemli eşitsizlikler ve kopukluklar olan bir toplumsal kesimi anlatmak üzere kullanılan bir fenomendir.

Türkiye’de de hem büyük kentlerde hem de diğer kentlerde kentsel yoksulluğun, kentsel kopmanın ve gettolaşmanın her örneğine rastlamak olanaklıdır. Oldukça sorunsuz görünen, sağlıklı kentleşmenin yaşandığı düşünülen kentlerde bile bu durumla karşılaşılabilir. Bu kentlerde bile birçok kimsenin, mesleksiz, sağlıksız, mutsuz, gergin ve tüm kentsel sosyal yapıdan kopuk olduğu gözlenebilmektedir.

Türkiye’de İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlerin %50’den fazlası varoşlarda/ yoksullaşma mekânlarında yaşamaktadır. Sağlıklı bir kentsel gelişme ve yapılaşmanın olmadığı Türkiye’de birçok il merkezinde temel altyapı sorunları bile aşılmış değildir. Kaldı ki, kentsel yoksulluğun ve doğurduğu parçalanmışlığın giderilmesi her şeyden önce bir sosyal planlama konusudur. Temel altyapı sorunları aşıldıktan sonra kentle bütünleşemeyenlerin kentsel toplumsal sistemle bütünleştirilerek, her alanda üretken, kendine yeten, dolayısıyla her türlü sosyal şiddet ve yıkımdan arınmış bir kimliğe büründürmeleri için katılımcı ve demokratik bir sosyal planlamanın kısa ve uzun dönemli olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye’de kentsel yoksulluğun en önemli bileşenleri, işsizlik, gelir düzeyindeki düşüklük, yetersiz sağlık koşulları, barınma sorunları, sosyal bütünleşme ve suçluluk sorunları olarak görülmektedir. Kentlerde, gelir açısından yetersizliğin nedenleri temel mal ve hizmetleri alma gücünden yoksun kalınması, geçici işlerde çalışılması ve yoksulluktan kurtulabilecek işi bulabilmek için gereken vasıflara sahip olamamaktır. Ekonomik krizlerin körüklediği kent yoksulluğunu gözler önüne seren örnekler ise Eğitim, sağlık, altyapı ve ulaşım gibi sosyal ve fiziksel altyapının yetersizliği ve gecekondulaşmadır.

¹⁴² <http://www.worldbank.org/html/fpd/urban/poverty/defining.html#multidimensional> (15.03.2006)

Türkiye’de gecekondulu nüfus kentsel yoksulları temsil etmiş ve yapılan ilk araştırmalarda da gecekondulu nüfus ve yaşama koşulları incelenmiştir.¹⁴³ Türkiye’de 1950’li yıllara kadar, kentsel toplumsal yapı hemen hemen türdeş özellikler gösterirken, 1950’lerden 1980’lere kadar ölçsüz bir kentleşme yaşanmış ve kentin “onulmaz yoksulları” gecekondulular sahneye çıkmış ve çoğunlukla tutunamayanlar sınıfında kalmışlardır. Bu dönemden itibaren kentsel gelişme süreçleri kökten değişirken “nöbetleşe yoksulluk” dönemi de başlamıştır.¹⁴⁴ Önce gecekondululaşanlar bir biçimde bir yolunu bulup kurtulanlar, nöbeti yeni gelenlere ya da bir türlü kentte tutunamayanlara yerlerini devretmişlerdir.

Türkiye’de kentlerde yoksulluğun sonuçları ise; kentsel uyumsuzluk, gecekondulaşma sosyal marjinalite, sağlıksız çevre, işsizlik, kayıt dışı istihdamda artış, örgütsel suçlarda artış ve kentsel şiddet, sokak çocuklarında artış ve kadın problemleri olarak çok boyutlu bir şekilde karşımıza çıkar. Her biri çok önemli ve üzerinde hassasiyetle durulması gereken bu sorunlar, toplumlardaki huzuru ve güvenliği yok eden başlıca unsurlardır aslında.

Plansız, programsız söz konusu gettolaşmanın ve yoksullaşmanın yukarıda sayılan nedenleri ve büyük toplumsal maliyetlere ve refah düşüşüne sebep olan sonuçlarının ciddi bir şekilde araştırılması ve gerekli önlemlerin ivedilikle alınması ülkemiz için yaşamsal önem taşımaktadır. Bu sorunlara yönelik çözümlerde, iç göçlerin kontrol altına alınması hayati önem taşımaktadır. Belediyelerin sundukları hizmetlerin standartlarını arttırmaları ve kentlerdeki çevresel yoksunlukları azaltmaları içinse güçlü ve sağlıklı bir vergi sistemi ile finansal yönden güçlendirilmeleri gereklidir. Ayrıca gecekondulaşmaya kesin olarak karşı çıkan ve bu tip çarpık kentleşme sorunlarına karşı tam zamanında müdahale edebilecek yasal düzenlemeler etkin bir şekilde uygulanmak koşulu ile oluşturulmalıdır.

1.2.2. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Cinsiyetlere Göre Dağılımı

İşsizlik sadece erkeklerin değil çalışan kadınlarında en önemli sorunudur. Bu yoksulluk için de aynıdır. Fakat işsizlik ve yoksulluk sorunlarından etkilenme bakımından kadınlar ve erkekler arasında toplumsal önyargılar bakımından ve geleneksel kültür yapımızdan kaynaklanan bazı farklılıklar oluşabilmektedir. Bu başlık altında öncelikle Türkiye’deki işgücüne katılımın ve işsizliğin cinsiyete göre dağılımının ne yönden olduğu

¹⁴³ Özer Bostanoğlu, “Birinci ve Üçüncü Dünyalarda Kentsel Yoksulluk Üzerine,” *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 3, Eylül, 1992, s. 147–161.

¹⁴⁴ Pınarcıoğlu ve Işık, a.g.e., s. 36–37.

ortaya konulacak daha sonra Türkiye'deki yoksulluğun cinsiyetler arasında ne şekilde dağıldığına bakılacaktır.

Türkiye'nin genelinde baktığımızda, kadınların işgücüne katılım oranı yaklaşık olarak % 30, erkeklerin de % 70 civarında olduğunu görürüz. Kadın işgücü erkek işgücüne oranla işgücü piyasasına daha az arz edilse de işgücündeki kadın veya erkeklerin olağan bir işsizlik dalgasında işsiz kalmaları sonucu uğrayacakları maddi ve manevi çöküntü her iki taraf için de aynı olacaktır.

Türkiye'de istihdam edilen kadınların yaklaşık %75,1'i de tarım sektöründe çalışmaktadır. Kendi hesabına çalışan kadınların oranı ise %8,8 civarındadır. Kendi hesabına çalışan erkeklere baktığımızda da bu oran %40,7'dir. Kadın istihdamındaki ücretsiz aile işçiliği oranı yaklaşık %67,5, erkek istihdamındaki aile içerisindeki ücretsiz çalışma oranı da yaklaşık %13,9. Bütün bunlar, kadınların genel istihdam içerisindeki dengesizliğinin bir göstergesidir. Yine, yeni mezun olan lise ve dengi yüksek okul mezunları arasında iş bulma bakımından bir karşılaştırmaya baktığımızda, 15–24 yaş grubu içerisinde lise ve dengi okul mezunları arasında kadınların işsizliği % 37,3, erkeklerin ise % 22 civarındadır.¹⁴⁵

Kadınların iş bulma, işsizlik konusundaki gerekçeleri arasında çok değişik nedenler ortaya konabilir; bunların en belirginini kadınların eğitim durumu, medeni durumu, hanehalkı reisliği pozisyonu, çocuk sayısı gibi çeşitli nedenlerdir. Bu nedenler arasında eğitim durumu oldukça önemlidir. Özellikle üniversite ve dengi okul mezunu olan kadınların işgücüne katılım oranı yaklaşık yüzde 71.11 civarındadır. İşgücüne katılım oranını medeni durumla ilişkilendirirsek; boşanmış kadınların işgücüne katılma oranı yaklaşık yüzde 42,8, evli kadınların da işgücüne katılma oranı yaklaşık 12,8 civarında olduğunu görürüz.¹⁴⁶

¹⁴⁵ [http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1095\(06.3.2006\)](http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1095(06.3.2006))

¹⁴⁶ [http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1095\(06.3.2006\)](http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1095(06.3.2006))

Tablo 4. Türkiye’de 12 ve Daha Yukarı Yaşlar İçin İşteki Duruma Göre Çalışan Nüfus Oranı(%) (1970–2000)

Sayım yılı	Toplam	Ücretli	İşveren	Kendi hesabına	Ücretsiz aile işçisi
Kadın					
1970	100,0	10,2	0,2	6,6	82,9
1975	100,0	14,1	0,1	4,7	81,0
1980	100,0	13,9	0,1	4,7	81,3
1985	100,0	14,3	0,1	4,7	80,9
1990	100,0	17,7	0,2	7,3	74,8
2000	100,0	24,3	0,9	6,0	68,8
Erkek					
1970	100,0	38,4	1,0	39,2	21,3
1975	100,0	40,4	1,2	34,7	23,7
1980	100,0	44,7	1,5	33,9	19,9
1985	100,0	45,2	1,4	33,0	20,4
1990	100,0	50,1	2,0	30,7	17,3
2000	100,0	54,5	3,6	28,2	13,8

Kaynak: <http://www.die.gov.tr/tkba/t155.xls>(19.02.2006)

Tablo: 4’ de 1970–2000 yılları arasında 12 ve daha yukarı yaşlar için işteki duruma göre kadın-erkek çalışan nüfus oranı yüzde olarak verilmiştir. Göze ilk çarpan kendi hesabına çalışan erkek ve kadınlar arasındaki farkın çok belirgin olduğudur. Kendi hesabına çalışan kadınlar en fazla, 1970 yılında %6,6 iken; erkeklerde bu oran aynı yıllarda % 39 civarındadır. Kendi hesabına çalışan erkek nüfusu ücretsiz aile işçisi olarak bakıldığında, kadın nüfusunun çok gerisinde kalmaktadır. Tarımdaki gelişmeler, makineleşme, göçler, sanayi ve hizmet sektörünün gelişmesi gibi nedenlerle kadınlar arasında tarımda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların oranı 1970’lerde % 82 civarında iken bu oran 2000 yılında %68 civarına düşmüştür. Yıllar itibarıyla tarımdaki kadın sayısında azalma olurken, sanayi ve hizmet sektöründe aynı oranda artış gözlenmemektedir. Bu durum da ülkemizde kadın işsizliğinin artmasına neden olmaktadır. Yine ücretli olarak çalışan kadınlarda 1970 ile 2000 yılları arasında nicel bir artış olsa da, kadınlar en fazla erkeklerin yarısı kadar ücretli olarak iş piyasasında çalışıyor görünmektedirler.

Ülkemizde yoğun bir şekilde yaşanan erkek işsizliğinin yanında kadın işsizliği çok fazla üzerine gidilmesi gereken bir konuyu gibi algılanmayabiliyor. Çünkü aile reisi olarak bilinen erkeklerin istihdamı, ülkemizde daha önemli algılanmakta ve bu anlamda erkeklere istihdamda öncelik tanınmaktadır. Peki, tüm bu kadınlardaki işgücüne katılma bakımından

ikinci planda kalmışlığın nedenleri nelerdir? Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü, ülkemizde kadının işgücü piyasası'na katılımının erkeklerden düşük olmasının nedenlerini ise şu şekilde sıralamaktadır.

— Ailelerin var olan kısıtlı imkânlarını erkek çocuk lehine kullanması ile başlayan kadının dezavantajı, eğitim kademeleri yükseldikçe artmaktadır. İşgücü piyasasının gerektirdiği özelliklere sahip olmayan kadınların rekabet etme şartları oluşmamaktadır.

— Kadınları ev ve iş yaşamlarına uyumlaştıracak mekanizmalar bulunmamaktadır. Kadın, çalışma yaşamının getirdiği ağır koşullar kadar ev içi işler, çocuk bakımı, varsa yaşlı ve hasta bakımı gibi görevleri de yerine getirmek zorunda kalmaktadır. Bu da kadın istihdamını olumsuz etkileyen faktörlerden bir diğeridir.

— İç göçler sonucu tarım kesiminde üretimin içinde faal olarak bulunan kadınların, kente göç ile eğitimsizlik niteliksiz işgücü ve geleneksel yaklaşım ile üretim alanının dışında kalması, kadın istihdamını olumsuz yönde etkilemektedir.

—Eş ve aile büyükleri çeşitli nedenlerle kadının çalışmasına izin vermemektedir. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'ne göre; kanunlardaki eşitlikçi yapıya rağmen, kadının niteliksel gelişimini ve işgücü piyasasına girişini sağlayacak gerekli mekanizmaların oluşmaması kadınların işgücüne katılım oranının düşük olmasındaki en önemli etkenlerden birisidir.

—Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre, kadınların eğitim düzeyi arttıkça, işgücüne katılım olanakları artıyor. Ancak, halen eğitimin her kademesindeki kadınlar için bir eşitsizlik söz konusu. Bu eşitsizliğin gelecekte giderilmesi ümit edilse bile, kadın emeğine vasıf kazandırabilmek için örgün eğitim yanında bilgi ve beceri geliştirmeye yönelik yaygın eğitime de ihtiyaç vardır.

Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Türkiye'deki kadınların istihdam alanındaki sorunlarıyla ilgili şu saptamalarda bulunuyor:

— Kadınların hem çalışma yaşamına girmesi, hem de girdikten sonra işte devamları konusunda yasalarda cinsiyete dayalı ayrımcılık söz konusu değildir. Ancak belli iş ve

mesleklerin kadınlara uygun işler olarak toplumsal kabul görmemesi, görev dağılımında adil davranılmaması, ekonomik kriz dönemlerinde önce kadınların işten çıkarılması, özellikle kayıt dışı sektörde ücretlerin düşük tutulması gibi bazı ayrımcılık örnekleriyle karşılaşılmaktadır.

—İş piyasasında iş ve mesleklerin “kadın işleri” ve “erkek işleri” olarak ayrışıp toplumsal kabul görmesinden dolayı, kadınlar ancak geleneksel kadın mesleklerinde yoğunlaşmakta, daha düşük statülü ve ücretli işlerde çalışmaya razı olmaktadır. Bu işler süreli ve geçici çalışmayı, sosyal güvensizliği beraberinde getirmektedir.

— Kadın işgücü ucuz emek olarak emek-yoğun iş kolları olan tekstil, gıda, hazır giyim, tütün gibi sanayi dallarında yoğunlaşmıştır. Ancak, tarım sektörü ile karşılaştırıldığında bu sektörlerdeki kadın işgücü oranı düşüktür.

—Tarım sektöründeki kadınlar, çoğunlukla ücretsiz aile işçisi konumunda olmaları, gelir elde etmemeleri, gelir azlığı nedenleriyle, yasal bir engel olmamasına rağmen sosyal güvenlik kapsamına büyük ölçüde girememektedirler.

—Bir işyerinde çalışmasına rağmen sigortalı olmayan çok sayıda kadın vardır. Ev kadınlarına isteğe bağlı sigortalılık imkânı sağlayan Bağ-Kur uygulaması primlerin yüksekliği, prim ödemede eşe bağımlı olma ve yeterli bilgi sahibi olmama gibi nedenlerle sınırlı kalmaktadır.

—Çalışma yaşamına girebilen kadınların çalışma yaşamlarını kısa bir dönemde bitirmesi veya kariyerde yükselme doğrultusunda tüm potansiyelini ortaya koyamamasının temel nedeni, ev ve iş yaşamını uzlaştırma konusunda yaşadıkları sorunlardır. Kadın, aile yaşamında çocuk bakımı yaşlı ve hasta bakımı gibi yükümlülükleri kocası ile veya devletle paylaşmak durumundadır. Ancak ülkemizde kreş, gündüz bakımevi gibi sosyal destek kurumları tüm çabalara karşın yeterli sayıya ulaşamamıştır.¹⁴⁷

Tablo 5’de Türkiye’deki kadınların işsizlik oranlarına baktığımızda, 2002’de kadın işgücünde %9,9 olan işsizlik oranının 2005’te %11,1’e çıktığını görüyoruz. 15 yaş üstü kadın

¹⁴⁷ <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=176693> (25.01.2006)

nüfus 2002'den 2005'e %10 artmıştır. Bu, 2 milyon 337 bin nüfus artışı demektir. Buna artan potansiyel işgücü de diyebilirsiniz. Ama bunların 2002'de % 27'si işgücü piyasasına girmişken 2005'te bu oran %24,7'ye inmiştir. Nitekim işgücü olarak piyasaya çıkanlardan iş sahibi olanların 2002'de 5 milyon 672 bin olan sayılarının 2005 sonunda 5 milyon 654 bine indiğini, yani 18 bin azaldığını görüyoruz. Oysa bu dönemde ülkemizde üst üste %8, %6, %10 ve %5'lik büyüme yaşamıştır. Bu da ekonomik büyümenin istihdama yansıtılmadığının göstergesi olarak kabul edilebilecek bir durumdur.

Tablo 5. Türkiye'de Kadınlardaki İşsizlik Oranları (2002–2005)

Yıllar	15+yaş kadın nüfus(bin kişi)	Kadın İşgücü(bin kişi)	İşgücüne katılma Oranı, %	Kadın İstihdamı(bin kişi)	İşsiz kadın(bin kişi)	İşsizlik Oranı,%
Türkiye Geneli						
2002	23.395	6.297	26.9	5.672	625	9.9
2005	25.732	6.361	24.7	5.654	707	11.1
Artış	2.337	64	-	-18	82	-
Değişim,%	10.0	1.0	-	-0.3	13	-
Kent	:					
2002	14.723	2.749	18.7	2.232	517	18.8
2005	15.898	3.151	19.8	2.599	553	17.5
Artış	1.175	402	-	367	36	-
Değişim,%	8.0	34	-	16.4	6.9	-

Kaynak: http://www.bianet.org/2006/02/01_k/74680.htm(23.01.2006)

İstihdam ve işsizlik bakımından cinsiyete bağlı olarak değişen rakamları ve tabloları gördükten sonra, yoksulluğun neden erkek ve kadınlar arasında eşit olarak dağılmadığı daha iyi bir şekilde anlaşılabilir. Bu bağlamda yoksulluğun kadın erkek arasında ne şekilde dağıldığına bakacak olursak, cinsiyetler arası yoksulluğun dağılımının da işsizlikteki mevcut dağılımdan çok da farklı olmadığı sonucuna ulaşabiliriz.

Kadınların kapasitelerini gelire ve iyilik (refah) haline dönüştürebilmeleri zordur. Öte yandan, hane gelirlerinin ve değerlerinin dağılımında ve kontrolünde, kredi gibi üretken değerlere erişimde, kaynakları kullanmada, mülkiyet üzerinde söz hakkına sahip olmada zayıflıkları ve eşitsiz muamele görmeleri, işgücü piyasasındaki ayrımcılık, ev içinde yeniden üretim ile ilgili sorumlulukları nedeniyle ücretli ekonomik faaliyetlerinin sınırlanması, ekonomik ve politik kurumlarda yaşadıkları sosyal dışlanma, kadınların kronik yoksulluğa karşı korumasız olmalarının nedenleridir.

Dünyadaki toplam işgücünün önemli bir kısmı kadınlara aitken; ve bütün dünyada toplam gıdanın %50'sini kadınlar üretmekteyken, kadınların geliri dünya gelirinin yalnızca % 10'u kadardır. Dünyadaki tüm yoksulların % 70'ini kadınlar oluşturmaktadır. Yoksul hanelerin toplamı içinde ise kadın reisli haneler çoğunluktadır.

Ülkemizde bu durum dünya genelinden çok da farklı değildir. 2001 yılında hazırlanan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Raporu'na göre: Türkiye'de gelir getiren fertlerin % 36'sı kadın, %64'ü erkektir. Buna karşılık, yaratılan gelirin sadece %12'si kadınlara gitmekte; % 88'i ise erkeklere aittir olmaktadır. Erkeklerde fert başına düşen ortalama gelir, kadınlar için fert başına ortalama gelirin 4,2 katıdır. Gerek kadınlarda gerekse erkeklerde ortalama geliri en düşük olan gruplar ise, okuryazar olup bir okul bitirmeyenlerdir. Bu grupta bile erkeklerin elde ettiği gelir kadınların elde ettiği gelirin neredeyse 10 katıdır. En yüksek gelirli grup olan lisansüstü dereceli kadınlar ve erkekler grubunda dahi, kadınlar erkeklerin ancak yarısı kadar gelir elde etmektedirler.¹⁴⁸

Yine DİE'nin yaptığı bir çalışmada, çalışan insanların ve ev kadınlarının yoksulluğu belirtilmiş ve ülkemizde yoksulların % 53.68'ini çalışanların oluşturduğu görülmüştür. Türkiye genelinde ev kadınlarının yoksulluğu ise mevcut yoksullar arasındaki dağılıma göre çalışmayan yoksulların % 45.63'ü olarak belirtilmiştir. Ev kadınlarının kentsel yoksullar arasında % 48.60 ile önemli bir sırada yer aldığı ve çalışmayan yoksulların % 59.18'i kentlerde yoğunlaşırken, çalışan yoksulların % 85.12'si ücretsiz aile işçiliğinin yaygınlığı nedeniyle kırsal alanda yer aldığı tespit edilmiştir.¹⁴⁹

Sonuç olarak, yoksulluğun azaltılmasında seçilecek hedef kitlelerin en önemlisi kadın nüfusudur. İnsan sermayesine yatırım açısından bakıldığında ise, bütün nüfusun eğitim ve istihdam seviyesinin yükseltilmesi, yoksulluğun azaltılması ve gelir dağılımının iyileştirmesinde önemli politika araçlarıdır. Kişi bazında eğitim gelir artırıcı bir unsurdur. Yoksulların eğitim seviyesinin yükseltilmesi ancak üretim yapısının gelişmesi ile mümkün olur. İstihdam sorununu iyileştirmeden eğitim ne kişilere ne de kalkınmaya hizmet edebilir.

¹⁴⁸Yıldız Ecevit, "Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir?", Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi, (2003) Özel Eki.

¹⁴⁹Güzin Erdoğan, Türkiye'de Yoksulluk, Boyutu ve Profili, (DPT Yayınları, Ankara: 1997), s. 163.

1.2.3. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

İşsizlik ve yoksulluk, çalışma çağındaki tüm nüfus için geçerli bir sorun olmakla birlikte, zaman zaman yaş değişkenine göre de farklılıklar kazanmaktadır. Örneğin bütün toplumlarda genç işsizliği ve gençler arasındaki yoksulluk (15–24 yaş) ağırlıklı bir yere sahiptir. Naci Gündoğan “Genç İşsizliği” adlı çalışmasında da genç işsizliğinin yalnızca Türkiye’ye özgü bir durum olmadığına, tüm Dünya ülkelerinde yaşanan bir sorun olduğuna dikkat çekmiştir.

Yaş ile işsizlik arasındaki bağı evrensel bir nitelik taşıdığı ifade edilebilir. Gençler arasında işsizlik, yetişkin yaş gruplarına oranla daha fazladır. Çalışma yaşamına giriş, çoğunlukla gençlik çağına rastlar. Yeni iş olanaklarının yeterince yaratılamamış olması, doğal olarak işgücü piyasasına henüz katılmış olanları daha çok etkilemektedir. Bir ülkenin nüfus artış hızının yüksek olması, her yıl işgücü piyasasına yeni katılanların yüksek oranda olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkeler genç işsizliğinin daha yoğun yaşandığı ülkelerdir. Öte yandan gencin bilgi ve deneyim eksikliği, işgücü piyasasındaki şansını zayıflatmaktadır. Ayrıca birçok ülkede deneyimli işçileri koruyan iş mevzuatının olması, genç işsizliğini arttıran bir başka etmen olmaktadır.

Ülkemizde Nüfus artış hızının yüksek olması toplam nüfus içinde genç nüfusun ağırlıklı bir orana ulaşmasına neden olmuştur. Ülkemizde 15–24 yaş grubu nüfus oldukça fazladır. Her yıl bir milyona yakın gencin işgücü piyasasına katılması ve buna karşın yaratılan istihdam olanaklarının yeterli olmaması, genç işsizliğinin ağırlaşarak sürmesine neden olmaktadır.

İŞKUR verilerine göre, Türkiye’de istihdam edilenlerin 2004 yılsonu itibarıyla yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında, %17.67’sinin 15–24 yaş aralığında olduğu gözlenmektedir. 25–44 yaş grubunda bulunanlar %57.57 ile en yüksek oranı teşkil etmektedir. Daha sonra sırasıyla, %21.61 ile 45–64 yaş grubundakiler ve %3,1 ile 65+ yaş grubundakiler gelmektedir.¹⁵⁰ Genç işgücü açısından veriler incelendiğinde ilk bakışta %17’lik bir oran olumlu görülebilir. Ancak ülkemiz nüfusunun oldukça genç olması ve hali hazırda çalışanların da ortaöğretimden sonra eğitimine devam etmemiş veya üniversite eğitimi

¹⁵⁰ www.iskur.gov.tr/mydocu/3.Genel%20Kurul%20Raporu.doc (07.05.2006)

almamış gençlerden oluştuğunu düşünürsek karşımıza üniversite veya dengi bir okul mezunu kişilerin eğitimlerinin ertesi işsizle karşı karşıya kaldıkları görülür.

Türkiye’de, genç işsizler toplam işsizlerin içinde önemli bir yer tutmaktadır. 2004 DİE İstatistik Yılığına göre ise, işsizler içerisinde 15–24 yaş grubunda olanlar 945 bin kişi ile işsizlerin %37,8’ini oluşturmaktadır. 25–44 yaş grubundaki işsizler ise 1 milyon 304 bin kişi ile işsizlerin %52,2’sini oluşturmaktadır.

Ülkemizde işsizlik sorunu her geçen yıl daha da ağırlaşarak önemini koruduğu halde, bu konuda sağlıklı istatistiklerin tutulduğunu söylemek güçtür. Bu nedenle yukarıda da görüldüğü gibi, gerek tüm işsizler gerekse genç işsizler ile ilgili, birbirinden farklı rakamlar ortaya çıkabilmektedir. Ülkemizdeki işsizlik rakamları Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) ve Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) verilerine dayanmaktadır. Buna karşılık İŞKUR’un işsizlik rakamları yalnızca kuruma kayıtlı işsizleri içermektedir. Ancak işsizlerin önemli bir kesiminin, kurumun çalışmalarının yetersizliğini düşünmeleri nedeniyle iş aramak amacıyla İŞKUR’ a başvurmadıkları bilinmektedir. Ve yine iş arayanların önemli bir bölümünün İŞKUR’u iş aramak için bir kanal olarak kullanmaması nedeniyle, kayıtlı işsiz rakamları, hanehalkı işgücü anketinden elde edilen işsiz sayısının çok altında kalmaktadır.¹⁵¹

İş ve işçi bulma kurumu aracılığı ile iş arayanların yıllara göre toplam işsizlerin sayısı, gerçek işsizlik rakamlarının çok gerisindedir. Buna rağmen (20–25)yaş işsizlerin, devletin iş bulma faaliyetleri aracılığı ile diğer yaş gruplarına kıyasla daha fazla iş aradığını söylemek mümkündür. Bu da işsizler arasındaki en yoğun yaş grubunun gençlere ait olduğu yönünde fikir edinilmesini sağlamaktadır.

Türkiye’de gençler arasında işsizliğin yaygın olması aynı zamanda yoksulluklarının da yaygınlaşmasına neden olmaktadır. Ancak Türkiye’de işsiz gençlerin gelir yoksunluğu çekmeleri yüzünden direkt olarak açlık riskiyle karşı karşıya kalmaları geleneksel Türk aile yapısının özelliği gereği engellenmiş durumdadır. Buna rağmen AB ülkelerinde yaşayan gençler belli bir yaşa geldikten sonra aile çatısı altından ayrılarak kendi hayatlarını sürdürmektedirler. Bu da Türkiye’deki yaşlılarından daha fazla olarak yoksulluk riski taşımalarına sebep olmaktadır.

¹⁵¹ Ömer Demir, “DİE, Daha Ayrıntılı Veri Derlemesinin Amaçlandığı Modüler Ankeler Uygulamayı Planlamaktadır,” *İşveren Dergisi*, Ağustos, (2005).

Dünya üzerindeki en yoksul ülkelerin en yüksek genç nüfusa sahip olan ülkeler olduğu¹⁵² kabulünden yola çıkacak olursak; genç bir nüfusa sahip olan ülkemizdeki yoksulluğun yüksek olmasını genç nüfusa bağlamamız mümkün olabilir. Ancak buradaki sorun genç nüfusun fazla olması değil; gençlerden oluşan potansiyelin rasyonel bir biçimde ülke ekonomisine dâhil edilememesidir. Dolayısıyla genç nüfustan gerektiği gibi yararlanılmamanın olumsuz sonucu hem işsiz kalan gençlere hem de ülke ekonomisine zarar vermektedir.

1.2.4. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Sektörel Dağılımı

İstihdamın sektörler itibarıyla dağılımı her şeyden önce bir ülkenin ekonomik gelişmişlik seviyesini belirleyen önemli göstergelerden birisidir. İstihdamın ekonomik gelişmeye bağlı olarak değişimini açıklayan üç sektör kanununa göre, ekonomik gelişme aşamasına geçilmesiyle beraber tarım sektörünün payı azalırken, sanayi sektörünün payı sürekli olarak artar. Hizmetler sektörünün payı ise zaten sürekli artış eğilimindedir.

Günümüzün gelişmiş ülkelerinde, özellikle AB ülkelerinde, üç sektör kanununun tam olarak işlediği, toplam istihdam içerisinde tarım sektörünün istihdam payının %3–4 seviyesinde olduğu, sanayinin payının %25–30, hizmetler sektörünün payının ise %65–70 seviyesinde olduğu görülmektedir.

Tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de istihdamın sektörel yapısı bir değişim ve dönüşüm içindedir. 1950’li yıllardan başlayarak tarımın istihdamdaki payı gittikçe azaldığı görülmektedir. 1950–1980 yılları arasında tarımsal istihdamda on yılda bir gerçekleşen onar puanlık düşüşler oldukça önemlidir. 1960 ve 1970’li yıllarda gözlenen istihdam yapısındaki bu değişimin sebepleri arasında hızlı nüfus artışı, tarımda makineleşme ve iç göç önemli bir yer tutmaktadır. Sanayileşme hamlesi içinde olan ekonomik yapı, bu göçün istihdamla ilgili olumsuz etkilerini bir dönem bertaraf etmiştir. Fakat sektörel istihdam yapısında değişime yol açan bu gelişmeler, göç edenlerin sanayi ve hizmetler sektörünün kalifiye eleman ihtiyacını karşılayamamasından ötürü, yerini 1960’lı yılların sonlarında yapısal işsizliğe terk etmiştir. 1980’lerden sonra ise, sektörlerdeki değişimde göze çarpan bir durgunluk gözlenmiştir.

¹⁵² www.un.org.tr/unfpa/docs/turwebsite.doc(07.06.2006)

Tablo 6. İstihdamın Sektörel Dağılımı (%) (1980–2004)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	55.0	14.1	30.9
1985	50.9	15.3	33.8
1995	48.1	15.0	36.9
2000	34.5	17.2	48.3
2004	35.2	22.7	42.1

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketleri Sonuçları, 2004.

Gelişmiş ülkelerde sanayinin önemi azalmamış olmakla birlikte, istihdam açısından sanayi toplumu kimliği, yerini hizmet toplumu kimliğine bırakmakta, istihdamda en büyük payı hizmetler sektörü almaktadır. Ülkemiz hizmet sektörü istihdamının bu gelişmelere paralellik gösterdiği görülmektedir. Hizmet sektörü, kırsal kesimde dahi gittikçe artan bir seyir izlemektedir. 2004 yılı kayıtlarına göre bu sektörde istihdam edilenlerin sayısı 9 milyon 374 bin (%43) olarak gerçekleşmiştir.

DİE 2004 yılı Mayıs dönemi verilerine göre, tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı %35,2, sanayi istihdamının payı %22,7 ve hizmetler sektörünün payı ise %42,1'dir. Son yıllarda dünyadaki genel eğilime paralel olarak hizmetler sektörü büyümüş ve tarım sektörünün önüne geçmiştir. 1950'lerde toplam istihdamın %85'i tarımla uğraşırken, bugün bu oran %32'dir. Ancak gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında bu oran hala çok yüksektir. Tarımın istihdamdaki payı ABD'de %2,6, AB ortalaması ise %4 civarındadır.

Tarım istihdamının azalması kırdan kente göçü beraberinde getirmekte, kentsel alanlarda istihdam artmaktadır. 2005 yılı Mayıs döneminde, kentsel istihdam oranı %40,2 olarak gerçekleşmiştir. Tarımsal istihdamdan çıkacak insanların tümünü, yakın bir gelecekte tarım dışı alanlarda istihdam etmek olanaksız olduğundan bu insanları yakın zamanda işsizlik riski beklemektedir. 2004 yılı verilerine göre tarımda çalışan 7 milyon 400 bin kişinin %50,8'i (3 milyon 762 bin kişi) ücretsiz aile işçisi konumundadır. Tarımdaki ücretsiz aile işçilerinin ise %72'sini kadınlar oluşturmaktadır.

Verimliliğin çok düşük olduğu tarım sektöründe geniş bir işgücünün barındırılması, işgücü piyasasının etkinliğinin sınırlanmasına yol açmaktadır. Ayrıca, uygulanan destekleme

politikaları ile üretici gelirlerinde istikrar sağlanamamakta, dünya fiyatları üzerindeki destekleme alım fiyatları bazı ürünlerin ekim alanlarının genişlemesine, üretim fazlası oluşmasına ve devletin fazla alım yaparak yüksek stok maliyetine katlanmasına neden olmaktadır. Türkiye’de istihdamın düşük verimlilikte seyretmesi büyük oranda tarım sektörünün bu belirleyiciliğine dayanmaktadır.¹⁵³

Ülkemizde tarım sektörünün istihdamda hala ağırlıklı bir yer tutmasına rağmen aynı zamanda tarım, gizli işsizliğin en fazla görüldüğü sektördür.¹⁵⁴ Tarım dışı işsizlik oranlarının genel işsizlik oranlarının üzerinde olması bunu doğrulamaktadır. Buna rağmen tarım sektörü ülkemizde artık, işsizlik oranını düşük gösteren bir sektör olmaktan yavaş yavaş çıkmaktadır. Artan girdi maliyetleri paralelinde artmayan ürün fiyatları tarım üretimini de, tarımda çalışanları da olumsuz etkilemektedir. Tarım sektöründeki geleneksel verimsizlik de göz önüne alındığında, sektörde köklü bir verimlilik artışı ihtiyacı giderek acil hale gelmektedir. Bu verililiği sağlamanın yolu ise tarımdaki gizli işsizliği artık yok etmekten geçmektedir.

Türkiye sanayi devrimini yaşayamadığından ve çok geç sanayileştiğinden, sanayi sektörü ülkemizde gerektiği gibi oluşamamıştır. Aynı zamanda teknolojinin gelişmesi ve makineleşmenin artmasıyla emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçilerek sanayi sektöründeki ihtiyaç fazlası işçiler işsiz kalmıştır. Gelişmiş ülkelerde istihdam seviyesi yüksek olduğu için teknolojik gelişmelerin sebep olduğu işten çıkarmalarda başka bir iş imkânının oluşmasıyla istihdamdaki arızı dengesizlik kısa sürede kendi dengesini kurmaktadır.¹⁵⁵ Bu ülkelerde teknolojik gelişmeler yüzünden işsiz kalanlar, emek piyasası tarafından tekrar ve süratle istihdam edilmektedirler. Teknolojik değişimler, genellikle işsizliğe uzun süreli yol açan bir faktör olarak dikkate alınmamaktadır. Ülkemizde ise her sektörde, teknolojik yenilikler meslek içi eğitimin yeterince verilememesi nedeniyle uzun dönem işsizliklere yol açmaktadır.

Türkiye’deki hizmet sektörünün gelişimi diğer sektörlerle göre farklılık göstermektedir. Son dönemde turizmin de gelişmesiyle hizmet sektörü hızlı bir büyüme içerisine girmiştir. Hizmet sektöründeki hizmetlerin çok geniş bir yelpazede yerelması, istihdam açısından da çok spesifik becerilere sahip olan bireyleri barındırmasına olanak sağlamıştır. Hizmet sektörü içerisinde yer almak isteyen kişilerin sanayi ve tarım sektöründe

¹⁵³ <http://www.iskur.gov.tr/mydocu/3.Genel%20Kurul%20Raporu.doc> (08.5.2006)

¹⁵⁴ “Toplumsal Darboğaz: İşsizlik”, **Ekonom Dergisi**, Sayı:17, Mart (2001).

¹⁵⁵ www.ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek10.pdf (07.06.2006)

çalışan kişilerden çok daha donanımlı ve alanında uzman kişiler olmaları gerekmektedir. Buna uyum sağlayamayan kişiler, işgücüne doymuş olan tarım ve sanayi sektörüne de kayamamakta ve işsiz kalmaktadırlar. Her ne sebeple olursa olsun işsiz kalan kişiler, hayatlarını sürdürebilmek için enformel sektöre yönelmektedirler. Ve güvencesiz, güvenliksiz düşük ücretler karşılığında çalışmaktadırlar.

Diğer taraftan Türkiye'deki yoksul fertler iktisadi faaliyet kollarına göre incelendiğinde, kırsal ve kentsel yerler ayrımında hemen hemen aynı sektörler göze çarpmakta ancak, kır ve kent ayrımında sektör sıralamalarında değişiklik söz konusu olmaktadır. Türkiye genelinde, tarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık sektörü, çalışanların % 36,19'luk oranla yoksulluk riskinin en fazla olduğu sektör olarak birinci sırayı almaktadır. Bunu, % 35,92 ile inşaat ve bayındırlık sektörü izlerken, kentsel yerlerde ise birinci sırayı inşaat ve bayındırlık sektörü % 37,62, ikinci sırayı tarım sektörü % 32,80, lmaktadır. Türkiye genelinde en düşük yoksulluk riski taşıyan sektör ise madencilik ve taşocakçılığı sektörüdür.¹⁵⁶

Tablo 7. Hanehalkı Fertlerinin Çalıştığı Sektöre Göre Yoksulluk Oranları (2002,2003, 2004)

Sektör	Nüfus payı Türkiye			Kent			Kır		
	2002	2003	2004	2002	2003	2004	2002	2003	2004
Toplam	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00	100,00
Tarım	14,05	10,92	11,29	2,67	1,26	1,17	31,13	25,88	27,38
Sanayi	7,68	7,17	7,54	8,77	9,04	9,35	6,03	4,27	4,67
Hizmet	13,23	13,28	13,32	16,79	16,37	16,60	7,87	8,48	8,12
İşsizler	2,06	3,17	3,12	2,61	3,85	3,55	1,23	2,11	2,43
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	34,54	36,70	36,08	39,60	41,65	40,87	26,93	29,02	28,46
15 yaşından küçük fertler	28,46	28,77	28,65	29,55	27,82	28,46	26,82	30,24	28,95

Kaynak: TÜİK, Yoksulluk Çalışması Sonuçları, 2004.

Tablo 7'de tarım, sanayi ve hizmet olarak yapılan sektör ayrımlarında, Türkiye genelinde 2004 yılı itibariyle en fazla yoksulluk hizmet sektöründe görülmektedir. Tarım ise bu ayrımda %11 ile ikinci sıradadır. 2004 yılı verilerinde kır-kent ayrımında ise toplamda verilen bu oranlar büyük değişkenlik gösteriyor. Kırdaki tarımsal yoksulluk oranı %27 ile ilk

¹⁵⁶ TÜİK, Yoksulluk Çalışması Sonuçları, 2004.

sırayı alırken bunu hizmet ve sanayi sektörleri izliyor. Kentlerde ise hizmet sektöründe çalışanlar %16'lık bir oranla ilk sırada görülüyor. Kentlerde ise kırsal kesimin tersine tarım, yoksulluğun en az görüldüğü sektör konumundadır.

1.2.5. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Eğitim Düzeyine Göre Dağılımı

Eğitim fertlerin ve toplumun sosyal gelişmesini hızlandıran ekonomik kalkınmasını destekleyen, milli kültür değerlerini koruyan, geliştiren, nesilden nesile aktaran ve milli birlik ve bütünlüğünü sağlayan en etkin faaliyetlerden biridir.¹⁵⁷ Tüm bunların yanında eğitim insanların refah içerisinde bir gelecek için iyi bir iş bulabilmelerine de yardımcı olur. Türkiye’de ise verilen eğitim piyasa ihtiyaçlarına cevap verememektedir. Eğitimli genç işsizlerin ülkedeki diğer işsizlere göre fazlalığı bunun göstergesidir.

Türkiye’de verilen eğitimin gençleri işgücü piyasasına tam olarak bütünleştiremediğini bir tarafa bırakıp Türkiye’deki eğitimli gençler arasında işsizlik oranlarına bakarsak, eğitimli gençler arasındaki işsizliğin en çok kentsel yerlerde olduğunu görürüz. Kentsel yerlerde eğitimli gençler arasında işsizlik oranı, toplamda %21,7, erkeklerde %19,7, kadınlarda ise %26,3 olarak gerçekleşmiştir. Kırsal yerlerde bu oran, toplamda %11,8, erkeklerde %14,4, kadınlarda ise %7,8 olarak gerçekleşmiştir.¹⁵⁸

Tablo 8. Eğitim Durumuna Göre İşsizler (15+)(2004)

	Erkek	Kadın	Toplam	%
Okur Yazar Olmayan	44.000	13.000	57.000	2,28
Okur Yazar Olup Bir Okul Bitirmeyen	52.000	7.000	59.000	2,36
İlkokul	827.000	145.000	972.000	38,91
İlköğretim	35.000	11.000	46.000	1,84
Orta ve Dengi Meslek Okulu	265.000	53.000	318.000	12,73
Lise	284.000	142.000	426.000	17,05
Lise Dengi	199.000	104.000	303.000	12,13
Yüksek Okul ve Fakülte	173.000	144.000	317.000	12,69
Toplam	1.879.000	619.000	2.498.000	100

Kaynak: DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi, 2004.

Tablo 8’de görüldüğü ilkokul mezunu işsizlerin oranı %38,91, orta ve dengi meslek okulu mezun işsiz oranı %12,73, lise ve lise dengi meslek okulu mezunu işsiz oranı %29,18, yüksek okul ve fakülte mezunu işsiz oranı ise %12,69 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle

¹⁵⁷ TÜRK-İŞ; “Genç İşçilerin Sorunları Semineri,” (Ankara: 14–18 Nisan, 1980) s.86.

¹⁵⁸ [http://www.iskur.gov.tr/mydocu/3.Genel%20Kurul%20Raporu.doc\(25.4.2006](http://www.iskur.gov.tr/mydocu/3.Genel%20Kurul%20Raporu.doc(25.4.2006)

ortaöğretim ve üniversite mezunu gençlerin eğitim seviyelerinin gerektirdiği gibi istihdam edilememelerini, amaçsız, kalitesiz, programsız ve işlevsiz bir eğitim sistemine bağlayabiliriz.

Tablo 9. Hanehalkı Fertlerinin Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk* Oranları (%), (2002)

<i>Eğitim durumu</i>	<i>Nüfus payı **</i>			<i>Yoksulluk oranı</i>		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Toplam	100,00	100,00	100,00	26,96	21,95	34,48
6 yaşından küçük fertler	10,04	10,79	8,91	33,17	31,18	36,79
Okur-yazar değil	11,27	9,53	13,89	41,07	35,88	46,42
Okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	19,32	18,81	20,08	34,60	29,96	41,13
İlkokul	33,57	29,95	39,01	26,12	21,81	31,08
İlköğretim	4,70	4,68	4,74	26,47	21,22	34,25
Ortaokul ve orta dengi meslek	6,11	7,08	4,66	18,77	13,80	30,11
Lise ve lise dengi meslek	11,19	13,80	7,28	9,82	7,06	17,65
Yüksekokul, fakülte, yüksek lisans, doktora	3,79	5,37	1,43	1,57	1,07	4,37

* Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

** Belirtilen eğitim gruplarının toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmıştır.

Kaynak: DİE, 2002 Yılı Yoksulluk Çalışması, 2004

Tablo: 9'da olduğu üzere, Türkiye'de hanehalkı fertlerinin eğitim durumlarına göre yoksulluk oranlarına bakıldığında ise; eğitim durumunun yoksulluğu en iyi açıklayan değişkenlerden biri olduğu göze çarpmaktadır. Gerek kırsal gerekse kentsel yerlerde eğitim durumunun artması yoksulluk riskini azaltmaktadır. Buna göre; toplam nüfus içindeki oranları da dikkate alınarak eğitim durumlarına göre yoksulluk oranları incelendiğinde, Türkiye geneli için % 11,27'lik nüfus payına sahip okuryazar olmayan fertlerde yoksulluk oranı % 41,07 iken, % 3,79'luk nüfus payına sahip yüksekokul, fakülte ve üstü eğitilmiş fertlerde yoksulluk oranı % 1,57'ye düşmektedir. Aynı oran, kırsal yerlerde okur-yazar olmayan fertlerde % 46,42 ve yüksekokul, fakülte ve üstü eğitilmiş fertlerde % 4,37'ye yükselmektedir. Yine

Türkiye genelinde okur-yazar olup bir okul bitirmeyen fertler için yoksulluk oranı % 34,60 olup bu oran kırsal yerlerde % 41,13'e yükselmektedir.¹⁵⁹

1.2.6. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Bölgesel Dağılımı

Türkiye’ de 1950’li yıllarda hızlanmaya başlayan kentleşme olgusu, hem kırdan kente hem de kentler arasında göçleri beraberinde getirmiştir. Göçün olumsuz koşullarından hem göç edilen yerler hem göç eden insanlar kötü şekilde etkilenmişlerdir. Göç alan illerde işsizlik oranı hızla yükselmiş ve Türkiye ortalamasının üzerine çıkmıştır. Göçler ayrıca, altyapı, konut, eğitim ve sağlık sorunları gibi ağırlaşan sosyo-ekonomik sorunlarla kentleri baş başa bırakmıştır.

1970’li yıllar öncesinde “kalkınma” ve “gelişme”, büyük ölçüde, ulusal gelirdeki artışlarla eşit görülmekteydi. Kalkınmada temel amaç, üretim ve istihdam yapısını, tarımdan ziyade, sanayi ve hizmetler sektörleri doğrultusunda dönüştürmek olunca, bu yaklaşıma uygun olarak ülke refahındaki değişimlerin temel göstergesi olarak “fert başına ulusal gelir” kullanıldı. Ancak, 1960’lardan sonra meydana gelen gelişmeler bu yaklaşımın yetersizliğini vurgularken, 1970’lerde kalkınma kavramının yeniden tanımlanması ihtiyacı belirlemiştir. Gelişmeyi, insani, sosyal, kültürel, çevresel ve mekânsal boyutlarıyla da tanımlama amacı taşıyan yeni yaklaşım, ekonomik büyüme kavramı yanında; yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı ve bölgesel dengesizliklerin de gelişme tanımlarının içinde değerlendirilmesini öne çıkarmıştır.¹⁶⁰ Bu da ülkedeki kalkınmanın ve büyümenin ancak yoksulluğun ve işsizliğin azaltılmasıyla gerçekleşebileceğini göstermiştir.

Türkiye’de bölgesel yoksulluğun ve bölgesel işsizliğin temelini oluşturan coğrafi dezavantajlar, yatırım önceliklerine ilişkin politikadaki eksiklikler, kesintisiz enerji kaynağı, kalifiye işgücü vb. sanayinin yer seçiminin temel belirleyicilerinden pazara yakınlık veya güvenli ulaşılabilirlik gibi etmenlerin yanı sıra, yatırıma dönüşebilir sermayenin yetersiz birikimi şeklinde, tarihsel olarak bölgeler arasında dengesiz gelişme sorununu gündeme getirmiştir. Bunun yanı sıra bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar, nüfus oranlarının farklı olması ve kişi başına düşen GSYİH miktarlarındaki eşitsizlikler, işgücünün yapısında ve işgücüne katılma oranlarında da farklılaşmaya neden olmaktadır.

¹⁵⁹ DİE, 2002 Yılı Yoksulluk Çalışması, (2004)

¹⁶⁰ DPT, a.g.e., s. 6

2000 yılı genel nüfus sayımı sonuçlarına göre, ülke nüfusunun %25.61'i Marmara, %17.12'si İç Anadolu, %13.18'i Ege, %12.84'ü Akdeniz, %12.45'i Karadeniz, %9.75'i Güneydoğu Anadolu, %9.05'i Doğu Anadolu Bölgelerinde yaşamaktadır. Ülke nüfusunun en az yaşadığı Karadeniz, Güneydoğu Anadolu, Doğu Anadolu Bölgeleri aynı zamanda Türkiye'de yoksulluğun en fazla yaşandığı bölgelerdir. Türkiye'de yoksulluğun en az yaşandığı bölgeler ise %4 ile Ege Bölgesi, %7 ile Marmara Bölgesi, %11 ile Akdeniz, %12 ile İç Anadolu Bölgesi oluşturmaktadır.¹⁶¹

Bölgeler arası işsizliği kadın-erkek ve kır-kent ayırarak inceleyecek olursak bölgelerdeki işsizliğin niteliği daha iyi anlaşılacaktır. Kentlerde erkekler arası işsizlik oranlarının ülke ortalamasına yakın ya da ondan daha yüksek olduğu bölgeler, iç göçlerin büyük bölümünü çeken daha gelişmiş bölgeler (Marmara, Ege ve Akdeniz) ile ülkenin en yoksul bölgesi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. 2000-2001arası yaşanan ekonomik durgunluk bütün bölgelerde kentsel erkek nüfusu etkilemiştir; ancak bu etki Karadeniz Bölgesinde daha az hissedilmiştir. Kırsal alanlar söz konusu olduğunda ise ekonomik durgunluğun etkileri Akdeniz, Orta Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri ile sınırlı kalmıştır. Kırsal kesimde işsizlik açısından durumdan en ağır etkilenen bölge Doğu Anadolu'dur ve onu Akdeniz Bölgesi izlemektedir.¹⁶²

2000 yılında kırsal kesimdeki erkekler arasındaki işsizlik oranları, bölgeler itibarıyla bakıldığında, kentsel kesimdekilerle benzerlik taşımaktadır. Marmara, Ege ve Akdeniz Bölgelerinin kırsal kesimlerinde yaşayan erkekler arasındaki işsizlik oranları ülke ortalamalarının üzerindeyken, Orta Anadolu, Karadeniz ve Doğu Anadolu Bölgelerinde bu oranlar ülke ortalamasının altında kalmaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi ise bu açıdan ülke ortalamasına yakın bir oran sergilemektedir. Ancak, ekonomik durgunluk bu durumu değiştiren etkiler yaratmıştır. Kırsal kesimdeki erkekler arası işsizlik oranları Akdeniz, İç Anadolu, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde artarken diğer bölgelerde azalmıştır.¹⁶³

¹⁶¹ Aynı, s.140.

¹⁶² İnsan Tunalı, **İstihdam Durum Raporu: Türkiye'de İşgücü Piyasası Ve İstihdam Araştırması**, (Ankara: Türkiye İş Kurumu, 2004), s. 71.

¹⁶³ Tunalı, a.g.e., s. 71.

1.2.7. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksulluğun Aile Büyüklüğüne ve İşteki Duruma Göre Dağılımı

Yoksulluk açısından Türkiye’de hanehalkı büyüklüğü arttıkça yoksulluk oranı da artmaktadır. Hanehalkı büyüklüğü 1–2 olan hanelerdeki yoksulluk oranı % 16,48 iken, 7 ve daha fazla kişiden oluşan hanelerde bu oranın % 47,38 olduğu görülmektedir.¹⁶⁴

Tablo 10. Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk* Oranları, (Türkiye Geneli) (2002)

<i>Hanehalkı Büyüklüğü</i>	<i>Hane</i>			<i>Fert</i>		
	Toplam Sayı (Bin)	Yoksul Sayısı (Bin)	Yoksul Oranı (%)	Toplam Sayı (Bin)	Yoksul Sayısı (Bin)	Yoksul Oranı (%)
Toplam	16 447	3 693	22,45	68 393	18 441	26,96
1–2	3 269	540	16,51	5 872	967	16,48
3–4	7 507	1 229	16,37	26 942	4 495	16,68
5–6	4 026	1 169	29,03	21 651	6 380	29,47
7+	1 645	756	45,95	13 927	6 598	47,38

*Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

Kaynak: DİE. 2002 Yoksulluk Çalışması, s. 4.

Türkiye’deki kentsel yerleşim yerlerinde ise sıralama aynı kalmakla beraber, yoksulluk oranının biraz daha düşük olduğu görülmektedir. 7 ve daha fazla kişinin yaşadığı hanelerdeki yoksulluk oranı % 43,36 iken, 1–2 kişinin yaşadığı hanelerdeki yoksulluk oranı % 7,16’ya kadar düşmektedir.¹⁶⁵(Tablo: 10)

Kırsal yerleşim yerlerinde yoksulluk oranının % 51,18 ile en fazla 7 ve daha fazla kişinin yaşadığı hanelerde olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, kırsal yerlerde 7 ve daha fazla kişiden oluşan hanehalkları ve bu hanehalklarında bulunan kişilerin yarıdan fazlası yoksuldur. En düşük yoksulluk ise 3-4 kişiden oluşan hanelerde gözlenmektedir.¹⁶⁶(Tablo: 11)

¹⁶⁴ DİE, a.g.e., s. 4.

¹⁶⁵ Aynı, s. 4.

¹⁶⁶ Aynı, s. 5.

Tablo 11. Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk* Oranları, (Kent) (2002)

<i>Hanehalkı büyüklüğü</i>	<i>Hane</i>			<i>Fert</i>		
	Toplam Sayı (Bin)	Yoksul sayısı (Bin)	Yoksul oranı (%)	Toplam sayı (Bin)	Yoksul sayısı (Bin)	Yoksul oranı (%)
Toplam	10 093	1 754	17,38	41 048	9 011	21,95
1-2	1 807	131	7,24	3 201	229	7,16
3-4	5 014	649	12,94	17 994	2 382	13,24
5-6	2 449	635	25,94	13 074	3 461	26,47
7+	823	339	41,15	6 778	2 939	43,36

*Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

Kaynak: DİE, 2002 yoksulluk çalışması, s. 5.

Tablo 12. Hanehalkı Büyüklüğüne Göre Yoksulluk* Oranları, (Kır), 2002.

<i>Hanehalkı büyüklüğü</i>	<i>Hane</i>			<i>Fert</i>		
	Toplam sayı (Bin)	Yoksul sayısı (Bin)	Yoksul oranı (%)	Toplam sayı (Bin)	Yoksul sayısı (Bin)	Yoksul oranı (%)
Toplam	6 353	1 939	30,52	27 345	9 429	34,48
1-2	1 462	409	27,97	2 671	738	27,64
3-4	2 493	580	23,27	8 948	2 113	23,61
5-6	1 576	533	33,83	8 577	2 919	34,03
7+	821	417	50,75	7 150	3 659	51,18

*Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

NOT: Yuvarlamalardan dolayı, oranlar toplamı 100'ü vermeyebilir.

Kaynak: DİE, 2002 Yoksulluk Çalışması, s. 5.

Çalışan fertlerin işteki durumları itibariyle yoksulluk oranlarına bakıldığında; en yüksek risk taşıyan grubun yevmiyeli (geçici, mevsimlik) olarak çalışanlar olduğu gözlenmektedir. Türkiye geneli için bu grup % 45,01'lik yoksulluk oranına sahip iken, en düşük yoksulluk oranına sahip işverenlerde bu oran % 8,99 olarak gerçekleşmiştir. Özellikle kırsal yerlerde oldukça yüksek nüfus payına sahip ücretsiz aile işçileri de ikinci sırada yoksulluk riskine sahip grubu teşkil etmektedir. İşsizlerde yoksulluk riski, Türkiye genelinde

%32,44 iken, kentsel yerlerde %22,99, kırsal yerlerde ise %62,56 olarak gerçekleşmiştir.¹⁶⁷(Tablo: 13)

Tablo 13. Hanehalkı Fertlerinin İşteki Durumuna Göre Yoksulluk* Oranları (%), 2002

<i>İşteki durum</i>	<i>Nüfus payı **</i>			<i>Yoksulluk oranı</i>		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Toplam	100,00	100,00	100,00	26,96	21,95	34,48
Ücretli ve maaşlı	13,44	17,22	7,76	13,64	12,24	18,31
Yevmiyeli	2,60	2,58	2,63	45,01	44,82	45,29
İşveren	1,35	1,65	0,89	8,99	6,73	15,26
Kendi hesabına	9,48	4,71	16,64	29,91	21,75	33,38
Ücretsiz aile işçisi	8,08	2,07	17,10	35,33	27,94	36,67
İşsizler	2,06	2,61	1,23	32,44	22,99	62,56
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	34,54	39,60	26,93	22,15	18,53	30,14
15 yaşından küçük fertler	28,46	29,55	26,82	34,55	30,59	41,10

* Gıda ve gıda dışı harcamalar dikkate alınmıştır.

** Belirtilen grupların toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmıştır.

Kaynak: DİE, 2002 Yoksulluk Çalışması, s. 6.

2. TÜRKİYE'DE İŞSİZLİK VE YOKSULLUK SORUNLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ

İşsizlik ile yoksulluk arasında yakın bir ilişki vardır. Yoksulluk tanımı içine giren kitleye baktığımızda bu kişilerin, genellikle işgücü piyasasıyla düzenli bir iş ilişkisi içerisinde olmadıkları, işsiz ya da eksik istihdam gibi istihdam sorunlarıyla karşı karşıya buldukları görülmektedir. İşsizliğin bulunduğu bir ortamda yoksulluğun varlığı kaçınılmazdır.¹⁶⁸

Yoksulluk Türkiye'nin önde gelen sosyolojik bir gerçeğidir. DİE'nin yaptığı bir çalışmada, çalışan insanların ve ev kadınlarının yoksulluğu belirtilmiş ve ülkemizde yoksulların %53.68'ini çalışanların oluşturduğu görülmüştür. Türkiye genelinde ev kadınlarının yoksulluğu ise mevcut yoksullar arasındaki dağılıma göre çalışmayan yoksulların %45.63'üdür. Ev kadınlığı kentsel yoksullar arasında %48.60 ile önemli bir sırada yer aldığı ve çalışmayan yoksulların %59.18'i kentlerde yoğunlaşırken, çalışan yoksulların %85.12'si ücretsiz aile işçiliğinin yaygınlığı nedeniyle kırsal alanda yer aldığı tespit edilmiştir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ DİE, a.g.e., s. 6.

¹⁶⁸ Thomas Lange, *Unemployment in Theory and Practice*, (England, 1998), s. 145.

¹⁶⁹ A. Yılmaz Gündüz, "Türkiye'de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme," *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 16, s. 40.

Toplam yoksullar arasında kırsal yoksullar %62.89 ile kentsel yoksulluktan daha önemli gibi görünse de toplam yoksullar içinde kentlerdeki çalışmayan yoksulların oranı % 65,98 ile ciddi boyutlara ulaştığı vurgulanmıştır. Kırsal alanda ise çalışanların yoksulluğu % 64,66 oranındadır. Kentteki çalışan yoksul oranı %34.02'dir.¹⁷⁰ Tüm bunlar, kişileri yoksullaştıran işsizliğin yanında, çalışıyor olmanın da bazı hallerde yoksulluktan kurtulmaya yetmediğini göstermektedir. Bu noktada işsizlik ve yoksullu arasındaki ilişkiden bahsederken, neden sonuç ilişkisine dayalı olarak açıklamalarda bulunmak, ilişkilerin anlaşılması açısından daha yararlı olacaktır.

2.1. Yoksulluğun Nedeni Olarak İşsizlik

İşsizlik yoksulluk kısır döngüsünde ister yoksulluktan başlayıp işsizliğe ulaşalım, ister tersini yapalım sonuç her zaman aynı olacaktır. Nitekim İşsizliğin mevcut olduğu bir yerde yoksulluğun olması kaçınılmaz olacaktır. Bunun tersi de söylemek mümkündür. Yani yoksulluğun olduğu yerde işsizlik var olacaktır. Bu ilişkilerin en basitini şu şekilde açıklamak mümkündür: Yoksulluk kısır döngüsü içerisinde bulunan ülkelerdeki gelir yetersizliği nedeniyle yeni yatırımlar yapılamaz ve netice itibariyle de işsizlik sorununu bu yoksul ülkelerde ortaya çıkar. Bununla birlikte, işsizliğin yapısal bir görünümde ve yüksek oranlarda olduğu ülkelerde yoksulluğun da artması bu iki taraflı ilişkiyi açıklayabilecek bir öngördür.

İşsiz kalan bireyler emeklerinin karşılığı olan ücretlerinin dışında herhangi bir gelir kaynağına sahip değillerse ve işsizlik riskine karşı kendilerini koruyan bir sisteme dâhil değillerse gelir yoksunluğuyla karşı karşıya kalmaları muhtemeldir. Gelir yoksunluğuna düşmek demek insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için gereken gıda harcamaları yapamamaları dolayısıyla aç kalmaları demektir. Açlık da uzun vadede insanlar için ölüm riski taşımaktadır.

Uzun süre işsiz kalan kişi eğer kendisine ekonomik destek sağlayan kira, faiz gibi yan gelirden mahrumsa alım gücünde ani bir düşüşle karşılaşır. Ücretten yoksunluk çalışan için hem kendi ihtiyaçlarını hem de ailede başka çalışanın olmaması durumunda aile bireylerinin ihtiyaçlarını karşılayamamasına sebep olur. İşsiz kalan birey yine; istemeyerek de olsa çalıştığı ve düzenli gelir sağladığı dönemlerdeki alışkanlıklarından feragat etmek zorunda

¹⁷⁰ Erdoğan, a.g.e., s. 163.

kalır. İnsanın yaşamını sürdürebilmesi için gereken gelirden işsizlik nedeniyle mahrum kalması ve ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olması bireyi çoğu zaman eğreti çalışmaya sevk eder. Devletin sosyal politikalar üretemediği ve işsizlik riskini görmezden geldiği durumlarda işsizliğin oluşturacağı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak, sadece çalışmak isteyen kişileri gelire kavuşturmaz aynı zamanda devletin üzerinden de işsizlerin ekonomi üzerindeki negatif etkilerini, atılıklarını ortadan kaldırır.

Diğer yandan, İşletmelerin kapanması ekonomik hayatta fazlaca kıymetlendirilmektedir. Çünkü bu durumda işsiz kesimin hayat standartları süratle aşağıya düşürülmüş olur. İşçinin geçim kaynağı olan ücretin işveren tarafından ödenmemesi işçinin harcamalarını kısıtlar. İşsizlerde meydana gelen korku ve kin onların psikolojik durumlarına etki eder. İşçilerin psikolojik durumları öncelikle kendilerine ait olmakla birlikte daha sonra topluma yansımaktadır. Bu durum düzensiz yaşanan hayat tarzı ve tehlikeli bir gelecek hazırlar.¹⁷¹

İnsanların işgücü piyasası içinde uzun süre faaliyetsiz kalmaları bir takım sorunları beraberinde getirir. Öncelikle işçide çalışma alışkanlığı kaybolur, iş zor gelmeye başlar, tembellik alışkanlık haline gelir. İş hayatının sıkıcılığına ve iş şartlarındaki disipline geri dönmek kişi için zorlaşır. Yani işsiz kalan kişiler çalışma hayatından soğurlar ve ilerde çalışarak gelir elde edebilme kabiliyetleri bu şekilde yok olmaya başlar. Yoksulluk bu insanlar için artık kronik bir hastalık halini alır.

İşsiz kalan bireylerin yoksullaşma sürecinde geçirdikleri evreleri ise şu şekilde sıralayabiliriz: İşsiz kalan birey öncelikle çalışarak elde ettiği gelirden mahrum kalır ve gelir yoksunluğu içerisine düşer. Hayatını devam ettirebilmek için gereken geliri formel istihdam yoluyla elde edemediği için bu kimseler enformel yollara başvurur ve enformel sektörlerde çalışmaya başlar. Enformel çalışma ülke ekonomisini olumsuz etkileyeceği gibi, yasal bir dayanağı olmadığı için piyasada hem iş güvencesi bakımından hem sosyal güvenlik bakımından korunmasız bir şekilde çalışılmasını tetikler. Enformel sektörde çalışmanın sonucunda insanların sosyal güvenlik şemsiyesi dışında kalması, sosyal risklerin kişiye vereceği maddi-manevi zararlardan kişinin korunamaması ve sağlık masraflarının artması anlamına geliyor.

¹⁷¹ [http://www.kigem.com/content.asp?bodyID=2167\(11.10.2005\)](http://www.kigem.com/content.asp?bodyID=2167(11.10.2005))

İşsizlik, gelir yoksunluğu nedeniyle bir yönüyle yoksulluğa yol açarken, diğer yönüyle de bireyler üzerindeki sosyal ve psikolojik kötü etkileriyle toplumsal dışlanmaya neden olmaktadır. İşsiz kalınca içerisine düşülen gelir yoksunluğu aile düzenini bozar. Bu durum aile içi ilişkilerin sağlıklı sürdürülmesini engeller. Ayrıca bir iş sahibi olmanın gelir getiren bir unsur olmasının ötesinde bir sosyal statüye de sahip olmak için gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. İstihdam edilirken sahip olunan “işe yararlık” duygusunun işsizlikle birlikte yitirilmesi, toplumda yaşamının gerektirdiği rol ve davranışın yerine getirilmesini engellemekte ve sosyal dışlanmışlık duygusunu arttırmaktadır.

Yoksulluğun nedeni olarak gösterdiğimiz işsizliği daha iyi açıklayabilmek için yukarıdaki süreçlerdeki anahtar kavramların irdelenmesi gerekir. Bunların başında gelir yoksunluğu ve enformel sektör gelir.

İşsizlik, bireyde gelir yoksulluğunu kaçınılmaz kılacağı gibi gelir yoksunluğu da mal ve hizmet piyasasından dışlanma anlamını taşır. Mal ve hizmet piyasasından dışlanma, ekonomik bakımdan tüketimden dışlanma anlamına gelmektedir. Tüketim, minimum düzeyde belirli mal ve hizmetlerin tüketilebilmesidir ve açıkça geleneksel yoksulluk ölçütleriyle ilişkili bir kavram olarak değerlendirilir.¹⁷² Ancak belirtmek gerekir ki gelir yoksulluğuna ilişkin yapılan araştırma sonuçları, seçilen araştırma yöntemine çok duyarlı olmasından dolayı bazen aynı ülke ve döneme ilişkin bulgular arasında bile büyük farklar oluşturabilmektedir. Yoksulluk kıtası, analiz birimi, yoksulluk sınırında benimsenen yaklaşım, analiz dönemi yoksulluk endeksi seçimi gibi faktörler gerek gelişmiş ve gerekse gelişmekte olan ülkelere ilişkin yoksulluk sonuçlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle yoksulluk araştırmalarının en çok gelişme gösterdiği ülkelerde bile yoksulluk profilinin istenen ayrıntıda belirlenemediği görülmektedir.¹⁷³ Buna rağmen işsizliğin kişilerde geliş yoksulluğundan kaynaklı olarak yarattığı maddi çöküntünün yoksulluğa giden süreçte çok önemli bir kilometre taşı niteliği taşıdığını rahatlıkla söylemek mümkündür.

Yoksulluğa giden süreçte karşılaşılan bir başka önemli unsur da enformel sektördür. Enformel sektör, kendi hesabına ekonomik faaliyette bulunan, ücretli bir kişi çalıştırsın veya çalıştırmassın, küçük ölçekte faaliyet gösteren, temel amacı bu faaliyete katılan mensuplarına

¹⁷² Sapancalı, 2003, s. 125.

¹⁷³ Şenses, a.g.e., s. 126–134.

gelir ve istihdam yaratmaya dönük, belirgin özelliği düşük teknoloji ve organizasyon isteyen, çoğunlukla ilgili kamu otoritelerinden herhangi bir izin almadan, yasal onay olmaksızın gerçekleştirilen, vergi, asgari ücret, sosyal güvenlik vb. mali yükümlülüklerden kaçmak üzere faaliyet gösteren, genelde mal ve hizmet üretimi yasal, ancak, saklı ve yasal olmayan veya mevzuatlara uygun olmayan şekilde yürütülen ekonomik faaliyetleri kapsamaktadır.

1970'lerden bu yana özellikle gelişmekte olan ülkelerde enformel sektörün yaygınlaşmasıyla birlikte, bu sektör pek çok yönüyle incelenmeye ve tartışılmaya başlanmıştır. Enformel sektör, önceleri işgücü arzı fazlasının yarattığı sorunlara çözüm getirmeye yönelik bir sektör olarak gelişmiş ve kırsal kesimden şehre göç edip formel sektörde iş bulamayan, kendi işini yaratan ve böylelikle yaşamını kazanan kişilerle açıklanmış, sadece bu açıdan bakılarak geçici bir durum olarak değerlendirilmiştir. Ancak, daha sonra enformel sektör gerçeğinin geçici bir durum olmadığı, hatta giderek önem kazandığı, ekonomideki rolünün büyüdüğü görülmüştür. Ayrıca, bu sektör, gelişmekte olan ülkelerin yurtiçi üretim ve gelirleri içinde önemli bir kaynak olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Kayıtdışı ekonomiyi ortaya çıkaran ve kapsamının genişlemesinde rol oynayan faktörler, ülkelerin ekonomik ve sosyal sistemlerinin özellikleri tarafından belirlenmektedir. Ancak, kayıtdışı ekonomiye yol açan nedenlerin, doğurduğu sonuçların ve işleyişinin oldukça karmaşık ve çok boyutlu oluşu, kayıtdışı ekonominin kayıt altına alınmasını da o ölçüde güçleştirmektedir. Bu nedenle, kayıtdışı ekonomiye yol açan sebeplerin doğru olarak tespiti, kayıtdışılığın önlenmesine yönelik etkin ve tutarlı tedbirlerin alınabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.¹⁷⁴

DİE 2003 yılı III. dönemindeki verilerine göre istihdam edilenlerin % 25'i yaptığı işten dolayı Sosyal Sigortalar Kurumu'na, % 9,1'u Emekli Sandığı'na, % 11,4'ü ise Bağ-Kur'a kayıtlı olarak çalışmaktadır. İstihdam edilenlerin, Türkiye genelinde % 54,4'ü, kentsel yerlerde % 33,7'si, kırsal yerlerde ise % 76,4'ü herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışmaktadır. Herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışanların % 60,9'unu erkekler oluşturmaktadır. Türkiye genelinde herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmadan çalışan 12 milyon 189 bin kişinin % 68'i (8 milyon 293

¹⁷⁴ "Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi ve Kayıtdışı İstihdam Sorunu", *İşveren Dergisi*, Şubat, (2000).

bin kişi) kırsal yerlerde bulunmakta ve bunların % 86,6'sı tarım sektöründe çalışmaktadır. Bu veriler Türkiye'de kayıt dışı ekonominin ne kadar büyüdüğünü gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir.

Türkiye'de Enformel sektörlerin yaygınlığı ile işsizlik ve yoksulluk arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. Kayıt dışı ekonominin oluşumunda, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde ekonominin genel verimsizliği ve yaygın işsizlik önemli etkenlerdir. Bu niteliği ile kalkınmakta olan ekonomilerde kayıt dışılık kronik ve yapısal bir karakter göstermektedir. Enformel sektör, istihdam edilenlerin tamamen kayıt dışında ve yasal hiçbir haktan yararlanamadığı, bu nedenle de emek maliyetinin son derece düşük olduğu bir alandır. Kayıt dışı işçi çalıştıran işverenler de bunun farkındadır. Ve bu şekilde üretim maliyetini azaltarak haksız rekabette alacağı payı büyüteceğini bilmektedir.

Tüm dünya ülkelerinde ve Türkiye'de yeni istihdam yaratılmaması, hatta istihdamın azalması işsizliğe ve enformel ekonominin gelişmesine zemin hazırlamıştır. 1982'lerden itibaren uygulanan yapısal uyum programları çerçevesinde birçok gelişmekte olan ülkede sadece kamuda değil aynı zamanda özel sektörde de hızlı bir istihdam daralması yaşanmıştır. İşsiz büyüme (jobless growth) olarak bilinen bu süreçte, formel ekonomide iş bulamayan kentsel nüfus enformel ekonomiye yönelmiştir. Bu gelişme, gelişmekte olan ülkelere olduğu gibi Türkiye'de de kentsel alanlarda hızlı nüfus artışına rağmen, açık işsizliğin daha da az bir oranda artmasına da neden olmuştur. Güvenlik ağlarının bulunmayışı veya yetersizliği de enformel ekonomide istihdamın yığılmasına yol açmaktadır. Ancak formel ekonomideki istihdamın daralması karşısında enformel ekonomideki istihdamın artması, sosyal koruma sistemi dışında kalan korumasız ve güvencesiz bir kesimin toplam nüfus içerisindeki payının artmasına ve kentsel çalışan yoksulların sayısında artışa neden olmuştur.¹⁷⁵

Enformel sektörün çeşitli zamanlarda haksız rekabete neden olan yapısı sermaye kesiminin tepkisine yol açmaktadır. Ancak, özellikle üretimin esnekleştirilmesi çerçevesinde üretimin parçalanması eğiliminin yaygınlaşması ile birlikte sermaye, yan sanayi ve fason üretim gibi işin bir bölümü veya tamamının işyeri dışında enformel olarak çalışan işyerlerine vererek bu sektörü, maliyetleri düşüren bir esneklik aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Diğer taraftan enformel sektör, yeni liberal politikalar sonucunda artan işsizlik ve yoksulluk

¹⁷⁵ Sapançalı, 2003, s. 161–162.

karşısında kurumsal çözüm getirilmemesi nedeniyle toplumsal tepkileri öteleyecek bir mekanizma olarak da kullanılmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi içerisinde faaliyet gösteren kişilerin büyük çoğunluğunun daha uzun çalışma karşılığında oldukça az miktarlarda gelir elde ettikleri unutulmamalıdır. Her ne kadar ülkelerin yoksulluk karşısında kurumsal çözüm getirilmemesi nedeniyle kayıt dışı ekonomi içerisindeki faaliyetlere yetkililer tarafından sempatik bakılsa da, enformel sektör, burada çalışan yoksul kimselerin yoksulluklarına pozitif bir etki yapmamaktadır.

Enformel ekonomideki istihdamın iyi mi yoksa sadece emeğin sömürülmesi mi olduğu konusunda tam bir netlik söz konusu değildir. Bu nedenle enformel ekonomideki tüm işlerin mutlaka eğreti olduğu söylenemez. Ancak enformel ekonomide yüksek gelirlere rastlansa da işgücü piyasasıyla zayıf bağları olan ve çoğu kez ücretleri düşük, izin, hastalık, işsizlik sigortası ve emeklilik gibi sosyal güvenlik haklarından yoksun çalışanlar grubunun çoğunlukta olduğu bilinen bir gerçektir.

Son olarak kayıt dışı ekonominin enformel sektörde istihdam yaratarak işsizlik sorununun çözümüne katkı yaptığı ve böylece hem gelir dağılımını iyileştirdiği hem de bireysel düzeyde ekonomik refahı arttırdığı ileri sürülmektedir. Bunlara ilaveten, kayıt dışı ekonominin resesyondurğunluk) ve kriz dönemlerinde de konjonktür dalgalarının hafifletilmesinde önemli rolü olduğu ileri sürülmüştür.¹⁷⁶ Bu bağlamda enformel sektör, bir taraftan yarattığı istihdamla işsizlik sorununu gizlemekte, diğer taraftan ise gerçekleştirdiği düşük fiyatlı üretim ve hizmetler ile gelirleri azalan sermaye dışı kesimin yaşamını sürdürmesini ve böylece de sermayenin düşük emek maliyeti politikalarının sürekli olmasına sebep olmaktadır.¹⁷⁷ İlk bakışta olumlu görülen bu yaklaşımlar aslında uzun vadede haksız rekabet ve meydana gelen vergi kaybı nedeniyle ekonomilere ağır yükler yüklemektedir. Bu ağır yükler işsizlik ve yoksulluğun azaltılmasına yönelik olarak ulusal seviyede alınacak kararları uygulanacak politikaları ve getirilebilecek çözümleri sektöre uğratacaktır. Ayrıca yeni istihdam alanlarının açılmaması nedeniyle işsizliğin ve yoksulluğun ülke genelinde kronikleşmesine sebep olmaktadır.

¹⁷⁶ Şinasi Aydemir, *Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*, (Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, İstanbul: 1995), s. 94–100.

¹⁷⁷ <http://www.iscikonsevi.org/modules.php?name=News&file=print&sid=33> (15.6.2003)

Enformel sektörün büyüklüğü ve ekonomideki kapladığı alan dolayısıyla işsizlik ve yoksulluğa ne şekilde sebep olduğunu gördükten sonra, işsizliğin nedeni olduğu yoksulluğa giden süreçlerden bir diğerini yani; “işsiz kalan bireylerin çalışma kabiliyetlerinin aşınmasını” açıklamak gerekir. İşsiz bireylerdeki çalışma kabiliyetinin kaybedilmesi ve iş piyasasından gücenerik tamamen bu piyasadan çekilmesi, kişinin ileriki dönemlerde çalışarak yoksulluktan kurtulabilmesinin önünü kapatabilmektedir.

Çalışma yaşamı insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Çünkü insan yaşamının yaklaşık üçte biri çalışarak geçer ve bu faaliyetle birey, hayatının devamlılığını sağlar. Çalışma ile birey sadece maddi kazanç (ekonomik anlamda gelir) elde etmekle kalmaz, bir yandan da yaptığı işten mutluluk elde etmesi, başarı kazanması ve tatmin olması gibi unsurlarla manevi kazanımlar elde eder. Diğer yandan insanlar çalışarak çalışma kabiliyetlerini geliştirir ve deneyim kazanırlar. Yapılan araştırmalara göre insanların uyku dışındaki vakitlerinin (günün yaklaşık %70'i) işleriyle uğraşarak geçirdikleri sonucu ortaya çıktığı dikkate alınırsa, işin bireyin yaşam bütününde olumlu ya da olumsuz etki etme gücü ortaya çıkacaktır.¹⁷⁸ Yani çalışmayan bireyler açısından çalışmamanın getirdiği külfetler kısa vadede gelirden yoksunluk çekilmesi şeklinde olurken uzun vadede var olan işle ilgili olan yeteneklerin aşınması, işle ilgili bilgilerin unutulması dolayısıyla da çalışma kabiliyetinin yok olması şeklinde kendini gösterir ve bu olumsuzluklar işsizlikten yoksulluğa giden süreçte bir köprü oluşturur.

Kişilerin iş piyasası içinde uzun süre faaliyetsiz kalmaları bir takım sorunları beraberinde getirir. Öncelikle işçide çalışma alışkanlığı kaybolur, iş zor gelmeye başlar, tembellik alışkanlık haline gelir. İş hayatının sıkıcılığına ve iş şartlarındaki disipline geri dönmek kişi için zorlaşır. Bu da kişiler açısından ileri dönemlerdeki oluşabilecek çalışma imkânlarına karşı ilgili davranmalarına ve yoksulluktan çalışarak kurtulabilmelerine engel olabilmektedir.

Ekonomik güvencenin ve ihtiyaçların giderilmesini sağlayan gelir kaynağının kaybı, “ailenin geçimine sağlayan kişi” rolünün sona ermesi demektir. Bunun yanında işsiz kalan kişiler zaman duygusunu ve buna bağlı olarak düzen algısını kaybeder. Bireysel ve sosyal mesleki perspektifleri yok olur. Bunun yerine sosyal açıdan itilmişlikle karşı karşıya kalırlar. İş arkadaşlarıyla olan sosyal ilişkilerden yoksunluk, iş yerindeki sosyal yaşamın uyarılarından

¹⁷⁸ Osman Özsoy, *Değişen Dünyada Meslek Seçimi: Geleceğin Meslekleri*, (Hayat Yayınları, İstanbul: 2002), s. 106.

yoksunluk ve sosyal çevreyle olan bağların kopması yaşanan bir diğer olumsuzluktur. Bir yaşam ifadesi ve bir şeyler yapma ihtiyacının ve tatmin yeri olarak işteki meşguliyetin yitirilmesi, topluma yararlı olma ve işe yarama duygusunun kaybı gibi duygu ve düşünceler toplumdan topluma ve bireyden bireye farklılıklar taşısa da işsizlik dönemlerinde kazanılan alışkanlıklar sebebiyle çalışma ortamı artık bu kişiler için oldukça sıkıcı gelebilmektedir.

Bireyler işsiz kaldıklarında ve maddi yoksunlukla karşı karşıya geldikleri zaman bu duruma tahammül edemezler. İşsizlerin çalışanlara karşı kompleksleri artar. İşsiz birey yeniden çalışmaya başlasalar dahi işine karşı daha güvensiz olabilir. Daha önce çalıştığı işteki gibi sağlam bir psikolojiye sahip olamayabilir. Bu da gösteriyor ki uzun süre işsiz kalan bireylerde çalışmaya ve iş piyasasına karşı oluşan bir gücenmişlik söz konusu olmaktadır. Bu gücenmişlik ülkedeki işgücüne katılma oranını düşüren bir başka etkidir. Gücenmişlik aynı zamanda işsiz kalan kişileri ise ileride çalışabilecekleri çalışma ortamlarından soğutmakta ve yoksulluklarını derinleştirmektedir.

2.2. Yoksulluğun Sonucu Olarak İşsizlik

Yoksul olan insanlar neden işsizlik riskiyle daha fazla karşılaşır? Ve neden yoksul insanlar genelde işsizdirler? Aslında yoksul bölgelerdeki işsizlik oranlarının oldukça yüksek olması ilk bakışta bize bu konuda bazı fikirler veriyor. Bu noktada işsizlikten yoksulluğa giden süreci tersine çevirmek suretiyle bu ilişkiyi açıklamak mümkündür.

Ülkemizde ve tüm Dünya’da işsizlik oranlarının bölgesel bazda en yüksek olduğu yerler yoksul yerleşim birimleridir. Bunun nedenleri arasında bu bölgede işgücüne katılabilecek kalifiye insanların yetişmesi için gereken eğitim imkânların olmamasını, yoksul bölgelere istihdam yaratacak yatırımların yapılmamasını ve sermaye birikimi olmayan fakir insanların kendilerine ve çevrelerine iş imkânı sağlayabilecek işleri kuramamaları sayılabilir.

Ülkemizde işsizlik oranının en yüksek olduğu bölgeler Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Bunun nedeni ise bu bölgelerdeki eğitim düzeyinin Türkiye’deki diğer bölgelere göre daha düşük olması ve bu bölgelere yapılan yatırımların yok denebilecek kadar az olmasıdır. Dolayısıyla bu yoksul bölgelerde yaşayan insanlar çalışsalar bile vasıfsız işlerde düşük ücretlerle ve güvencesiz olarak çalışmaktadır. Bu da onların içinde buldukları yoksulluk durumundan kurtulmalarına çoğu zaman yetmemektedir. Şunu belirtmekte yarar var ki; bu bölgelerde ve büyük şehirlerdeki yoksul yerleşim yerlerinde bir işi olan kişi de

yoksulluktan kurtulmuş sayılmamalıdır. Çünkü aldıkları ücretler kişileri yoksulluktan kurtarabilecek düzeyde değildir.

Yoksulluğun, insanların sosyal ve ekonomik gelişimlerinin önüne engeller çıkardığı açıktır. Bu engellerden birisi de yoksul fertlerin ve yoksul fertlerin çocuklarının çoğu zaman nitelikli eğitim alamamalarıdır. Eğitim, çocukluktan başlamak üzere bireyin gelişimini belirleyen en önemli aşamaların başında gelmektedir. Eğitim evrensel bir haktır. Eğitilmiş olmak önemli ve değerli bir yetenektir. Toplumsal bütünleşmeyi sağlayan katılımcı bir süreçtir. Aksi durumlarda eğitim, dışlanmanın kaynağı olabilir. Eğitim sürecinde, eşit katılım ve yararlanma gerçekleştirilmezse, eğitim dışlayıcı olabilmektedir.¹⁷⁹ Gerçekten de iyi eğitim almamış birey meslek edinmemekte, dolayısıyla işgücü piyasasından dışlanmakta; işgücü piyasasından dışlanan birey gelirden ve tüketimden, konuttan ve sosyal güvenliklerden de dışlanmaktadır.

Kişinin yeterli ve kaliteli eğitim almasının engellenmesinde çeşitli faktörler rol oynarlar. Kişilerin küçük yaşlardan başlayarak eğitimden dışlanması kendi özelliklerinden kaynaklanabileceği gibi toplumdaki da ileri gelebilir. Bu faktörler; öğrencinin yeteneklerinin kısıtlı olması, eğitime karşı toplumdaki cinsiyet ayrımcılığı, sağlık problemler, ailenin eğitim durumu, nitelikleri ve yetenekleri, ailenin genişliği, tek ebeveynli aile olunması vs. olarak sayılabilir. Bu faktörlerin yanı sıra eğitimden küçük yaşlarda vazgeçen veya vazgeçmek zorunda kalan kişileri çoğunlukla yoksul aile çocukları oldukları unutulmamalıdır. Bunun nedeni ise kişilerin bir an önce para kazanma ve ailenin geçimine katkı sağlama düşüncesidir.

Bireylerin eğitim ve nitelik düzeyleri ile kazançları arasında doğrusal bir ilişki söz konusudur. Çocukluk döneminde eğitim olanaklarından yararlanamayan veya eğitimden dışlanmış olanların yetişkinlik dönemlerinde genellikle düşük gelir elde ettikleri bilinmektedir. Bu da gösteriyor ki yoksul ailelerin çocukları zorlayıcı şartların etkisiyle eğitimlerini tamamlayamadıklarında veya iyi bir eğitim almadıklarında, herhangi bir işte çalışsalar dahi alacakları ücret kendilerini yoksulluktan kurtarmayacaktır. Bu da çoğu zaman yoksul gençlerin aileleriyle aynı kaderi paylaşmalarına neden olacaktır.

¹⁷⁹ Sapançalı, 2003, s. 175.

Dünyada bilim ve teknoloji alanındaki gelişmeler işgücünün niteliğinin yükseltilmesini gerekli kılar. İşgücü niteliğinin gelişmesi, yenilenmesi ve çağdaş standartlara gelebilmesi de ancak beşeri sermaye yatırımlarıyla olabilir. Beşeri sermaye yatırımları süresine ve niteliğine göre doğrudan ve dolaylı olarak birçok maliyeti beraberinde getirir. Yoksul hanehalkı bireylerinin beşeri sermaye yatırımları yapmaları da bazı istisnalar dışında yaşadıkları yoksunluklar içerisinde pek mümkün görünmez. Dolayısıyla bu kişiler kendilerini gelişen ve değişen dünya şartlarında güncelleyemezler ve niteliksiz hale gelirler. Bu da işsizliği, gelirsizliği, yoksulluğu ve açlığı beraberinde getirir. Bunu önlemenin en kolay yolu ülke genelinde bölge ayrımı yapmadan devlet tarafından verilen eğitimin kalitesini arttırmaktır.

Eğitimin tek başına istihdam edilebilmede önemli olduğu ancak tek başına yeterli olmadığı ülkemizdeki üniversite mezunu gençler arasında işsizliğin yüksek olmasıyla görülmektedir. Yoksulluktan kurtulabilmek için nasıl iyi bir eğitim alıp çalışmak, gelir elde etmek gerekse, insanların çalışabilmeleri için de buldukları bölgede, çevrede istihdam olanaklarının olması gerekir. İstihdam ise ancak yeterli sermaye yatırımları ile gerçekleşebilir. Yatırımlar ise ülkemizde genellikle ekonomik bakımdan gelişmiş refah seviyesinin yüksek olduğu yerlere yapılmaktadır. Bunun coğrafi, tarihi, sosyolojik açıdan birçok sebebi vardır. Durum böyle olunca zaten işsizliğin ve yoksulluğun yoğun yaşandığı yoksul bölgeler yetersiz yapılan veya hiç yapılmayan yatırımlarla, devam eden işsizlikleriyle, gelirsizlikleriyle yoksulluklarını bir kadermiş gibi yaşarlar.

Tablo 14. Yabancı Sermayeli Teşvikli Yatırımların Yıllar İtibariyle Bölgesel Dağılımı
(Milyon \$) (1997–2003)

Bölgeler	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Marmara	1.301	2.628	2.836	2.893	1.192	963	415
Ege	187	351	161	937	113	178	424
İç Anadolu	123	267	896	619	264	145	680
Akdeniz	181	297	80	1.545	220	159	112
Karadeniz	52	75	163	206	59	41	33
Doğu ve G. Doğu	2	190	87	21	9	-	87

Kaynak: <http://www.ebso.org.tr/tr/arastirmalar/yabancitesvik2003> (17.01.2006)

Ülkemizde 2003 yılı toplam yabancı sermayeli teşvikli yatırımların; yüzde 39'unu İç Anadolu Bölgesi, yüzde 24'ünü Marmara ve Ege Bölgesi, yüzde 6'sını Akdeniz Bölgesi, yüzde 5'ini Doğu ve Güney Doğu Anadolu Bölgeleri, yüzde 2'sini Karadeniz Bölgesi

yatırımları oluşturmaktadır. En az yatırımın yapıldığı bölgeler zaten Türkiye’de en çok yoksulluğun yaşandığı bölgelerdir. Bu da ekonomik olarak gelişmiş olan bölgelerimizin yapılan yatırımların cazibe merkezini oluşturduğunu gösteriyor ve yapılan yatırımların buralara yoğunlaşmasına sebep oluyorlar. Bu tespitleri yaparken doğu illerimizin ihmal edilip batı illerimiz ihya edildiği sonucuna varmak her zaman doğru olmayabilir¹⁸⁰. Birçok gelişmiş olarak değerlendirilen ilimizin taşra bölgelerinde hatta şehirlerin göbeğinde gecekondular yerleşimlerinde Doğu ve Güneydoğu illerindeki yaşam koşullarına paralel yaşama koşullarına rastlamak mümkündür. Burada şuna dikkat edilmesi gerekir. Batıda kötü koşullarda yaşayanların iyi standartlara ulaşabilmeleri için gereken çalışma fırsatları, doğu ve güneydoğuda yaşayanlara göre çok daha fazla gelişmiştir. Bölgeler arasındaki refah seviyesi farkını da bu çalışma fırsatları belirlemektedir.

Üretken istihdam ve sürdürülebilir geçim olanakları için yeterli fırsatlar yaratmak yukarıda da belirtildiği gibi çok da kolay değildir. Bunun yanında, tecrübeler etkin bir ulusal istihdam stratejisinin temel unsurlarının eğitime ve halkın beceri ve yeteneklerinin geliştirilmesine ağırlıklı bir şekilde yatırım yapılması gerektirdiğini göstermektedir. Yoksulluğun yatırıma yansımalarının tezahürü olan sermayesizlik bireylerin kendi işlerinin sahibi olabilmelerini de engeller. Bir başka deyişle, kendi işini kurmak isteyip de işsizliğin dolayısıyla da yoksulluktan kurtulmak isteyenlerin karşılaştıkları en büyük sorun, kuracakları işler için yeterli sermaye birikimlerinin olmayışıdır. Bu sorun banka kredileri ile aşılabılır gözükse de kredi imkânlarına ulaşmada karşılaşılan yetersizlikler ve başarısızlıklar, yoksul kimselerin kendi işlerini kurabilmelerinin önünü kapatabilmektedir. Bu da bireylerin işsizliklerinden kurtulamamalarını dolayısıyla da zamanla yoksulluklarının daha da artmasına neden olmaktadır.

¹⁸⁰ “Sadece Doğu Değil Batı da İhmal Edilmiş”, **Zaman Gazetesi**, Haber Araştırma, (23.11.2005)

3. TÜRKİYE'DE İZLENEN SOSYAL POLİTİKALAR YÖNÜNDEN İŞSİZLİK VE YOKSULLUK

Türkiye'de işsizlik ve yoksullukla ilgili olarak üretilen sosyal politikaları incelerken, önce işsizlik ve yoksullukla savaşmada sosyal politikaların yeri, işlevi ve önemi açıklanacak; daha sonra, sosyal politikaların işsizlik ve yoksullukla mücadelede hangi araçları ne şekilde kullandığı ayrıntılı şekilde ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

3.1. Sosyal Politikaların İşsizlik ve Yoksullukla Savaşım Politikaları İçerisindeki Yeri, İşlevi ve Önemi

İşsizlik ve yoksulluk sebep olduğu sosyoekonomik sıkıntılar sebebiyle sosyal bilimlerin ve ekonomistlerin üzerinde hassasiyetle durdukları konulardır. Yapılan çalışmalar ve üretilen sosyal politikalar ve ekonomi politikaları bu sıkıntıları gidermeye çalışmaktadırlar. İşsizlik sorununun çözümü daha çok ekonomi politikalarının görev alanına girerken, işsizlik ve yoksulluğun olumsuz sosyal yansımalarının giderilmesi ya da bu sıkıntıların en aza indirilmesi sosyal politikaları ilgilendirir.

Yoksulluğun yol açtığı sorunları çözebilmenin ekonomik ve sosyal maliyeti, yoksulluğu engellemenin maliyetinden çok daha yüksektir. Bu nedenle yoksulluğu engelleyerek, doğabilecek sosyal sakıncaları önlemek, günümüzde hem ulusal ekonomi politikalarının, hem de sosyal politikalarının öncelikli hedefleridir. Unutulmaması gerekir ki, bir ülkede yaşanan yoksulluk sorunu sadece o ülkede izlenen sosyal politikaların gelişmişlik düzeyinin değil, sosyal devlet ilkesinin benimsenmiş olmasının da bir göstergesidir.¹⁸¹ Ülkemiz de sosyal bir hukuk devleti olduğundan dolayı yoksullukla mücadelede birtakım sosyal politikalar üretmek durumundadır.

Sosyal politikalar daha çok yoksulluk sorununun yol açtığı sosyal sakıncalarının önlenmesini ya da olabildiğince azaltılmasını hedefler. Bu politikaları ekonomi politikalarından büyük ölçüde ayıran bu özellik, sosyal politikaların önleyici ve koruyucu işlevlerinin bu bağlamda öne çıkmasına yol açar.¹⁸²

¹⁸¹ Altan, a.g.e., s. 149.

¹⁸² Aynı, s. 149.

Diğer taraftan işsizliğin ise sosyal ve çoğu kez de ekonomik yapıda ya da işleyişindeki bir aksaklıktan doğduğu kabul edilir. Bu nedenle de işsizlik sorununun çözümü de yoksulluk sorununun çözümünde olduğu gibi, daha çok ekonomi politikalarının görev alanına girer. Ancak ekonomi politikaları ile işsizlik sorununun çözülmesine çalışılırken, doğabilecek sosyal sakıncaları önleyebilmek amacıyla izlenecek sosyal politikalar büyük önem taşır. Ekonomi politikaları ile sosyal politikalar bu anlamda birbirini tamamlar. İşsizliğe karşı sosyal korumayı öngören politikaların bazı araçları, işsizlik sorununun çözümüne katkıda bulunarak, ekonomi politikalarına yardımcı da olur.¹⁸³

İşsizliğin bireysel ve toplumsal yönden yol açabileceği olumsuzluklar, sosyal politikalar kapsamında bulunan işsizlikle savaşım politikaları çerçevesinde ayrı bir önem kazanır. Sosyal politikaların işsizlikle savaşım politikaları içindeki önemi, makro ekonomik bir yaklaşımla da sorgulanabilir. Ekonomik gelişme tüm aktif işgücünün istihdam edilmesini gerektirir. Bu bağlamda işsizlik, üretimin temelinde bulunan en önemli kaynağın israf edilmesi, bir toplumun en değerli varlığı olan insan gücünü yeteri ve gereğince değerlendirilememesi ile eş anlam taşır. Bu durumda işsizler, istihdam olunan nüfus tarafından taşınan bir yük haline gelirler.¹⁸⁴ Bunların dışında işsizlik sosyal güvenlik ve endüstri ilişkileri sistemlerini sarsar. İşgücünün kendi arasında rekabete yol açacak, çalışma koşullarının ağırlaşmasına yol açar. Engellilerin istihdam edilmelerini güçleştirir. Hatta iç ve dış göçleri beraberinde getirir.¹⁸⁵

3.2. Türkiye’de İşsizlik ve Yoksullukla Savaşım Yönelik Sosyal Politikaların Araçları

Ülkemizde işsizlik ve yoksulluk sosyal risklerine karşı sosyal politika açısından birtakım önlemler alınmakta ve alınan bu önlemlerle de bazı araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilmektedirler. Bu araçları; sosyal güvenlik sistemi dâhilinde olan sosyal sigortalar ve işsizlik sigortaları, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler; diğer yandan asgari ücret uygulamaları ve uygulanan istihdam politikaları olarak sayabiliriz.

¹⁸³ Aynı, s. 123–124.

¹⁸⁴ Aynı, s. 124.

¹⁸⁵ Aynı, s. 124–125.

3.2.1. Sosyal Güvenlik Sistemi

Sosyal güvenlik, en büyük sistem olan toplumun bir alt sistemidir. Sistem olarak sosyal güvenlik, bir ülkede yaşayan bireyleri sosyal risklere karşı korumayı ve onları yaşadıkları toplum içinde başkalarına muhtaç etmeyecek bir hayat standardına ulaştırmayı amaçlamaktadır. Bir diğer anlatımla, sosyal güvenlik sistemi sosyal sigorta, sosyal tazmin, sosyal yardım, sosyal hizmet ve sosyal teşvik şeklindeki yöntemler aracılığıyla bireyleri ve giderek tüm toplumu tehdit eden sosyal risklerin ortaya çıkaracağı sosyal sorunları çözümlenmeye çalışmaktadır.¹⁸⁶

Sosyal sorun, toplumu oluşturan sosyal sınıfların gerek birbirleriyle gerekse toplumla olan ilişkilerinde ortaya çıkan uyumsuzluk ve çatışma halleri olup, toplum düzenini tehlikeye düşürücü niteliktedir. Örneğin, toplumun refah düzeyindeki yetersizlik ve gelir dağılımındaki dengesizlik birer sosyal sorundur. Bu anlamda sosyal güvenlik, muhtaçlık, yoksulluk ve işsizlik gibi sosyal sorunlara karşı önleyici ve telafi edici fonksiyonları yerine getirmektedir.

Sosyal güvenliğin esas gayesi, her insana, hayatın türlü hadiseleri karşısında, aşırı bir muhtaçlığa düşmeden ve hürriyetinden fedakârlık ettirmeden insan şahsiyetine yaraşır bir hayat düzeyi sağlamaya yönelik kamusal sosyal düzenleme, sosyal sigorta, sosyal yardımlar ve muhtelif sosyal hizmetleri alanında bir takım önlemler almaktır.¹⁸⁷

3.2.1.1. Sosyal Sigortalar ve İşsizlik Sigortası

Günümüzde sosyal güvenlik kavramı ile karıştırılan kavramlardan biri olan sosyal sigortalar, gerek kapsadığı risk ve gerekse de kapsadığı nüfus bakımından sosyal güvenlikle ayrılır. Sosyal sigortalar kısmi bir nitelik taşır. Belli sayıdaki riski kapsayan ve toplumun belli sınıflarına sosyal güvence sağlayan sosyal sigortaların aksine, sosyal güvenlik bütün riskleri ve bütün nüfusu kapsamayı hedefler.¹⁸⁸

Sosyal sigortalar, ülkede çalışanların karşılaştıkları belirli sayıdaki risk zararlarının(hastalık, analık, malullük, iş kazası, meslek hastalığı, ölüm, yaşlılık ve işsizlik)

¹⁸⁶ Ali Nazım Sözer, *Türkiye’de Sosyal Hukuk*, (2. Baskı. Fakülteler Kitabevi Barış Yayın, İzmir: 1998), s. 27.

¹⁸⁷ <http://www.sosyalsiyaset.com/documents/sg.htm>(10.05.2006)

¹⁸⁸ Aziz Can Tuncay, *Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri*, (Yenilenmiş 7. Basım. Beta Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş. İstanbul: 1996), s. 14.

karşılanması için işçi, işveren ve bazen de devletin katkılarıyla finanse edilen, devletçe kurulan ve özerk bir yönetime sahip olan sigorta tekniğidir. Diğer bir deyişle, sosyal sigorta; “ekonomik bakımından zayıf ve çalışan insanların işgücünü korumak ve geleceğini garanti etmek ve böylece toplum hayatında sosyal güvenliği sağlamak amacıyla kurulan teşkilatlı bir zorunlu sigortadır.”¹⁸⁹

Yukarıda sayılan sosyal riskler gelir azaltıcı ve gider arttırıcı özellikler gösterir. Bu özellikler eğer gereken önlemler alınmazsa insanların yoksulluğa mahkûm olmalarına neden olabilir. Sosyal sigortaların yoksulluk riskine karşı bir önlem olarak görülmesi de bu yüzdendir.

Sosyal sigortaların, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 102 sayılı ve 1952 tarihli Sosyal Güvenliğin Asgari Normları Anlaşması hükümlerine göre 9 ana kolu vardır.¹⁹⁰

- a. Hastalık halinde sağlık yardımı (tıbbi bakım),
- b. Hastalık ödenekleri (kaybedilen kazancın karşılanması),
- c. Analık,
- d. Malullük,
- e. Yaşlılık,
- f. İş Kazası ve Meslek Hastalığı,
- g. Ölüm (yakın mirasçılarının korunması),
- h. Aile ödenekleri,
- ı. İşsizlik.

Sosyal sigortalar yukarıda sayılan sigorta kolları aracılığı ile zarara uğrayan kişilerin zararlarının niteliklerine göre tıbbi yardımlar, ödenek veya bağlanan maaşlar şeklinde karşılanmaktadır. Örnek verecek olursak; kişi iş kazası veya meslek hastalığına uğramışsa

¹⁸⁹ Ali Çubuk, *Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik*, (Gazi Üniversitesi, Ankara: 1986), s. 186.

¹⁹⁰ TOSYÖV (Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler, Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticileri Vakfı), *KOBİ'ler ve Sosyal Güvenlik*, (Ankara: 1994), s. 19.

zarara uğrayan kişinin sağlığına yeniden kavuşması için sağlık yardımı yapılır. Geçirdiği iş kazası ve meslek hastalığı sebebiyle işine devam edememesinden dolayı oluşan gelir kaybını en aza indirmek için geçici iş göremezlik ödeneği verilir. Eğer kişi sürekli olarak iş göremez durumda ise bu sefer de kişiye iş göremezlik derecesine göre aylık bağlanarak onun yoksullaşmasına engel olunmaya çalışılır. Sadece iş kazası ve meslek hastalığı riskine karşı bu yardımlar yapılmaz. Uzun sigorta kollarından olan yaşlılık sigortasından, kişi emekliliğe hak kazanması durumunda bağlanan yaşlılık aylığı da yaşlanan ve çalışamayacak durumda olan sigortalıları yoksulluğa karşı korumaktadır. Verilen örneklerde olduğu gibi sosyal sigortalar aracılığı ile yapılan yardımlar, zarara uğrayan kişilerin sağlıklarının tekrar eski haline getirilmesine yardımcı olurken yaşadıkları gelir kaybını ve olası bir yoksulluğu da önlemeye çalışır.

Sosyal riskler içerisinde konumuz açısından ayrıca incelenmesi gereken işsizlik riskidir. İşsizliğin çalışmaktan kaynaklanan gelir azaltıcı özelliği vardır. Bu riske karşı ülkemizde işsizlik sigortası uygulaması mevcuttur. Sosyal güvenliğin önemli halkalarından biri olan işsizlik sigortası, çok önemli bir sorun haline gelen işsizliğin olumsuz etkilerini bir ölçüde tazmin etmek amacıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde uygulanan bir pasif işgücü politikasıdır. Aktif istihdam politikaları ise, devletin, işsizlik sorununu çözmek, işsizlerin sayısını azaltmak maksadıyla, devletin iş alanlarının açılmasına ve dolayısıyla emek talebinin artmasına yönelik dolaylı-dolaysız bir biçimde uyguladığı sosyo-ekonomik politikaların bütünüdür.¹⁹¹

İşsizlik sigortası, işsiz kalan bireyin ve ailesinin, işsizliğin ortaya çıkaracağı olumsuzluklardan daha az etkilenmesini ve dolayısıyla toplumsal dengeyi korumayı amaçlayan, sigortacılık tekniğine göre faaliyet gösteren bir sosyal sigorta dalıdır. İşsizlik sigortasının bunun yanında işsizliği önleyici bir fonksiyonu da vardır. O da, işsizlik nedeniyle ortaya çıkan satın alma gücündeki düşüşü önleyerek üretimin azalmasını, dolayısıyla toplam talep yetersizliğinden kaynaklanan işsizliğin artmasını önlemesidir.

İşsizlik sigortası, hastalık, kaza, yaşlılık gibi diğer sigorta kollarına göre çok daha güç şartlarda ortaya çıkmış ve çoğu ülkede şiddetli tartışmalar sonucu uygulamaya konmuştur. Bu sigorta kolu, finansman yönü başta olmak üzere uygulanması zor ve karmaşık bir sistem olması, ciddi ekonomik ve kurumsal boyutlarının bulunması ve işgücü piyasasını doğrudan

¹⁹¹ Naci Gündoğan, “Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü Ve Önemi”, *Yoksulluk İçinde*, Deniz Feneri Yardımlaşma Ve Dayanışma Derneği, İstanbul: 2003, s. 165.

etkilemesi nedeniyle birçok ülkede sosyal güvenlik sisteminin son halkasını teşkil ederken, bazı ülkelerde de hiç uygulama alanı bulamamıştır.

İşsizlik sigortası ilk kez 1911 yılında İngiltere'de uygulanmaya başlamıştır. İlk İngiltere'de başlanan işsizlik sigortası, daha sonra diğer Avrupa ülkelerine de hızla yayılmıştır. İtalya'da 1919, Belçika'da 1920, Lüksemburg'da 1921, İsveç'te 1924, Almanya'da 1927 yılında uygulanmaya başlayan işsizlik sigortası, günümüzde farklı kapsam ve uygulama koşullarında gelişmiş ya da gelişmekte olan 68 ülkede bulunmaktadır.¹⁹²

Ülkemizde işsizlik sigortasını kurma girişimleri 40 yıllık bir geçmişe sahiptir. 1959 tarihinde bir ILO uzmanına hazırlatılan raporun ardından, günümüze kadar tüm kalkınma planlarında işsizlik sigortasının kurulacağı hedefi yer almış, otuza yakın taslak hazırlanmış ancak işsizlik sigortasının kurulması için 1999 yılını beklemek gerekmiştir.¹⁹³ Yasanın bugüne kadar gecikmesi nedenleri arasında gittikçe büyüyen işsizlik sorunu, kayıt dışı istihdamın artması, gerekli tasarruf fonlarının yetersizliği, sosyal sigorta primlerinin esasen yüksek oluşu, finansman bozuklukları, devletin bu sigorta finansmanına katkısını sınırlayan bütçe açıkları ile uzun yıllar kıdem tazminatı müessesesinin işsizlik sigortasının yerini aldığına olan inanç gösterilmektedir.¹⁹⁴

Ülkemizde olduğu gibi sosyal devlet anlayışına sahip tüm devletler işsizliği bir sosyal risk olarak görür ve bireyleri bu riskle karşı karşıya kalmaları durumunda koruyucu bazı uygulamalarda bulunur. Bunların başında işsiz kalan bireye işsizlik sigortasından sağlanan işsizlik yardımı vardır. İşsizlik sigortası, ekonomik büyümenin yanı sıra sosyal gelişmenin sağlanması ve gelirin toplumda adil ve dengeli bir biçimde paylaşılmasını amaçladığı için sosyal devlet olma ilkesinin bir gereğidir.¹⁹⁵ Ancak sağlanan bu yardımların miktarı işsiz kalan bireyler için gerçekten de asgari ihtiyaçlarını karşılayabilmesine yetmelidir. Aksi durumda gelirden yoksul kalan bireyde ekonomik anlamda bir çöküntü meydana gelir.

Ülkemizde işsizlik sigortasından yararlanabilmek için sadece işsiz kalmak yetmemektedir. İşsizlik sigortasından yararlanmanın da bazı şartları vardır. Ülkemizde İş Kanunu kapsamındaki bir işyerinde çalışanların, İşsizlik sigortası hizmetlerinden

¹⁹² Necdet Kenar, "İşsizlik Sigortası Uygulaması," *Tekstil İşveren Dergisi*, Sayı: 287, (2003).

¹⁹³ Ali Güzel, *4447 sayılı Kanuna Göre İşsizlik Sigortası*, (Prof. Dr. Nusret Ekin'e Armağan, Ankara: 2000), s. 8-9

¹⁹⁴ Nusret Ekin, *İşsizlik Sigortası*, (Kamu-İş Yayınları, Ankara: 1994), s. 2.

¹⁹⁵ www.iskur.gov.tr/mydocu/sigorta.html (16.11.2005)

yararlanabilmeleri için; kendi istek ve kusuru dışında işini kaybetmesi, son üç yıl içinde, en az 600 gün İşsizlik sigortası primi ödenmesi, işten ayrılmadan önceki son 120 gün sürekli çalışılmış olması, işçinin işverence düzenlenmiş olan “İşten Ayrılma Bildirgesi” ile İŞKUR müdürlüğüne başvurması, gerekmektedir.¹⁹⁶

İşsizlik sigortasından yararlanabilmenin koşullarını yukarıda sayılanlar oluştururken, işsizlik sigortasından yapılan yardımların kapsamının ve düzeyinin işsizlik sigortası uygulamasının amacına uygun olması gerekmektedir. İşsizlik ödeneği alanların sayısı, işsizlik sigortasının uygulanmaya başlandığı Mart 2002 tarihten bu yana, (arada iniş ve çıkışlar olsa da) genel olarak yukarı eğilimli bir hareket içerisinde. Burada dikkat edilmesi gereken işsizlik ödeneği alan kişilerin Kasım 2005 yılı itibariyle en çok 90 bin ile 95 bin kişi arasında olduğudur.¹⁹⁷ Ülkemizdeki işsizlerin sayısı bu sayıların çok üzerindedir. İşsizlik sigortasından yararlananlar ülkemizdeki toplam işsizlerin çok küçük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu da işsizlik sigortasının yoksulluğun kaynağı olan işsizlik riskini tam olarak gidermediğini göstermektedir.

İşsizlik sigortasının kapsadığı işsiz sayısının yetersizliği bir tarafa, işsizlik sigortası uygulamasının tartışılan diğer tarafı ise işsizlere verilen işsizlik ödeneğinin miktarıdır. İşsizlik sigortasına hak kazanan işsizlere sigortadan bağlanan gelir en fazla asgari ücretin yarısıdır. Asgari ücretin çeşitli çevrelerce belirlenen açlık sınırının altında olduğu ülkemizde bu miktarın işsizleri gerçek anlamda yoksulluktan korumadığı açıktır. Buradan ülkemizde uygulanmakta olan işsizlik sigortasının; hak eden sigortalılara sağladığı gelirlerinin yoksulluk riskini çok da önleyemediği anlaşılabilmektedir. Ancak işsizlik sigortasından bağlanan aylıkların belli bir miktarın üstünde olması ise kişileri çalışmamaya da sevk edebilir. Bu konuda aktüel dengenin iyi kurulmuş olması gerekmektedir.

3.2.1.2. Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmetler

Sosyal güvenliğin temel amacı olan asgari geçim garantisinin sağlanması, her zaman gelir garantisi anlamında olmayabilir. Geliri olup da düşkün durumda bulunan yaşlı kimselerin huzurevlerine ihtiyaç duymaları da mümkündür. İşte durum böyle olunca devreye sosyal yardım ve hizmetler girerler. Sosyal yardım ve sosyal hizmetler kamu

¹⁹⁶ www.hakis.org.tr/mevzuat/issizlik/sorularla_issizlik_sig.htm (19.11.2005)

¹⁹⁷ www.iskur.gov.tr/mydocu/basinbulteni/basin_bulteni.html (13.3.2006)

sosyal güvenlik harcamalarını oluşturur. Ancak, burada sosyal sigortalarda olduğu gibi sigortacılık tekniğine dayanan primler karşılığı olan otomatik bir mekanizma mevcut değildir.

Sosyal yardım, “yokluğa ve tehlikeye maruz kişilerin devletçe sıhhi ve iktisadi bakımından korunmasıdır.”¹⁹⁸ Özellikle sosyal güvenliğin boşluklarının varlığında önem taşıyıp sosyal güvenlikte son ağ, son istasyon olarak nitelenen sosyal yardımlar, ihtiyaç sahibi kişi bakımından genellikle bir hak olarak nitelenmektedir.¹⁹⁹

Sosyal yardımlar; asgari bir hayat seviyesine varamamış ve temel ihtiyaçlarını muhtelif sebeplerle karşılayamayacak duruma gelmiş kimselere, karşılıksız sağlanan ayni ve nakdi yardımlardır. Sosyal yardımlar; genellikle fakirlere ücretsiz sağlık yardımı ve bakımı; tedavi için özel hizmetlerin geliştirilmesi; anne ve çocuklar için özel hizmet verilmesi; bütün çocuklar veya yalnız fakir çocuklar için okullarda yemek verilmesi; yoksul ailelere parasal yardımlar yapılması (aile ödenekleri); yaşlılar, özürütüler ve dul annelere aylıkların bağlanması; işsizlik sigortasına ek olarak işsizlik yardımları yapılması gibi yardımları kapsar.

Sosyal yardımları değerlendirirken, işsizlik yardımlarını, işsizlik ödeneğiyle karıştırmamak gerekir. İşsizlik sigortasının finansmanı işsiz kaldıklarında bu sigorta kolundan yararlanacaklardan, bu kişileri çalıştıranlardan kesilen primlerden ve devlet tarafından belirli bir oranda yapılan katkıdan oluşmaktadır. İşsizlik yardımının finansmanını ise salt devlet tarafından yapılan yardımlar oluşmaktadır. Sosyal yardımlar, sosyal sigortaların kapsamı dışında kalan grupları koruduğu gibi, sosyal sigortalara dâhil olup da yeterince korunamayanları da çeşitli sosyal risklere karşı korumaktadır. Zaten işsizlik sigortası mevcutken, sosyal yardım kapsamında işsizlere işsizlik yardımı yapılması sosyal sigortaların işsizlik riskine karşı tüm vatandaşları güvence altına alamadığının göstergesidir. Sosyal yardımlardaki amaç, yoksulluğa engel olmak ve fertlerin hayat standartlarını yükseltmektir. Böylece sosyal güvenlik ile sosyal sigortalar ve sosyal yardımlar, anlam bakımından birbirinden farklı; amaçları bakımından birbirine bağlı kavramlar olarak ortaya çıkarlar. Bu bakımdan sosyal sigortalar ve sosyal yardımlar modern sosyal güvenlik sisteminin prensiplerini taşıyan birer parça görevini görür.

¹⁹⁸ Sait Dilik, “Sosyal Yardımlar - İki Anlamlı Bir Terim,” Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 35, Ocak-Aralık (1980), s.1-6.

¹⁹⁹ Ali Nazım Sözer, Sosyal Sigorta İlişkisi, (Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir: 1991), s. 8-9.

Tanımı ne olursa olsun sosyal yardım, muhtaç olmayandan muhtaç olana doğru bir transferdir; ve tehlikenin zararı doğmadan, tehlikenin kendisine karşı yapılan bir mücadele şeklindedir.²⁰⁰ Sosyal hizmetler ise, sosyal ihtiyaçlarını karşılayamayan ve kendi kendisine yeterli olmayan, özellikle korunmaya, bakılmaya, yetiştirilmeye muhtaç kişi, grup ve toplulukların fonksiyonel ve daha iyi bir yaşama düzeyine erişmesi için düzenli yapılan hizmetlerdir.

Sosyal hizmetler veya sosyal refah hizmetleri, ülkenin genel şartlarında toplum bireylerinin, karşılaştıkları sosyoekonomik problemlerinin çözümü ile insan onur ve haysiyetine yarayış bir hayat sürdürebilecekleri ortamın oluşturulmasına yardımcı olur. Bu amacın gerçekleşmesi için sosyal hizmetler, muhtaç durumdaki yaşlı ve çocukların korunması, sakat ve hastaların bakımı, düşük gelirli ailelere konut ve sağlık hizmetleri gibi hizmetleri karşılar.²⁰¹ Bununla birlikte sosyal hizmetlerde temel ilke ihtiyaç sahibine mal yardımının yapılması veya hizmet sunulmasıdır.²⁰² Bu hizmetlerin yapılmasında, ihtiyaç sahiplerinin gerek kendileriyle ve gerekse de çevreleriyle uyum sağlanmasının kolaylaştırılması esas alınır.²⁰³

Bu noktada genel olarak, nakdi edimi ifade eden sosyal yardım ile aynı veya belirli bir hizmetin arzını ifade eden sosyal hizmetler arasındaki farkı, kesin çizgilerle belirlemek çok zordur. Aslında, sosyal güvenliğin parasal yardımları ile sosyal hizmetler kapsamında sunulan hizmetler bir madalyonun iki yüzü gibidir.²⁰⁴ Muhtaç olma şartına bağlı olan sosyal yardımlar kamu kuruluşları tarafından vergilerle finanse edilirken; devletin yanında özel kuruluşlar da kendi kaynaklarıyla bu sosyal yardımları karşılayabilmektedir.

Sosyal yardımlar ile sosyal hizmetler arasındaki farkı ortaya koyduktan sonra, bu ikisi ile sosyal sigortalardaki yardım ve hizmetler arasındaki farkı da belirtmekte yarar vardır. Sosyal sigortalar ile sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar arasındaki en büyük fark yukarıda da bahsedildiği gibi, finansman kaynağından kaynaklanmaktadır. Sosyal sigortalarda sigortadan yararlananların belli bir oranda prim ödemeleri zorunlu iken, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler tamamen devlet bütçesinden karşılanmaktadır. Bu yönleriyle, yani finansman

²⁰⁰ Turan Yazgan, *Sosyal Güvenlik Açısından Zekât*, (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 167, Ankara: 1995), s. 7-9.

²⁰¹ Tuncay, a.g.e., s. 16.

²⁰² Kenan Tunçomağ, *Sosyal Güvenlik Kavramı Ve Sosyal Sigortalar*, (5. Basım. Beta Basım Yayım, A.Ş., İstanbul: 1990), s. 7.

²⁰³ Aynı, s. 8.

²⁰⁴ ILO, *Introduction To Social Security*, (Second Impression, Switzerland: 1989), s. 7.

kaynağı itibariyle, sosyal sigortalar, sosyal yardımlara ve sosyal hizmetlere göre daha fazla gelişmiştir.

Sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler, daha çok gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik sistemleri içinde önemli yer tutmaktadır.²⁰⁵ Ancak, sanayileşmiş ülkelerde tarihi gelişim sürecinde öncelikle sosyal yardımlar gözlenmiş, sonra sosyal sigortalar kurulmuştur.²⁰⁶ Ülkemizde ise sosyal yardım ve sosyal hizmetler, gerek yardım ve hizmetlerin yaygınlığı gerekse bunların miktarları bakımından sosyal sigortalar kadar yaygın değildir.²⁰⁷

Sosyal güvenlik sistemi içinde sosyal yardımların ve sosyal hizmetlerin önemi ülkeden ülkeye göre değişiklik arz etmektedir. Bir yaklaşıma göre, sosyal yardımların tembelliği teşvik ettiği, çalışanların sırtından geçinen asalak bir zümrenin türemesine yol açtığı ileri sürülürken; diğer bir yaklaşımda ise, sosyal yardımların ve sosyal hizmetlerin, sosyal sigortaların henüz ulaşamadığı gruplara sosyal güvence sağladığı, vatandaşlar arasında dayanışma duygusunu geliştirdiği, sosyal güvenlik teşkilatının yükünü hafiflettiği ileri sürülmektedir. Sosyal sigortalar ile sosyal hizmet ve sosyal yardımlar, sosyal güvenlik amacının gerçekleşmesinde birbirini tamamlayıcı birer araç olmaktadır.²⁰⁸ Esasen, sosyal sigorta, sosyal yardım ve sosyal hizmetler insan refahının sağlanmasında birbirinden ayrılamaz unsurlardır. Kişiler sosyal sigortalar kapsamına alındıkça, sosyal yardıma olan ihtiyaçları azalmaktadır. Hatta zamanla bu ihtiyaç ortadan kalkmaktadır.

Türkiye’de sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin tam manasıyla gelişimi 1986 yılında Sosyal Yardımlaşmayı ve Dayanışmayı Teşvik Fonu’nun (SYDTF) kurulmasıyla başlamıştır. SYDTF, her ne kadar çok sistematik ve şeffaf bir uygulama içinde olmasa da, Türkiye’de yoksulluğun azaltılmasına yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır.

SYDTF tarafından “Sosyal Riski Azaltma Projesi” kapsamında yürütülmekte olan şartlı Nakit Transferi uygulaması kapsamında, maddi imkânsızlıklar nedeniyle 0–6 yaş grubu çocuklarının düzenli sağlık kontrollerini yaptıramayan ailelere çocuk başına aylık 17.000.000 TL Sağlık Yardımı yapılmaktadır. Anne adaylarına ise düzenli sağlık kontrollerini

²⁰⁵ ILO, **İntroduction to Social Security**, (A Workers' Education Manual, Geneva: 1976), s. 12.

²⁰⁶ İlyas Çelikoğlu, **Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Finansman Yöntemleri ve Türkiye Uygulaması**, (DPT, Ankara: Eylül 1994), s. 13.

²⁰⁷ Aynı, s. 18.

²⁰⁸ Abdurrahman Ayhan, **Sosyal Güvenlik Sistemi İçinde, Sosyal Sigorta, Sosyal Yardım İlişkisi ve Türk Hukukunda Sosyal Yardımlara Genel Bir Bakış**, (İlhan Cemalcılar'ın Hatırasına Armağan, Anadolu Üniversitesi Yayın No: 393, Eskişehir: 1990), s. 565.

yaptırmaları şartıyla gebeliğin 2. ayından itibaren her ay gebelik boyunca ve doğumdan sonraki 2 aylık loğusalık dönemi için aylık 17.000.000 TL. ve doğumun hastanede yapılması şartıyla 55.000.000 TL gebelik yardımı yapılmaktadır. Bu tutarlar her sene gözden geçirilerek yeniden düzenlenmektedir.

Yapılan bu nakdi yardımların miktar itibariyle yoksulluğu önlemede çok da etkili olmadığı açıktır. Ancak, Türkiye'de tarihsel perspektifte zengin bir vakıf ve sosyal yardım kültürü söz konusu olduğundan, yiyecek, öğrenim, barınma ve sağlık konularında yapılan yardımlar, küçümsenmeyecek boyutlardadır. Şöyle ki;

SYDTF tarafından ekonomik ve sosyal yoksunluk içinde bulunan ailelerin eğitim çağındaki çocuklarına yönelik eğitim yardımları yapılmaktadır. Yapılan bu eğitim yardımları fon faaliyetleri arasında büyük bir yer tutmaktadır. Her eğitim ve öğretim yılının başlangıcında ilköğretim ve ortaöğretimde okuyan dar gelirli aile çocuklarının kırtasiye, önlük gibi temel ihtiyaçlarının karşılanması için fondan kaynak gönderilmektedir.

Tablo 15. SYDTF Tarafından Yapılan Eğitim Yardımları(2004–2005)

Yardım Tipi	Dönem	Aktarılan Kaynak	Yaralanıcı Sayısı
Taşınmalı Eğitim	2003–2004 öğretim yılında	81.1 Trilyon TL	559.064
	2004–2005 öğretim yılında(ocak sonuna kadar)	57.3 Trilyon TL	573.924
	Toplam	138.4 Trilyon TL	
Eğitim Yardımı (Kırtasiye, önlük, vb.)	2003	10.2 Trilyon TL	
	2004	30 Trilyon TL	
	Toplam	40.2 Trilyon TL	
Yüksek Öğrenim Bursu	2003	113.9 Trilyon TL	
	2004	126.8 Trilyon TL	
	Toplam	340.7 Trilyon TL	
Toplam		519.3 Trilyon TL	

Kaynak: http://www.sydtf.gov.tr/sydtf_faaliyet.html(05.03.2006)

Tüm bunların dışında Vakıflar aracılığı ile ihtiyaç sahibi ailelere bedelsiz kömür yardımı yapılmaktadır. Yakacak yardımlarında 2003 yılında farklı bir uygulamaya gidilmiştir. Bakanlar Kurulunun 22.09.2003/6154 Sayılı kararı ile ülke genelinde vakıfların belirleyeceği yoksul vatandaşlarımıza Türkiye Kömür İşletmeleri (TKİ) aracılığıyla en az 500 kg. olmak üzere bedelsiz kömür dağıtım uygulaması başlatılmıştır. 2004 yılında, ülke genelinde ihtiyaç sahibi ailelere yapılan bedelsiz kömür dağıtımı kapsamında, 1.020.253 yoksul aileye toplam 1.057.338 ton kömür dağıtılmıştır. Yapılan tüm bu yardım ve hizmetler Türkiye’de yoksulluğun tamamen yok edilmeye çalışılması ve ülke içerisindeki birlik beraberlik ve dayanışmayı teşvik etmesi bakımından oldukça önemlidir.

3.2.2. Asgari Ücret Uygulaması

Türkiye’de işsizlikle ve yoksullukla savaşımında sosyal güvenlik uygulamalarından başka, bir diğer uygulama asgari ücrettir. Asgari ücret işsizliği ve yoksulluğu önleyebilmekteki kabiliyeti bakımından bu tezdeki yerini almıştır.

Sosyal politika açısından ücret; verime göre ücret ve gereksinime göre ücret şeklinde ikiye ayrılabilir. Verime göre ücret iktisadi bir kavramdır. İşçilerin yaptıkları işin çıktısına ve bir ölçüde de harcadıkları zahmete göre bedel almalarını ifade eder. Gereksinime göre ücret ise, sosyal bir kavramdır. Burada ücret bir üretim faktörü olarak emeğin karşılığı değil, insanın yaşaması, varlığını sürdürmesi için gerekli asgari gelirin kaynağı şeklinde ele alınmaktadır.

Asgari ücret ise, işçilere günlük normal bir çalışma karşılığı olarak ödenen ve gıda, konut, giyim, sağlık, ulaşım ve kültür gibi zorunlu gereksinimlerini en alt düzeyde karşılamaya yönelik olan ücret olarak tanımlanabilir. Uluslararası sözleşmelerdeki tanımına göre asgari ücret: “İşçi ve ailesinin günün ekonomik ve sosyal koşullarına göre insanca yaşamasını mümkün kılacak, insanlık onuru ile bağdaşacak, bilimsel, objektif yöntemler ve güvenilir verilerle tespit edilen taban ücret”tir.

Sosyal devletlerde asgari ücret uygulamaları kaynağını Anayasa ve İş Yasalarından almaktadır. Anayasada Devletin çalışanların adaletli bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alması gerektiği, İş Kanunumuzda ise asgari ücret uygulamasının işçinin ekonomik ve sosyal durumlarının düzenlenmesi için amaçladığı belirtilmektedir.

Türkiye'de asgari ücret uygulamasına 1969'da il bazında başlandı. 1 Temmuz 1969'da 26 ilde başlayan uygulama, 31 Ekim 1972 tarihine kadar sürdü. 1 Kasım 1972 tarihinde yeni asgari ücret belirlendi ve 57 il kapsama alındı. İl bazında belirleme yöntemine 30 Haziran 1974'de son verildi. 1 Temmuz 1974'de asgari ücret uygulaması yurt çapına yayıldı. Tarım ve Orman kesiminde çalışanlar da, 1 Mayıs 1973'de asgari ücret kapsamına alındılar. Sanayi ve Hizmetler Kesimi ile Tarım ve Orman Kesimi işçileri için daha önce Asgari Ücret Tespit Komisyonu'nca ayrı ayrı saptanan Asgari Ücret, 1 Ağustos 1989'dan itibaren her iki kesim için tek rakam olarak belirlenmektedir.²⁰⁹

Asgari ücret, mahalli veya bölgesel yahut ülke düzeyinde olmak üzere bir işkolu veya birden fazla işkolu yahut bütün işkollarını kapsayacak şekilde saptanır. Asgari ücretin saptanmasında kural olarak yaş ve cinsiyet farkı gözetilmez. Asgari ücret en geç iki yılda bir olmak üzere işçilerin 16 yaşını doldurmuş olup olmadıklarına göre ayrı ayrı hesaplanır. Asgari Ücret Tespit Komisyonu, asgari ücretin saptanmasında sosyal durumu, ekonomik durumu, ücretliler geçinme indekslerini, bu indeksler yoksa geçinme indekslerini, fiilen ödenmekte olan ücretlerin genel seyrini, işkolu veya işkollarının niteliğini göz önünde bulundurur.

Tablo 16. 01.01.2005 Tarihinden İtibaren 16 Yaşını Doldurmuş İşçiler İçin Asgari Ücretin Netinin Hesabı

	TL	YTL
Asgari Ücret	488.700.000	488,70
SSK Primi % 14	68.418.000	68,42
İşsizlik Sig. Fonu % 1	4.887.000	4,89
Gelir Vergisi %15	62.309.250	62,31
Damga Vergisi % 06	2.932.200	2,93
Kesintiler Toplamı	138.546.450	138,55
Net Asgari Ücret	350.153.550	350,15

Kaynak: www.calisma.gov.tr/CGM/asgari_ucret_01_2005.htm - 40k(12.05.2006)

Asgari ücretin yasalarla belirlenerek, çalışanlar ve yakınları için belirli bir geçim düzeyinin garanti edilmesiyle güdülen amaçlar, zaman içinde değişiklik göstermiştir. Ancak bunların ilki ve kimi ülkelerde bugün de geçerli olan en önemlisi, örgütlenmemiş ve ücret ile diğer istihdam koşulları toplu sözleşmelerle belirlenmeyen işçilerin işverence istismarını önlemektir. Burada korunması söz konusu olan, daha çok niteliksiz işçidir. Zaten ödenecek asgari ücret de yapılan iş ile ve işçinin beceri düzeyi ile ilişkilendirilmeyen bir sosyal ücrettir.

²⁰⁹ <http://www.belgenet.com/eko/asgari-1.html> (11.4.2006)

Dolayısıyla ücrete daha çok işçi ve bakmakla yükümlü olduğu aile bireylerinin ihtiyaçları açısından bakılmaktadır.

Yasal asgari ücret belirlenmesinin bir yan amacı da, “eşit işe eşit ücret” ilkesinin hiç değilse asgari ücret alan kadın ve erkek işçiler arasında sağlanabilmesidir. Bilindiği üzere, kadın işçilere işteki performanslarının daha düşük olması ve aile geçindirme yükümlülüklerinin erkek işçilere oranla daha az bulunması gibi günümüzde sorgulanması gereken nedenlerle daha düşük ücret ödeme geleneği süregelmiştir. İşte, sosyal politika açısından desteklenmeyen bu uygulamadan vazgeçilmesi açısından, asgari ücrette cinsiyet farkının dikkate alınmamasına özen gösterilmiştir. Asgari ücret, işçi ve yakınlarının asgari gereksinimlerini karşıladığı ölçüde, sosyal yardıma muhtaç olanların azalması nedeniyle, bu amaçla kurulmuş örgütlerin iş hacimlerinin azalması da yine beklenen yararlardır.

Ücretlerin asgari düzeyinin yasal yolla belirlenmesiyle güdülen çok önemli bir amaç da; işverenler arasında haksız rekabetin önlenmesidir. Özellikle, nüfusun hızla artıp, genç ve niteliksiz işçi işsizliğinin yaygın bulunduğu ülkelerde, ücretleri belirli bir asgarinin altına düşürmeyen işverenlerin düşük ücret politikası uygulayanlar karşısında rekabet açısından zayıf duruma düşecekleri açıktır.

Asgari ücretin miktarının, çeşitli çevrelerce açıklanan açlık sınırının altında kalması; asgari ücretin amacına uygun olup olmadığı düşüncesini akla getirebilir. Ancak çeşitli çevrelerce belirlenen açlık sınırlarının neye göre belirlendiği ve hangi ölçütler esas alındığı bu anlamda önem arz etmektedir. Türk-İş’in 2006 yılının ilk beş ayık dönemini kapsayan açlık ve yoksulluk sınırının belirlendiği çalışmasında 4 kişilik bir ailenin açlık sınırı 558 milyon olarak hesaplanmıştır.²¹⁰ Net asgari ücretin 350 milyon civarında olduğu ülkemizde açlık sınırının 558 YTL belirlenmesi oldukça ilginçtir. Ancak Türk-İş’in yoksulluk sınırını aynı çalışmada 1813 YTL belirlemesi ülke şartlarında fazlaca abartılmış bir rakam olarak kabul edilebilir. Bu noktada ülke gerçekleri, ekonomideki dengeler ve maliye programları göz ardı edilerek hesaplanan değerler gerçeği tam manasıyla yansıtmayabilir.

²¹⁰ [http://www.maksimum.com/haberler/h/turk_ise_gore_yoksulluk_siniri.php\(07.07.2006\)](http://www.maksimum.com/haberler/h/turk_ise_gore_yoksulluk_siniri.php(07.07.2006))

3.2.3. İstihdam Politikaları

İşsizlikle yoksulluk arasında kurulan ilişkilerde yoksulluğun ortadan kaldırılması bakımından istihdam politikalarının önemi oldukça fazladır. Bu açıdan bakıldığında, izlenecek makro ekonomik politikalar sonucu istihdamın artırılması, yoksullukla mücadelenin en kestirme yollarından biri olarak görülmektedir. Yoksulların kendilerini yoksulluktan kurtaracak temel varlıkları emekleridir. Bu, emeğin emek piyasasında en iyi koşullarda arzının sağlanması uygulanacak olan istihdam politikaları ile mümkün olabilecektir. Ancak yoksullukla mücadelede istihdam politikalarının gerekli olmakla birlikte yeterli olmadığını da belirtmek gerekir. Amerika’da yapılan hesaplamalara göre, işsizlik oranındaki her %1’lik düşüş yoksulluk oranını %0,3-%0,9 azaltmaktadır. Yani, işsizlik oranının düşmesi tek başına yoksulluk sorunu çözmede yeterli olamamaktadır. Amerika’da 1999 yılı rakamlarıyla, işsizlik oranı %4,2 iken yoksulluk oranı %11,8’idi. demek ki işsizliğin sıfıra indirilmesi durumunda bile yoksulluk tamamen ortadan kalkmış olmayacaktır.²¹¹

İstihdam politikaları geleneksel olarak, işsizlere gelir desteği sağlamaya yönelik “pasif politikalar” ve eğitim, iş yaratma, danışmanlık ve işe yerleştirme faaliyetleri gibi işsizliği doğrudan önlemeye yönelik “aktif politikalar” olarak ikiye ayrılmaktadırlar. İşsizlikle mücadelede uygulanan bu aktif ve pasif politikalar birbirinin alternatifi olmaktan çok birbirinin tamamlayıcısıdır. İşsiz bireylere pasif politikalarla, işsizlik süresi içinde düzenli bir gelir sağlanırken, aktif politikalarla da onların bu işsizlik durumundan bir an evvel kurtulmaları amaçlanmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde daha yoğun olarak uygulanan pasif istihdam politikaları, işsizliği önlemekten ziyade işsizliğin yarattığı bireysel ve toplumsal alandaki olumsuz sonuçları gidermeye yönelik politikalardır.²¹² Bu noktada Türkiye’de uygulanan aktif istihdam politikalarının neler olduğu ve bunların uygulanış biçimlerinin ve işsizlik dolayısıyla da yoksulluk sorunlarını ne derece giderdiğini ortaya koymak gereklidir.

²¹¹“Timoty Bartik, “Fighting Poverty With Labor Demand Policies,” (Employment Research, Upjohn Institute For Employment Research, 2001, s. 1” A. Yılmaz Gündüz; “Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme”(Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 16, 2006), s.42’deki alıntı.

²¹² <http://www.aofsitesi.com/calismaekonomisi13.htm>(13.01.2006)

Ülkemizde uygulanan başlıca aktif istihdam politikalarını, meslek edindirme kursları, İŞKUR tarafından verilen danışmanlık hizmetleri, İŞKUR' un iş ve işçi bulma hizmetleri ve istihdam sübvansiyonu uygulaması şeklinde sayabiliriz.²¹³

Türkiye'de toplumun yoksul kesimlerini işsizlikten kurtarmanın yolu, sadece iş alanları yaratmak değildir. Yoksullukları nedeniyle yeterli eğitimi alamayan ve dolayısıyla emek piyasalarının aradığı nitelikleri taşımadığı için bu piyasanın dışında kalan kişilere bu piyasada geçerli bir mesleki formasyon sağlanması gerekir. Yoksa niteliksiz bu kişilerin çalışacakları işler genel olarak geçici nitelikteki işler olacaktır.

Yoksulların içinde buldukları işsizlik türü genellikle yapısal işsizliktir. Yapısal işsizliğe maruz kalan yoksulları tespit ederek bunları mesleki eğitim programlarına tabi tutmak gerekir. Kamu ve özel sektör tarafından meslek edindirme kursları ile ekonominin ihtiyaç duyduğu iş ve meslek dallarında işsizler için ya da hala çalışmakta olanların kendilerini yenileyebilmeleri için beceri kazandırma ve geliştirme hedeflenmiştir. Bu tür kurslar, teknolojik değişime ayak uyduramadığı için işsiz kalanların belirli bir süre eğitime tabi tutularak, emek piyasasında istihdam imkânı olan sektörlere geçmelerini sağlayacaktır. Bu tür mesleki eğitim programları aynı zamanda genel liselerden mezun olup da spesifik beceri ve uzmanlığa sahip olmayan kişileri de belirli mesleklerde eğiterek iş bulma ihtimallerini arttırabilmekte,²¹⁴ dolayısıyla da bu insanların yoksullaşma risklerini azaltmaktadır.

Ülkemizde meslek edindirme kursları adı altında İŞKUR tarafından ve yerel yönetimlerce herhangi bir mesleği olmayan veya iş piyasası için geçerli bir mesleği olmayan kişilere yukarıda belirtilen bilgi ve becerileri kazandırmaya çalışılmaktadır. Belediyeler bu amaca yönelik olarak genellikle yabancı dil, örgün öğretim, bilgisayarlı muhasebe, dikiş nakış ve diksiyon kursları düzenlemektedirler. Bunun dışında İŞKUR bünyesinde, işsizlik sigortası kapsamında ise istihdamın artırılması, işgücü piyasasının nitelikli işgücü ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla, "Aktif İşgücü Programları" çerçevesinde; İstihdam garantili işgücü yetiştirme kursları, kendi işini kurmak isteyenlere yönelik meslek edindirme kursları, meslek geliştirme kursları ve özürülülere yönelik mesleki eğitim ve rehabilitasyon hizmetleri

²¹³ Mustafa Kemal Biçerli, **İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları**, Anadolu Üniversitesi Yayınları; no. 1563. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları; no. 184, Eskişehir: 2004, s. 290-294.

²¹⁴ Biçerli, a.g.e., s. 461.

verilmektedir. İŞKUR tarafından verilen bu eğitimlerden 2004 yılında istihdam garantili olarak 10 işgücü yetiştirme kursu düzenlenmiş, bu kurslara 121 kadın ve 70'i erkek olmak üzere toplam 191 kişi katılmıştır. Kuruma kayıtlı işsizlerden herhangi bir mesleki bilgi ve becerisi bulunmayanların kendilerine gelir getirici bir faaliyette bulunmalarını temin amacıyla düzenlenen meslek edindirme kurslarına 2004 yılında kendi işini kuracaklara yönelik olarak, 33 işgücü yetiştirme kursu düzenlenmiş, bu kurslara 427' si kadın ve 151' i erkek olmak üzere toplam 578 kişi katılmıştır.²¹⁵

İŞKUR' un meslek edindirme kursları yoluyla uygulanan aktif istihdam politikalarının yanı sıra yine İŞKUR tarafından uygulanan diğer bir istihdam politikası ise; emek piyasalarının iyi işlemesi ve açık işlerle iş arayanların etkin bir şekilde eşleştirilmeleri için önemli hizmetlerden olan danışmanlık hizmetinin verilmesidir.²¹⁶ Kişilerin özellikleri ile mesleklerin gerektirdiği nitelik ve şartları karşılayarak bireylerin niteliklerine en uygun meslekleri seçmeleri ve işlere yerleştirilmeleri İŞKUR tarafından verilen mesleki danışmanlık hizmetlerinin temel amacıdır.²¹⁷

Ekonomik ve sosyal alanda görülen değişimler, teknolojilerde sağlanan gelişmeler, küreselleşme ve bunun yarattığı uluslararası rekabet, işgücü piyasalarını etkilemekte, işgücünün ve çalışma sistemlerinin yapısı değişmekte, işgücüne yönelik taleplerde belirgin farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Günümüzde genelde düşük nitelik gerektiren tekrara dayalı işler azalmış, işçilerde artık daha yüksek mesleki nitelik aranmış, teknik, idari ve yönetimle ilgili işler çoğalmıştır. Özellikle hizmetler sektöründe kişisel hizmetler artarken evde çalışanlar için sözleşmeli hizmetler başlamış; işgücünün kompozisyonu ve deneyimleri farklılaşmıştır. Bütün bunlar işgücü piyasasının yeniden düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Ortaya çıkan bu gelişmelerin oluşturduğu yeni koşullar Kurum'a yeni görevlerin verilmesini zorunlu kılmıştır. Yeni düzenlemeler ile İŞKUR geleneksel işe yerleştirme fonksiyonlarının dışına çıkan görevler üstlenmekte, işgücü piyasasını düzenlemesine yönelik faaliyetler görevleri arasında yer almakta, bunun yanında işe yerleştirme hizmetleri özel sektör ile paylaşılmaktadır. Bir başka deyişle Kurum artık klasik iş ve işçi bulma hizmetlerinin yanı sıra, aktif işgücü programlarını, işsizlik sigortası gibi pasif işgücü programları ile birlikte uygulayabilecek bir yapıya kavuşturulmakta, aynı zamanda özel istihdam bürolarına izin

²¹⁵ <http://www.iskur.gov.tr/mydocu/kurs.html>(11.05.2006)

²¹⁶ Biçerli, a.g.e., s. 290.

²¹⁷ Aynı, s: 290.

verilmektedir.²¹⁸ İŖe yerleŖtirme ve danıŖmanlık hizmetleri 2004 yılına kadar İŖKUR' un tekelindeyken 2004 yılı itibariyle artık özel istihdam büroları da devreye girmiŖ ve bu hizmetleri özel istihdam büroları ile birlikte yapmaya baŖlamıŖlardır.²¹⁹

Devlet yukarıda belirtilen bu yenilenme ile ulusal istihdam politikasının oluŖturulmasına katkıda bulunmaya alıŖmıŖtır. Ayrıca istihdamı koruyucu, geliŖtirici ve iŖsizlięi azaltıcı tedbirlerin geliŖtirilmesine yardımcı olmak ve bu tedbirleri uygulamak; iŖ ve meslek analizleri yapmak, yaptırmak, iŖ ve meslek danıŖmanlıęı hizmetleri vermek, verdirmek, iŖgcnn istihdam edilebilirliğini artırmaya yönelik iŖgc yetiŖtirme, mesleki eğitim ve iŖgc uyum programları geliŖtirmek ve uygulamak, istihdamdaki iŖgcne eğitim seminerleri düzenlemek; iŖi isteme ve iŖ aramanın düzene bağlanması için alıŖma yapmak, iŖgcnn uygun iŖlere yerleŖtirilmesine ve eŖitli iŖler için uygun iŖgc bulunmasına ve yurtdıŖı hizmet akitlerinin yapılmasına aracılık etmek, Ŗirketlerin yurt dıŖına iŖi göndermesine iliŖkin iŖlemleri yapmak, istihdamında güçlük çekilen iŖgc ile iŖyerlerinin yasal olarak alıŖtırmak zorunda oldukları iŖgcnn istihdamlarına katkıda bulunmayı amalamıŖtır.

Türkiye'de uygulanan az sayıdaki istihdam politikaları yanında istihdam sübvansiyonlarını da saymak mümkündür.²²⁰ İstihdam sübvansiyonlarının amacı, iŖgc piyasasında iŖ bulma Ŗansı çok zayıf olan uzun dönemli iŖsizler, genç, zrl ve kadınlar gibi iŖsiz gruplarının istihdamının, bunları istihdam edecek iŖverenlerin iŖgc maliyetlerinin azaltılması, yatırımların önündeki her türlü engellerin kaldırılması ve faizin dŖrlmesi suretiyle arttırılmasıdır. İŖgc maliyetleri iki Ŗekilde azaltılabilir. Birincisi doğrudan ücret yapısının deęiŖtirilmesi, ikincisi de ücretler üzerinden alınan vergilerin dŖrlmesidir. Her iki yaklaŖımın da amacı, iŖgcn talep etmeleri yönünde iŖverenleri teŖvik etmektir.²²¹

Yukarıdaki bilgilerden de anlaŖılabileceęi gibi İŖKUR' un bünyesinde yapılan meslek edindirme kursları ülke genelindeki iŖsizler göz önüne alındığında yetersiz kalmakta ve amacına ulaŖmamaktadırlar. Meslek edindirme kursları genellikle, sivil toplum kuruluŖlarının ve belediyelerin yerel çaplı giriŖimleri ile açılmakta ve eğitim vermektedir. Bu

²¹⁸ Zerrin Yney Fırat, "İstihdam Hizmetlerinin DeęiŖen Yapısı Ve zel İstihdam Büroları," *İŖ-G Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, (2001).

²¹⁹ Biçerli, a.g.e., s. 192.

²²⁰ Aynı, s. 294.

²²¹ Aynı, s. 461.

da sorunun yerel çapta çözümlenmeye çalışıldığını göstermektedir. Ancak işsizlik ve yoksulluk sorunlarının makro düzeyde ele alınmasıyla ve ulusal boyutta çözümler üretilmesi durumunda başarıya ulaşacağı unutulmamalıdır.

SONUÇ

Yoksulluk, sosyal dışlanma ve işsizlik bugün tüm dünya ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'nin de büyük bir sorunudur. Bu sorunların çözüme kavuşması için sorunlar arasındaki ilişkilerin yönünün ve birbirlerini etkileyebilme derecelerinin öncelikli olarak belirlenmesi, ortaya koyulması gereklidir. Sorunlara yönelik olarak üretilecek çözüm önerileri ancak bu şekilde işlerlik kazanabilecektir. Çalışmamda bu sorunların çözülebilmeye yardımcı olmaya yönelik olarak sorunlar arasındaki neden sonuç ilişkilerini ortaya koymaya gayret ettim ve bazı önerilerde bulundum. Önerilerim her ne kadar sosyal politika araçlarına işlerlik kazandırmaya yönelik olsa da sorunların köklü çözümü için sosyal politikaların yanında etkin ve istikrarlı ekonomi politikalarının da yer alması gerekmektedir.

Türkiye'de yoksulluk, işsizlik ve sosyal dışlanma arasında sıkı bir ilişki vardır. Neden sonuç ilişkisine dayanan bu sorunlar, birbirlerinden etkilendikçe daha da büyüyerek içinden çıkılmaz haller almaktadır. Yoksulluğun bulunduğu yerlerde işsizliğin olması; işsizliğin olduğu yerlerde yoksulluğun olması; yoksullukları ve işsizlikleriyle insanların gerek tüketimden gerek mal ve hizmetlerden gerekse de işgücü piyasalarından dışlanmaları, yoksulluk, işsizlik ve sosyal dışlanmanın çok yönlü ilişkiler zincirinin halkalarını oluşturmaktadır. Bu zincirin halkalarından birini veya birkaçını koparmak yoksulluk, sosyal dışlanma ve işsizlik sarmalında birbirinden beslenerek derinleşen bu sorunların sonunu hazırlamakla eş anlamlıdır.

Sosyal dışlanmanın önüne geçilebilmesi için; toplumsal dönüşüm sürecinde; sosyal dışlanma sorununu yaratan süreçlerin bilimsel çevrelerce ele alınması, araştırılması ve önleme, koruma ve geliştirme programlarının hazırlanması gerekmektedir. Yine göçü azaltıcı önlemlerin ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlayıcı ulusal programlarla ele alınması gerekmektedir.

Sosyal değişimin olumsuz yönde seyretmesi ve krize yol açması nedeniyle, toplumsal gelişmeyi ve toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak ulusal politikaların ve stratejilerin geliştirilmesi yapısal bir gereksinimdir. Bu gereksinimlerin karşılanması sorunun büyümesine engel olabilecektir.

Türkiye'de üretimi arttıracak, ekonomik kalkınmayı sağlayacak potansiyel vardır. Bu konudaki ulusal güç unsurlarının toplumsal kalkınma hedefi doğrultusunda harekete

geçirilmesi önemli bir ulusal önceliklidir. Yeni yönelişlerle geliştirilecek bakış açılarıyla ulusal düzeyde araştırma öncelikleri saptanmalı, kalıcı ve uygulanabilir ulusal kalkınma programları geliştirilmelidir. Toplumun ekonomik kaynaklarının ve insan varlıklarının kalkınma hedefi doğrultusunda etkin kullanımı önceliklidir. Sosyal dışlanma yerine toplumsal katılımı sağlayacak yapısal dinamiklerin yaratılması, ülke düzeyinde üretim ve bölüşüm ilişkilerinin daha adil ve eşitlikçi bir düzeye çıkarılması gereklidir.

Türkiye’de İşsizlik ve yoksulluğa yönelik önlemler ve yardımlar içeren sosyal güvenlik sistemi ve bu sistemin içerisindeki sosyal sigortalar, sosyal yardımlar ve sosyal hizmetlerin aracılığı ile yapılan yardım ve hizmetlerin daha rasyonel ve etkin bir şekilde işleyebilmesi için yapılması gerekenler ise öncelikle şunlardır:

1. Sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler bakımından kısa dönemde, hali hazırda yapılan sosyal yardım ve hizmetlere devam edilmelidir.
2. Kamu kaynaklarını adil ölçülerde kullanıma sunabilen, ulaşılabilir ve çağdaş hizmet verebilen, sosyal yardım ve sosyal hizmetler sistemi ivedilikle oluşturulmalıdır.
3. Sosyal yardım ve sosyal hizmet kuruluşları arasındaki işbirliği geliştirilerek ülke genelinde sunulan hizmetlerin ve yapılan yardımların çapı büyütülmelidir.
4. Sosyal yardım ve sosyal hizmetleri arasında işbirliği sağlayacak bir koordinasyon kurulu oluşturulmalıdır.
7. Türkiye’nin Avrupa Birliğine uyum süreci içerisinde, yapılan sosyal yardımların ve sunulan sosyal hizmetlerin Avrupa Birliği ülkeleri standartlarında verilebilmesi için sosyal yardım yapan ve sosyal hizmetleri sunan kişilerin sosyal hizmet uzmanı kişilerin olmalarına dikkat edilmeli ve bu yerlerde uzman kişiler istihdam ettirilmelidir.
8. Yoksulluğun azaltılması, sosyal yardım ve hizmetlerde ortak norm ve standartların oluşturulması ve kaynakların etkin kullanılmasını temin etmek amacıyla söz konusu sistemin ve mevzuatların ekonominin durumuna göre dönemler halinde tekrar tekrar gözden geçirilmelidir.

9. Temel bir sosyal yardım yarası oluşturulmalıdır.
10. Sosyal yardımlar ve sosyal hizmetler bir bütünlük içerisinde gerçekleştirilmelidir.
11. Sosyal hizmet ve sosyal yardımların yapılmasına ölçü olacak, yerel koşullara göre değişebilen bir yoksulluk çizgisi belirlenmelidir.
12. Sosyal yardımların miktarı, asgari yaşam düzeyini sağlamalı ve yoksulluk bakımından en riskli gruplara öncelik verilmelidir.
13. Sosyal yardımlara ayrılan kaynakları eriten başlıca unsurlar olan sağlık yardımlarının ve işsizlik riskinin karşılanabilmesine yönelik düzenlemeler yapılmalıdır.
14. Sosyal yardımlar işsizlik ve istihdam sorunlarıyla birlikte düşünöldüğünden çalışabilecek durumda olan yoksulların mutlaka çalışmaları sağlanmalıdır.
15. Sosyal güvenlik sistemi içerisindeki kurumların temel amaçları, yoksulluğu ortadan kaldıracak projeler üretip bunları seri bir şekilde uygulamak olmalıdır.
16. Yapılan hizmet ve yardımların bilgisayar ortamında ve manöel yöntemler ile denetimi yapılmalıdır.
17. Ayrıca vatandaşların yoksulluğa karşı yardımlaşma duyguları kuvvetlendirilmelidir.

Türkiye’de işsizlikle ve yoksullukla savaşımında kullanılan bir diğer uygulama da asgari ücrettir. Asgari ücret gerektiği gibi uygulandığında işsizliği ve yoksulluğu önleyebilmesi bakımından oldukça önemlidir. Sosyal bir ücret olan asgari ücretin toplumda yoksulluğu ve dolaylı olarak da işsizliği önleyebilmesi için yapılması gerekenleri şu şekilde sıralayabilirim.

1. Asgari ücret Anayasada yer alan geçim şartları dikkate alınarak, işçi ve ailesinin insanca yaşamasını mümkün kılacak, insanlık onuruyla bağdaşacak bir düzeyde geçim şartları göz önüne alınarak belirlenmelidir.

2. Asgari ücret belirlenirken asgari ücret komisyonu hiçbir siyasi veya daha başka müdahalelerden etkilenmemelidir.
3. Asgari ücretin yoksulluğu önlemeye yönelik sosyal bir ücret olduğu unutulmamalıdır ve mevcut uygulama dâhilinde piyasada asgari ücretin altında işçi çalıştıran işverenlere caydırıcı cezalar verilmelidir.
4. Kayıt dışılığın önüne geçilerek, insanların asgari ücretin altında kanunen belirlenmiş çalışma sürelerinin üzerinde yoksulluklarını arttıracak şekilde çalışmaları önlenmelidir.
5. Çalıştırdığı işçileri asgari ücretten fazla bir ücrete çalıştırdığı halde devlete vergisini ve ödeyeceği sigorta primini asgari ücretten ödeyen işverenler ağır cezalara çarptırılmalıdır.

Asgari ücretin işsizliği ve yoksulluğu etkin bir biçimde azaltabilmesi için önerilerimi sunduktan sonra, ülkemizde uygulanan istihdam politikalarının amaca uygun hale gelerek sorunların çözümünde daha rasyonel biçimlerde rol oynayabilmesi için önerilerimi şu şekilde sıralayabilirim:

1. Uzun dönemde nüfus planlaması politikası ve uygulamasının etkili duruma getirilmesi için gerekli bütün önlemler süratle alınmalı ve uygulamaya konulmalıdır.
2. Ülkedeki işgücüne sürekli değişen ihtiyaçlara uygun olarak bilgi ve beceri kazandırılmalıdır.
3. Eğitim sistemimiz çalışma yaşamının ihtiyaçlarını karşılayacak bir yapıya kavuşturulmalı ve ortaöğretimde ve üniversitelerde piyasa odaklı eğitim verilmelidir.
4. Yerel yönetimler aktif istihdam politikalarını uygularken aynı zamanda da eğitim verdiği kişileri yörede bulunan ve istihdam potansiyeli olan işyerlerine yönlendirmeli ve bu kişilerin istihdam edilebilmelerini kolaylaştırmalıdır.
5. Kadınlara yönelik mesleki eğitim ve aktif istihdam tedbirleri uygulanarak kadınların işgücüne katılımı artırılmalıdır.

6. İŞKUR ilgili taraflarla işbirliği içerisinde kadınlara yönelik programlar ve projeler geliştirilerek hayata geçirmelidir.
7. İşsizlik Sigortası Fonu'nda biriken kaynaklar ağırlıklı olarak, fon kapsamındaki işsizlere işgücü piyasasında geçerliliği olan mesleklerin kazandırılması ve işsizlik riski yüksek olan bireylerin mesleki becerilerinin geliştirilmesi amacıyla kullanılmalıdır.
8. Ülkemizde mesleki eğitimin geliştirilmesi ve okullara gidecek öğrencilerin bilinçli bir şekilde seçim yapabilmeleri için etkin bir mesleki rehberlik ve danışmanlık sistemi geliştirilmelidir. İŞKUR'un iş ve meslek danışmanlığı hizmetleri tüm illerde yaygınlaştırılmalıdır.
9. Avrupa Birliğine ekonomik açıdan uyum sürecinde, tarım sektöründeki istihdamın küçülmesi sonucu tarımdan çözülecek olan niteliksiz işgücü eğitilmeli ve alternatif tarım dışı alanlarda istihdam edilmeleri sağlanmalıdır.
10. Toplumdaki muhtaç, güçsüz ve yardıma ihtiyaç duyan kişilere sağlanan hizmetlerin meslek kazandırma ve istihdamla bağlantısı kurulmalıdır.
11. Aktif işgücü programlarının uygulanmasından sorumlu kuruluş olan Türkiye İş Kurumu'nun, bu programları etkinlikle uygulayabilecek düzeye ulaşabilmesi için kurumsal kapasitesi, tanınırlığı ve bütçesi güçlendirilmelidir.
12. İŞKUR, bölgesel ve sektörel istihdam olanaklarının geliştirilmesinde, verimliliği ve katma değeri yüksek, kaliteli istihdam yaratılmasında, üniversitelerle işbirliği içinde bilimsel araştırmalara ağırlık vermelidir.
13. Türkiye İş Kurumu ile özel istihdam büroları, işe yerleştirmeye aracılık hizmetleri konusunda işbirliği yapmalı ve istihdam hizmetlerinde birbirlerini tamamlayıcı roller üstlenmelidir.
14. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımı toplumda yaygınlaştırılmalı; bilgisayarla eğitim yapılan ve internete bağlı okul oranı artırılmalı; Sanayi, üniversite ve bilim kuruluşları işbirliği geliştirilmeli, bilimsel birikimin ticari alana ve ulusal rekabet gücümüze yansması amaçlanmalıdır.

15. İşgücü piyasasının bilinmesinde ve sürekli izlenebilir olmasında kilit rolü oynayan veri sistemi iyileştirilmelidir.

16. Devlet tarafından uygulanan istihdam sübvansiyonlarının amacına ulaşabilmesi için, yine devlet tarafından sübvansiyon edilen işyerleri denetim organlarınca etkin bir şekilde denetlenmelidir.

17. İşverenler açısından istihdamda haksız rekabete yol açan kayıt dışı ekonominin mutlaka kayıt altına alınması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Akad, İsmail. **Endüstri Sosyolojisi**. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, İzmir: 1982.

Aktan, Coşkun Can. **Yoksullukla Mücadele Stratejileri**. Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, Ankara: 2002.

Altan, Ömer Zühtü. **Sosyal Politika**. 2. Basım. Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir: 2004.

Aydemir, Şinasi. **Türkiye'de Kayıt dışı Ekonomi**. Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, İstanbul: 1995.

Ayhan, Abdurrahman. **Sosyal Güvenlik Sistemi İçinde, Sosyal Sigorta, Sosyal Yardım İlişkisi ve Türk Hukukunda Sosyal Yardımlara Genel Bir Bakış**. (İlhan Cemalcılar'ın Hatırasına Armağan). Anadolu Üniversitesi Yayın No: 393, Eskişehir: 1990.

Byrne, David. **Social Exclusion**. Open Universty Pres, Buckingham: 1999.

Başoğlu, Ufuk ve Nalân Ölmezoğulları, İlker Parasız. **Gelir Bölüşümü**. Ekin Kitabevi, Bursa: 1999.

Biçerli, Mustafa Kemal. **İşsizlikle Mücadelede Aktif İstihdam Politikaları**. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları; no. 1563. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları; no. 184, Eskişehir: 2004.

Bauman, Zygmunt. **Tüketici Ve Yeni Yoksullar**. Çev: Ü. Öktem, Sarmal Yayınevi, İstanbul: 1999.

Çelikoğlu İlyas. **Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Finansman Yöntemleri ve Türkiye Uygulaması**. DPT, Ankara: Eylül, 1994.

Çubuk, Ali. **Sosyal Politika ve Sosyal Güvenlik**. Gazi Üniversitesi, Ankara: 1986

Doğan, İsmail. **Sosyoloji, Kavramlar ve Sorunlar**. Sistem Yayıncılık, İstanbul: 2000.

Dumanlı, Recep. **Yoksulluk ve Türkiye’de ki Boyutu**. DPT Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara: 1996.

Ekin, Nusret. **Türkiye’de Yapay İstihdam ve İstihdam Politikaları**. İTO Yayını, İstanbul: 2000.

_____. **Türkiye’de Yapay İstihdam Ve İstihdam Politikaları**. İstanbul Ticaret Odası Yayını, Yayın No: 2000–33, İstanbul: 2000.

_____. **İşsizlik Sigortası**. Kamu-İş Yayınları, Ankara: 1994.

Erdoğan, Güzin. **Türkiye’de Yoksulluk, Boyutu ve Profili**. DPT Yayınları, Ankara: 1997.

Erdut, Zeki. **Rekabetin İşgücü Piyasasına Etkisi**. Türk Ağır Sanayi Ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası(TÜHİS) Yayın No: 29, İzmir: 1998.

Gürsel, Seyfettin ve Haluk Levent ve Raziye Selim ve Özlem Sarıcan. **Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Ve Yoksulluk (Avrupa Birliği İle Karşılaştırma)**. TÜSİAD Yayınları, İstanbul: 2000.

Güzel, Ali. **4447 sayılı Kanuna Göre İşsizlik Sigortası**. Prof. Dr. Nusret Ekin’e Armağan, Ankara: 2000.

Işık, Oğuz ve M. Melih Pınarcıoğlu. **Nöbetleşe Yoksulluk**. Sultanbeyli Örneği, İletişim Yayınları, İstanbul: 2001.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. **İnsan-Aile-Kültür**. Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul: 1990.

Keleş, Ruşen. **Kentleşme Politikası**. İmge Yayınları, Ankara: 1993.

Koray, Meryem. **Sosyal Politika**. Ezgi Kitabevi, Bursa: 2000.

Lange, Thomas. **Unemployment in Theory and Practice**. Edward Elgar Publishing, England:1998.

Lordoğlu, Kuvvet. **Enformel ve Yabancı Kaçak İstihdam Üzerine Notlar**. Petrol-İş Yayını, Ankara: 1989.

Özsoy, Osman. **Değişen Dünyada Meslek Seçimi: Geleceğin Meslekleri**. Hayat Yayınları, İstanbul: 2002.

Pacione, Michael. **Urban Restructuring And The Repruduction Of Inequality In Britain's Cities**. (Ed: Michael Pachione), London: Routledge, 1997.

Sapancalı, Faruk. **Sosyal Dışlanma**. Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 1. Basım. İzmir: 2003.

Sözer, Ali Nazım. **Türkiye’de Sosyal Hukuk**. 2. Baskı. Fakülteler Kitabevi Barış Yayın, İzmir: 1998.

_____. **Sosyal Sigorta İlişkisi**. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir: 1991.

Şenses, Fikret. **Küreselleşmenin Öteki Yüzü Yoksulluk**. İletişim Yayınları, İstanbul: 2002.

Topçuoğlu, Alper ve Meryem Koray. **Sosyal Politika**, Ezgi Kitabevi Yayını, Bursa: 1995.

Tunalı, İnsan. **İstihdam Durum Raporu: Türkiye’de İşgücü Piyasası ve İstihdam Araştırması**. Türkiye İş Kurumu, Ankara: 2004.

Tuncay, Aziz Can. **Sosyal Güvenlik Hukuku Dersleri**. Yenilenmiş 7. Basım. Beta Basım Yayım ve Dağıtım A.Ş., İstanbul: 1996.

Tunçomağ, Kenan. **Sosyal Güvenlik Kavramı Ve Sosyal Sigortalar**. 5. Basım, Beta Basım Yayım, A.Ş, İstanbul: 1990.

Wolf , Scot. **Concepts And Measurement Of Poverty**. United Nationsresearch Institute For Social Developmet, Geneva: 1981.

Yazgan, Turan. **Sosyal Güvenlik Açından Zekât**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları No: 167, Ankara: 1995.

MAKALELER

Abay, Ali Rıza. “Bir Sosyal Politika Olarak Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri ve Önemi”, **Sivil Toplum Dergisi**: Nisan-Eylül 2004.

Arslan, Adile. “Türkiye’de Yeni Kentli Yoksulluk Biçiminden Bir Kesit: Van’daki Dere Kenarları: Van Dosyası, Teknolojik Afet, Zorunlu Göç”. **Yoksulluk** içinde, TMMOB. Mimarlar Odası Yayınları, Ankara:1998.

Aytaç, Ömer ve İlhan Oğuz Akdemir; “Türkiye’de Kentli Yoksulluk Sorunu”. **Yoksulluk** içinde, TODAIE. İnsan Hakları Araştırma Ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara: 2002.

Balcı, Şebnem Gökçeoğlu; “Yoksulluk Ve Sosyal Dışlanmanın Hukuksal Nedenleri Ve Çözüm Arayışları”, **Yoksulluk, Şiddet Ve İnsan Hakları**, İçinde. Ed. Y. Özdek, TODAIE. İnsan Hakları Araştırma Ve Derleme Merkezi Yayını, 1. Basım. Ankara: 2002.

Bıçkı, Doğan. “Kentsel Yoksulluğun Yapısal Faktörlerle Analiz: Ekonomik Ve Politik Yapının Yeniden Örgütlenmesi; Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **İş-Güç Dergisi**: Cilt: 7, s. 1.

Bostanoğlu ,Özer. “Birinci ve Üçüncü Dünyalarda Kentsel Yoksulluk Üzerine”, **Amme İdaresi Dergisi**: Cilt: 25, Sayı: 3, Eylül 1992.

Bradly David. “Rethinking The Sociological Measurement Of Poverty”, **Social Forces**: Vol.81, 2000.

Cantek, Funda ve Şenol. “Fakir/Haneler: Yoksulluğun Ev Hali”, **Toplum Ve Bilim**: No: 89, Yaz 2001.

Çolak, Ömer Faruk. “İşsizliğin Dinamikleri”, **İşveren Dergisi**: Ağustos 2005.

Daldal, Şule. “Esnekliğin Farklı Boyutları Ve Uluslar Arası Dinamikler”. **Petrol-İş 1997-1999 Yıllığı**, Türkiye Petrol Kimya Ve Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul: Mart 2000.

Demir, Güray; “Sadece Doğu Değil Batı Da İhmal Edilmiş”, **Zaman Gazetesi**, Haber Araştırma, (23.11.2005)

Demir, Ömer. “DİE, Daha Ayrıntılı Veri Derlemesinin Amaçlandığı Modüler Anketler Uygulamayı Planlamaktadır”, **İşveren Dergisi**: Ağustos 2005.

Dilik, Sait. “Sosyal Yardımlar - İki Anlamlı Bir Terim”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**: Cilt: 35, Ocak-Aralık 1980.

Ecevit, Yıldız. “Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir?”, **Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi**: 2003 Özel Eki.

Erder Sema. “Yeni Kentliler ve Kentin Yeni Yoksulları”, **Toplum ve Bilim**: Sayı: 66, 1995.

Fırat, Zerrin Yöney. “İstihdam Hizmetlerinin Değişen Yapısı Ve Özel İstihdam Büroları”, **İş-Güç Dergisi**: Cilt: 3, Sayı:1, 2001.

Göktürk, Atilla. “Kentsel Haklar Kentsel Yoksulluklarını Kapsar İse...”. **Yoksulluk Şiddet Ve İnsan Hakları** içinde, (Ed. Y. Özdek), TODAİE. İnsan Hakları Araştırma Ve Derleme Merkezi Yayını, Ankara: 2002.

Gündoğan, Naci. “Yoksullukla Mücadelede İstihdam Politikalarının Rolü Ve Önemi”, **Yoksulluk** İçinde, Deniz Feneri Yardımlaşma Ve Dayanışma Derneği, İstanbul: 2003.

Gül, Hüseyin ve Cem Ergun. “Mutlak Yoksulluk Ve Nedenleri, Ankara Örneği”. **Yoksulluk** içinde, Deniz Feneri Yayınları, Cilt: 1, 2003.

Gündüz , A. Yılmaz. “Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**: Cilt: 5, Sayı: 16.

Işık, Aslı ve Ömer Leventoğlu; “Toplumsal Darboğaz: İşsizlik”. **Ekonom Dergisi**: Sayı:17, Mart, 2001.

İnsel Ahmet. “İki Yoksulluk Tanımı Ve Bir Öneri”, **Toplum Ve Bilim**: Sayı: 89, 2001.

Kenar, Necdet. “İşsizlik Sigortası Uygulaması”, **Tekstil İşveren Dergisi**: Sayı: 287, 2003.

Özsoy, Esin. “Kalkınma-Yoksulluk İkilemi Ve Türkiye”, **İş-Güç Dergisi**: Cilt: 5 Sayı:1, 2003.

Özsoylu, Ahmet Fazıl. “Kayıtdışı Ekonomiden Kim Kazanıyor? Kim Kaybediyor?”, **Ekonomik Forum Dergisi**: Şubat 1994.

Sapancalı, Faruk. “Yeni Dünya Düzeni Ve Küresel Yoksulluk”, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**: Cilt: 3, Sayı: 2, Nisan-Haziran 2001.

Seyyar, Ali. “Sosyal Siyaset Açısından Yoksulluğa Karşı Mücadele”. **Yoksulluk içinde**, Deniz Feneri Yayınları, Cilt: 1, 2003.

“Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi Ve Kayıtdışı İstihdam Sorunu”. **İşveren Dergisi**. Şubat, 2001 (http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=249&id=15) (04.3.2006)

İKİNCİL KAYNAKLAR

“Adam Jamrozik ve Luiza Nocella, The Sociocology Of Social Problems, Cambridge University Press, 1998, s. 132” (Çakır, 2002, s. 94’deki alıntı)

“Balisacan, Arsenio M.; “Anatomy of Poverty During Adjustment: The Case of the Philippines , Economic Development and Cultural Change”, (Vol.44, No.1, 1995, S. 35” Özcan Dağdemir; “Türkiye’de Yoksulluk Sorunu Ve Yoksulluğun Analizi: 1997–1994”, **Yoksullukla Mücadele Stratejileri içinde**, Ankara: Hak-İş Konfederasyonu Yayını, 2002, s. 1’deki alıntı.

“ Bartik , Timoty. “Fighting Poverty With Labor Demand Policies”, (Employment Research, Upjohn Institute For Employment Research, 2001, s. 1” A. Yılmaz Gündüz; “Türkiye’de Yoksullukla Mücadele Üzerine Bir İnceleme”**Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 16. 2006, s.42’deki alıntı.

“Bhalla, Ajit S. ve Frederic Lapeyre, Poverty And Exclusion İn Aglobal World, (Macmillan Press Ltd., London: 1999, s. 66”(Sapançalı, 2003, s. 154’deki alıntı).

“Burchard, Tania ve Julian Le Grand ve David Piachaud. “ İntroduction” Understanding Social Exclusion, (Ed. J. Hill- J. Le Grand- De Piachaud) , Oxford University Press, New York: 2002, s.1” Faruk Sapançalı, **Sosyal Dışlanma**(Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, 1. Basım, İzmir: 2003), s. 13’deki alıntı.

“Karaduman Serdar. “Kentte Yoksulluk”. http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3841 adresinden (23.06.2006) tarihinde alınan yazı.

“Myrdal Gunnar. Challenge To Affluence Random House, New York: 1963, s. 10”(Sapançalı, 2003, s.9'daki alıntı).

“Silver, Hilary, “Social Exclusion And Social Solidarity: Tree Parading”, **İnternational Labour Review**, 1994, Vol.133, N. 5–6, s. 532”(Sapançalı, 2003, s. 4'deki alıntı).

“Sindzingre, Alice N. “Exclusion And Poverty İn Developing Cauntries: Some İssues”, <http://www.dse.de/ef/poverty>, Sindzingre, htm(12.01.2002) s. 2”(Sapançalı, 2003, s. 3'deki alıntı).

“Şafak, Can. “Gini Katsayısı: Zengin Ve Yoksul”.<http://www.sendika.org> adresinden, (06.06.2006) tarihinde alınmıştır.

“Van Cooten Gerrit. “Social Exclusion And The Flexibility Of Labour,” Social Exclusion İn Erope, (Ed: P. Littlewood Vd.), Ashgate Publishing, Aldershot. 1999, s. 60.” (Sapançalı, 2003, s. 143'deki alıntı).

“Yepez Del Castillo, İsabel. “A Comparative Approach To Social Exdusion,” İnternational Labour Review, Vol.133, No: 5–6, (1994), s. 614”. Özlem Çakır; “Sosyal Dışlanma,” **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 4 Sayı: 3, (2002), s. 84'deki alıntı.

KURUM YAZARLI KAYNAKLAR

DİE. **2002 Yılı Yoksulluk Çalışması**. Ankara: 2004

DİE. **Genel Nüfus Tespiti 1997**. Ankara: 1998.

DPT. **Gelir Dağılımının İyileştirilmesi Ve Yoksullukla Mücadele**. Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara: 2001.

ILO. **Introduction To Social Security**. Second İmpression, Switzerland: 1989.

ILO. **Introduction to Social Security**. A Workers' Education Manual, Geneva: 1976.

ILO. **Employment And Poverty In A Troubled World**. Report Of Meeting Of High Level Experts On Employment, International Labour Office, Geneva: 1985

Petrol-İş. “**Esnek Çalışma**”. Petrol-İş 1997-1999 Yıllığı, Türkiye Petrol, Kimya Lastik İşçileri Sendikası, İstanbul: Mart 2000.

TOSYÖV (Türkiye Orta Ölçekli İşletmeler, Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticileri Vakfı). **KOBİ'ler ve Sosyal Güvenlik**. Ankara: 1994.

TÜİK. Yoksulluk Çalışması Sonuçları. Ankara: 2004

TÜRK-İŞ. Genç İşçilerin Sorunları Semineri. Ankara: 14–18 Nisan, 1980

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.canaktan.org/ekonomi/ekonomik-hastaliklar/hastaliklar/gelir-yoksulluk.htm>(12.3.2006)

<http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/ikinci-bol/dunya-insani-yoksulluk.pdf>(09.07.2006)

<http://europa.eu.int/comm/eurostat/publicdatashop/printproduct/en?catalogue=eurostatprodut>((11.12.2002)

<http://www.iskur.gov.tr/mydocu/3.Genel%20Kurul%20Kararlari.doc>(05.5.2006)

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=178710> (06.5.2006)

<http://www.milliyet.com.tr/2006/02/15/guncel/gun04.html> (15.02.2006)

<http://www.aof.edu.tr/kitap/IOLTP/1270/unite06.pdf>(05.02.2006)

<http://www.worldbank.org/html/fpd/urban/poverty/defining.html#multidimensional>
(15.03.2006)

<http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1095>(06.3.2006)

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=176693> (25.01.2006)

<http://www.iskur.gov.tr/mydocu/3.Genel%20Kurul%20Raporu.doc> (07.05.2006)

<http://www.ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek10.pdf> (07.06.2006)

<http://www.iscikonseyi.org/modules.php?name=News&file=print&sid=33> (15.6.2003)

<http://www.iskur.gov.tr/mydocu/kurs.html>(11.05.2006)

<http://www.sosyalsiyaset.com/documents/sg.htm>(10.05.2006)

<http://www.iskur.gov.tr/mydocu/sigorta.html> (16.11.2005)

http://www.hakis.org.tr/mevzuat/issizlik/sorularla_issizlik_sig.htm (19.11.2005)

<http://www.belgenet.com/eko/asgari-1.html> (11.4.2006)

<http://www.kigem.com/content.asp?bodyID=2167>(11.10.2005)

http://www.maksimum.com/haberler/h/turk_ise_gore_yoksulluk_siniri.php(07.07.2006)